DIN PUBLICAȚIILE CASEI ȘCOALELOR

CINCI CONFERINȚE DESPRE VENEȚIA

ȚINUTE

DIN ÎNSĂRCINAREA
CASEI ȘCOALELOR

N. IORGA

EDIȚIA a II-a

VĂLENII-DE-MUNTE
Așezământul de Tipografie „Datina Românească"
1926

www.dacoromanica.ro

CONFERINȚA I-iu

In ce stă frumusețea Veneției.

I.

Veneția nu e un oraș frumos, ci un oraș unic. Aceasta este deosebirea. Este și frumos, fără îndoială, dar înainte de toate este un oraș unic, și aceasta o deosebește de celelalte orașe frumoase, fiecare într'alt fel, prin alte însușiri, de care-i plină lumea. Frumusețea e multiplă, și frumusețea din toate orașele cu această reputație din lume, strânsă laolaltă, nu ni-ar da încă toate elementele din care se alcătuiește frumusețea Veneției și mai ales proporția în care aceste elemente se combină, aspectul particular pe care-l capătă prin această proporție.

N'a fost totdeauna considerată Veneția supt raportul supt care e considerată acum; frasele de estetism, de retorică romantică în care fiecare își îmbrobodește amintirile despre dânsa, nu s'au rostit în tot timpul. Intr'o anticvărie a Veneției, pe care am regăsit-o, după trecere de paisprezece ani, tot cum era, în colțul de lângă San-Zaccaria, cu deosebire că anticvarul bătrân din tinerețea mea se prefăcuse într'un anticvar aproape distrus, incapabil de a-și mai vedea cărțile și de

www.dacoromanica.ro

a li mai spune numele, în anticvăria aceasta, răscolind între grămezile de cărţi puse fără nicio socoteală,— anticvarul veneţian a rămas un tip special, aproape medieval, care nu samănă nici pe departe cu cel german, cu toate cărţile catalogate, socotite fiecare cu preţul ei, dar în prăvălia căruia ţi se strică plăcerea de a face descoperiri; un anticvar primitiv, misterios, de-ţi vine, în mica lui prăvălie întunecoasă, să te uiţi pe sus ca să cauţi crocodilul atârnat de tavan şi fel de fel de dihănii fantastice prin colţuri,— am găsit un ghid al Veneţiei de pe la 1780. Nu e de loc asemenea cu călăuzele din timpul nostru, cu călăuzele moderne, care te trec răpede prin toate părţile şi-ţi indică pe scurt în fiecare loc momentul şi locul precis unde trebuie să admiri — şi de obiceiu jumătate din indicaţiile date sânt mincinoase; aceasta ca înştiinţare pentru oricine întrebuinţează astfel de produse industriale—, care-ţi notează momentul când trebuie să cazi în extas, cu toată gama emoţiilor prin care ai să treci la vederea cutării clădiri sau cutărui tablou. Odinioară nu era aşa: ţi se dădeau deci indicaţiile practice, purtându-te de mână, ca pe un călător puţin cam naiv, ceia ce era potrivit cu lumea care cutreiera pe vremea aceia stradele şi canalele Veneţiei. Şi, la sfârşit, se adăugia un catalog de picturi, cu viaţa fiecărui pictor, toate expuse aşa cum ar scrie despre maestrul lui; nu cu frase împrumutate din esteţi, din John Ruskin şi ceilalţi, ci cu un fel de evlavie simplă, în starea de spirit în care trebuie să se coboare cineva când vrea să primească în el influenţa unei picturi ce nu era determinată de principii abstracte ca acelea din timpul nostru, căci tablourile şi sculpturile nu erau voite, ci era numai un suflet sincer,

www.dacoromanica.ro

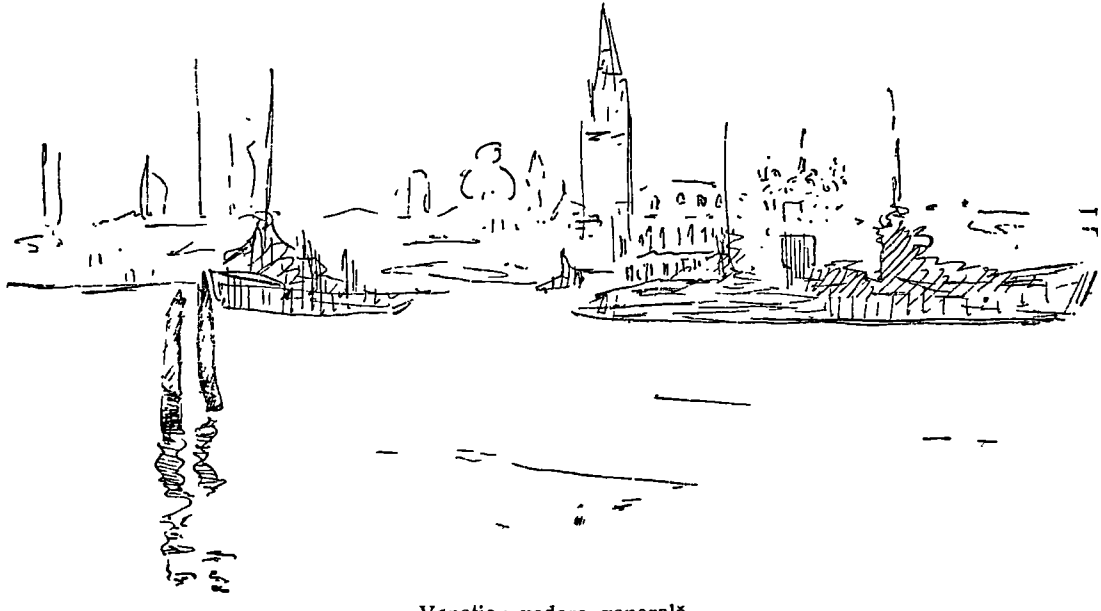

Veneția: vedere generală.

Desemn de d-ra Elena Brătescu

www.dacoromanica.ro

al artistului, care se revărsa prin colori sau prin linii de piatră. Am răsfoit ghidul acesta cu oarecare plăcere, de şi era vechiu şi unsuros, fiindcă lipsia frasa banală, iute ajunsă insuportabilă, ca turburarea ochiului, ca înţepenirea mânilor din partea tuturor negustorilor, advocaţilor, medicilor, rentierilor bătrâni, fetelor nemăritate cari ieau drumul Italiei pentru plăcerea de a se „uimi" înnaintéa capodoperelor artei.

Alături de vechiul ghid şi în contra ghidurilor nouă, al căror banal împrumutat e aproape odios, o să încerc deci a explica de ce oraşul acesta produce, nu numai impresia frumosului, dar impresia de lucru unic, care nu se mai poate vedea nicăiri. Şi nu numai călătorii de acum au această impresie, dar o aveau călătorii vechi, şi oamenii născuţi în Veneţia, cum a fost Goldoni, vestitul autor de comedii, autorul „Hangiţei" şi al atâtor piese păstrate în repertoriul teatrului apusean şi une ori trecute şi la noi, de şi azi ni par bătrâne pentru timpurile noastre. Când vorbeşte de Veneţia, în memoriile, lui, foarte interesante, pe care le vom analisà într'un capitol viitor, el nu ştie să găsească alte cuvinte decât cam acestea: am cutreierat lumea, am văzut multe ţeri, dar, de câte ori mă întorc în oraşul în care m'am născut — şi care lui putea să-i pară atât de obişnuit, încât să nu-l mai emoţioneze decât supt raportul familiar, personal—, de câte ori mă întorc aici,— am impresia că nu mai e nicăiri *aceasta*[1]. Şi putea zice nu numai atât, ci că, de câte ori

[1] *Memorie*, ed. Sonzogo, p. 25: „Venezia è una città straordinaria, che non è possibile formarsi una giusta idea senza averla veduta: le carte, le piante, gli esemplari, le descrizioni non bastano: bisogna vederla. Tutte le città del mondo si rassomigliano più o meno; questa non hà somiglianza con alcuna. Ogni volta che

www.dacoromanica.ro

stai o bucată de vreme în Veneţia şi compleri zi cu zi, ceas cu ceas, oraşul e altul, şi de sigur fiecare din ceasurile multe care s'au rostogolit asupra oraşului a adus cu sine o icoană nouă a lui. Şi, atunci când cineva e deprins cu clasarea, cu explicarea ştiinţifică a lucrurilor, natural încearcă să-şi explice şi această taină. De unde vine oare?

II.

Veneţia se împărtăşeşte întâiu de farmecul special pe care-l dă Marea. Dar sânt atâtea oraşe italiene aşezate la o Mare cel puţin tot atât de frumoasă sau mult mai frumoasă decât aceasta. Aşa e colţul acela de Mare, cel mai frumos din lume, cu admirabile grădini de copaci din ţerile calde, cu cer strălucit, unde se duce cineva pentru căutarea sănătăţii ca şi pentru împrospătarea, pentru întinerirea sufletului, locul acela de feerie care e Genova. Este Neapole, al cărui golf e o minune a Sudului şi unde Marea oferă icoane schimbătoare după anotimpuri, după ceasurile zilei, după aspectul cerului, după gradul de umezeală sau uscăciune a aierului, unde cerul însuşi îşi schimbă

---

io l'hò riveduta dopo lunghe assenze, sorse în me un nuovo stupore. A mano a mano ch' io cresceva negli anni, che si aumentavano le mie cognizioni e che avevo dei confronti da fare, ci scoprivo nuove singolarità, nuove bellezze". („Veneţia e un oraş aşa de extraordinar, încât nu e cu putinţă să-ţi faci o ideie adevărată fără s'o fi văzut; hărţile. planurile, reproducerile, descripţiile nu ajung; trebuie s'o vezi. Toate oraşele din lume samănă mai mult ori mai puţin; acesta n'are asămănare cu niciunul. De-cîte ori am revăzut-o după lipse lungi, s'a trezit in mine o nouă uimire. Cu cît creşteam în vrîstă, cu cît se adăugiau cunoştinţele mele şi aveam comparaţii de făcut, descoperiam nouă lucruri unice, nouă frumuseţă.")

www.dacoromanica.ro

Veneţia lui Goldoni

Desemn (după o veche gravură) de d-ra Elena Brătescu

www.dacoromanica.ro

coloarea supt ochi: în calitate de Mare, Marea napolitană e de sigur mai frumoasă decât cea veneţiană. Căci Marea, liberă, largă, stăpână, cu caracterul ei grandios, nu se vede din Veneţia, ci, ca s'o vezi în toată misterioasa ei putere, trebuie să te duci la Lido, care închide, „barează" laguna întreagă, cu insulele principale, ale Veneţiei, şi, dincolo de dânsa, insulele secundare, Giudecca, San-Giorgio, insula S. Lazzaro: a Armenilor, Murano, S. Michele: a Cimitirului, S. Servolo: a nebunilor, Santa Elena: a grădinilor, Burano, Torcello. Şi mărturisesc că nici Marea aceasta nu e extraordinară ; nu e o Mare întreagă, pe care s'o vezi frământată adânc de furtuni, ridicând valuri, arătând pânze albe de corăbii în depărtare, unindu-se cu cerul în tonalităţile cele mai delicate de albastru. Lido, care niciodată n'a fost un loc prea frumos, e pe cale de a se preface într'un loc banal. Innainte era aici o bisericuţă, San Niccolò_ şi de aceia i se zicea şi insulei: Sfântul Nicolae mai mult decât Lido (Lido înseamnă: *littus,* mal), *Sanctus Nicolaus littoris,*— o bisericuţă astăzi văpsită în roşu şi împodobită aşa cum împodobesc preoţii catolici moderni, cu un fel de cochetărie de fete octogenare, aşa încât nu-ţi mai produce nicio impresie. Erau case modeste, erau drumuri singuratece, erau forturi răzleţe, sentinele pierdute în ierburile mari, erau colţuri de câmp sălbatec. De un timp însă s'a aşezat aici un tramvaiu cu cai, apoi cu electricitate, s'au deschis şosele nouă, şi au răsărit, în aceşti paisprezece ani din urmă, un număr de speriat de otele, toate moderne până la ascensoriu, în stilul secesionist, cu ferești ciudate sparte în ziduri unde nu te aştepţi, cu coşuri enorme de pretenţie arhaică, izbucnind din clădiri oarbe ori numai chioare, cu balcoane neimaginabile,

www.dacoromanica.ro

răsărind din faţade în colori care ţipă... Şi inscripţii în toate limbile,— până şi firme imense cu ungurescul „Szàlloda" mare de-asupra unor clădiri cu adevărat americane... E înspăimântător! Şi toate aceste îngrămădiri de improvisări arhitectonice pretenţioase ocupă pustietatea de pe vremuri şi copleşesc ţermul odată liber, care-şi aşteaptă pacienţii din cabinele strânse unele de altele, de parcă ar fi nişte clocitoare, din otelurile cu cinci şi şase rânduri, făcute în cinci-şase luni de zile şi care se dărâmă în fiecare an pe jumătate ca să se refacă în grabă, cu cinci-şase săptămâni înainte de „sesonul băilor", ca să fie „gata" pentru cele câteva mii de străini prin cari învie Lido în sensul modern. Iar, în faţă, acolo unde ochiul privia mai fără piedeci spre albastrul fumuriu din zarea căruia se iviau pânzele pescarilor ca nişte albe cornuri de lună în iarna rece, se îngrămădesc astăzi un fel de bazare care vând străinilor bibelouri şi tot felul de grozave lucruri ieftene.

Aşa încât Lido nu e Veneţia, iar Marea nu o poţi vedea decât din Lido, şi ea e încunjurată azi de toate ciupercile balneare, mari şi mici, care contribuie s'o facă absolut antipatică.

Dacă Marea o voieşti, mai du-te la acel dumnezeiesc oraş al Ragusei dalmatine, cu ziduri sure înnălţându-se, pare că, din Marea de cobalt fără valuri, supt cerul de un nemilostiv albastru ca al Africei uscate: porţi întunecoase, străzi de palate în jurul domului bătrân, pretutindeni reminiscenţe din vremea Republicei, pieţe îngrămădite de fructele Sudului, migdale şi smochine proaspete; mari case pustii, pline de diplome şi de portrete, fine tipuri aristocratice răsărind dintre florile roşii ca sângele ale oleandrilor, şi, afară, câmpii din care răsar, ca la noi prunii ori cireşii, smochini şi

www.dacoromanica.ro

portocali, buruienile ţepoase ale unei vegetaţii africane; iar, după ziua caldă, lină, grea de splendoare, copleşitoare de frumuseţă, în răcoarea serii, pe malul de piatră, de cealaltă parte, de către munte, venind călări, în superbele lor costume roşii, violete, cusute cu aur, ţeranii slabi şi ţerancele palide din Herţegovina, cari te întâmpină, străine!, cu un *dobr vecer*, o „bună-seara" ca pe vremea Patriarhilor. Frumoasă iarăşi Marea la Cattaro, în golful fără păreche, plin de răsfrângerea razelor soarelui în stânca lucie, care, unită cu adâncul albastru de pretutindeni, dă golfului o înfăţişare absolut fantastică, cu luntrile de formă veche, în care izbucneşte roşul aprins al scufiilor pe care le poartă bărbaţii şi femeile supt cerul cu străluciri metalice.

La Veneţia, nimic din toate acestea, şi totuşi pentru Mare-ţi e dragă întâiu Veneţia, şi fără adânca, deplina iubire intimă dintre oraş şi ape tot farmecul veneţian ar dispărea. Deosebirea între Mările care trăiesc, chiamă şi domină *pentru ele* şi Marea Veneţiei stă în aceia că Marea de oriunde rămâne totuşi, orice înrâurire ar produce asupra sufletului, fie Marea blândă a Sudului, mângâietoare, bogată în visuri, ori aspra Mare din Miazănoapte, brăzdată de furtuni, în afară de noi: noi de o parte, cu durerile şi aşteptările noastre; ea, Marea, de alta, cu seninul şi chinurile ei. Ne preface Marea, dar, cu toate acestea, noi rămânem obiectul meschin atins de atotputernicul subiect. Simţi cum o influenţă străină îţi pătrunde în suflet, îmblânzindu-l său îngrozindu-l, purificându-l totdeauna prin acest mai mare între marile spectacole ale naturii. La Veneţia nu e aşa. Veneţia e singurul oraş aşezat în apropierea Mării unde Marea e pretutindeni, unde Marea e

www.dacoromanica.ro

împreună cu tine, e deprinsă cu tine; te caută pe tine, te aşteaptă; nu te sperie şi nu te uimeşte, ci o ai la îndemână; ea îţi vorbeşte, îţi şopteşte une ori, indistinct, şi totuşi aşa de clar. Se joacă şiret şi duios cu tine, lămurindu-se în unele ceasuri, în altele ascunzându-se, ca să te vrăjească. Vraja aceasta a tovărăşiei necontenite cu apele schimbătoare e unul, şi cel mai ales, din secretele frumuseţii Veneţiei în ceia ce priveşte natura: coabitezi cu dînsa, eşti supt acelaşi acoperemânt de cer cu dânsa; sânteţi de o potrivă acasă. Şi de o potrivă de străini, tu şi ea: veniţi cu acelaşi dor nemărgenit, opriţi o clipă cu aceiaşi iubire şi pietate, până pleci cu aceiaşi hotărâre de a o revedea, ca şi apele pe care le trimete Adriatica şi le chiamă înapoi. Vrei să te ascunzi de dânsa, nu poţi: ea te urmăreşte pretutindeni, şi trăieşti prin ea, precum şi ea, Marea, aşa cum e acolo, trăieşte prin oamenii cari sânt acolo, prin operele lor ce se văd, prin operele lor ce se amintesc. Nicăiri nu se înfrăţesc mai deplin aceste două elemente, mai tulburate şi mai seninę de pe lume: apa vie şi sufletul omenesc. Marea aïci se face mai mică, aşa cum e omul, mai blândă, cum i-ar cere omul să fie; ea vorbeşte la urechea fiecăruia, are desmierdări pentru fiecare obraz. Nicăiri nu se coboară zeul până la ce sântem noi, până la acel puţin care sântem noi, ca aice.

De unde vine aceasta? Să nu ne pierdem în prolixităţi de frase, şi să venim la explicaţia firească a lucrului.

Intăiu Veneţia nu se găseşte în Marea obişnuită, ci are un fel de „Mare domestică"; Marea Veneţiei e proprietatea ei, laguna de apă sărată. Insă această parte din Mare, care se opreşte ca să încunjure şi să stră-

www.dacoromanica.ro

bată, ca să creeze şi să înfrumuseţeze, mai mult: ca să *vivifice* Veneţia, această parte din Mare se înoieşte necontenit prin contactul cu apa cea mare. E laguna vie faţă de laguna moartă; în laguna moartă s'au uitat apele; laguna vie şi le trimete şi chiamă necontenit, şi le primeşte şi le pierde; din oraş ea răpeşte cu dânsa la ceasurile de maree toate impurităţile vieţii omeneşti şi le duce spre purificare în aierul de libertate, de energie, de vioiciune. Parcă sânt anume ceasuri când, obosit cu apele vechi, simţi că te înoieşti cu apele cele nouă. In acest schimb necontenit de înrâurire între natură şi om, omul însuşi se preface cu această nouă viaţă a undelor

Mi s'a părut şi mie, când am călătorit întâia oară —este ceva în ochiul tinereţei care vede unele lucruri pe care ochiul mai bătrân nu le mai vede, dar care nu vede la rândul său o mulţime de lucruri pe care ochiul bătrânului a învăţat să le vadă—, mi s'a părut, ca multora, că Veneţia e un oraş mort, un oraş pustiu şi murdar, de tristeţă şi desilusie. *Nu* e murdar. E murdar ce cade un moment din viaţa oamenilor pentru ca Marea să revie îndată, curăţitoare, învietoare, întineritoare, în toate colţurile. Căci nu e colţ, cât de departe, cât de ascuns, din Veneţia, cât de nenorocit, încunjurat de o viaţă omenească oricât de miseră, nu e colţ de Ghetto— şi am pătruns şi în Ghetto, în locul din vechea cetate care se dăduse Evreilor şi unde singuri aveau dreptul şi mai ales datoria să locuiască, am pătruns în acest colţ cu casele negre de slin pe toate cele cinci, şase rânduri, de unde se aruncă imundicii ca acelea pe care le cunoaştem din oraşele Moldovei şi Bucovinei, părându-se că se va astupa canalul—, în care unda pontică să nu pătrundă pe nesimţite răscolind tot ce nu e

www.dacoromanica.ro

curat, mânându-l în largul valurilor, care frământă aşa de mult şi răspândesc aşa de larg aceste impurităţi omeneşti, încât nu se mai simte nimic dintr'însele, cum nu se va simţi nimic din păcatele omenirii în valul nesfârşit al timpului etern.

Prin urmare, întâiu Veneţia e aşezată în laguna aceasta vie care domesticeşte Marea, dar îi păstrează în acelaşi timp toată vioiciunea, toată puterea şi toată noutatea, şi, al doilea, Marea se răspândeşte pretutindeni, printr'o sumedenie de canaluri-strade acoperite de poduri, mărginite de case, care, şi ele-s clădite, parte pe pământul insulei de odinioară, parte pe bârnele acelea, pe piloţii cari, întărindu-se în apa sărată, pot să susţină clădirile de marmură cu trei rânduri în faţă şi câte cinci rânduri în interior, faţadele grele făcute totdeauna ca să dea o privelişte mai armonioasă, mai nobilă decât cum ar da-o vădirea caracterului practic al unei locuinţe.

Dar nu e numai atât; nu numai aşezarea în lagune face frumuseţa Veneţiei. Şi insulele celelalte sânt aşezate în lagună, nu numai insula care se chema altă dată Rialto, *Rivus altus,* „Canalul cel Inalt", prin urmare „Canalul adânc", iar Veneţia se zicea *provincia,* numele aplicându-se insulei Rialto numai de la 1200 înainte: „Civitas Venetarum", „cetatea Veneţiilor", şi Rialto rămâind acum podul cel vestit din mijlocul oraşului, plin de prăvălii, de lume în mişcare, de artă şi de viaţă, de glorios trecut şi de un present vioiu căruia nu-i lipseşte frumuseţa.

Dintre toate insulele, numai insula vechiului Rialto se împărtăşeşte de acest caracter de frumuseţă unică. Pe celelalte le-am străbătut în cea mai mare parte: n'am

www.dacoromanica.ro

fost doar la marea Chioggia, la Torcello, bizantina, foastă Capitală, umilă azi şi sărăcită, plină de ruine supt lutul şi pietrele ei; dar insulele mai apropiate le-am văzut de atâtea ori în cursul celor patru călătorii, adesea cu şederi mai îndelungate, în Veneţia. Ei bine, Murano nu e o insulă frumoasă; cu casele ei mărunte, locuite de poporul de jos, de oameni săraci, întrebuinţaţi la fabricile de sticlă, de mosaic, de dantelă, aşa încât ziua casele sânt pustii şi stradele goale, afară de copii cari, la doi ani, vânzolindu-se pe mal, cu cele mai ascuţite strigăte, ştiu să se ferească de primejdia canalelor verzi pe care plutesc rămăşiţele gospodăriei părinteşti, cu bisericile acelea mici, în care pe răpezeală, mormăind, preoţii slujesc liturghii pentru un public de femei singure, ea nu reproduce în mic ceia ce e Veneţia în mare. Insula Armenilor, San Lazzaro, ocupată numai de mănăstirea călugărilor mechitarişti — vastă clădire din secolul al XVIII-lea, cuprinzând un mic museu de picturi bune, amintiri, şi de la Napoleon al III-lea, şi daruri disparate, o vastă bibliotecă, ale cării manuscripte armeneşti sânt o comoară ştiinţifică şi o revelaţie de artă bizantină-persă, cu o tipografie, în limbi europene şi în limba de-acasă, şi o şcoală adausă pe lângă aceasta, cu elevi veniţi pe drum de caravane din fundul patriei asiatice,— precum şi de deosebitele clădiri necesare vieţii a sute de oameni, insula aceasta, numai de piatră şi aproape numai cu străini, n'are un farmec deosebit. Tot aşa n'are un farmec deosebit insula Sant' Elena, care se întinde de la grădina publică înainte—, câmp fără niciun fel de frumuseţă, bun ca să arate Veneţienilor de baştină ce este un cal, ori insulele în care se găsesc casele de nebuni, Manicomii. Numai aceia pe care se sprijină masiva

www.dacoromanica.ro

clădire înzorzonată care e Santa Maria della Salute, şi aceia care aruncă în sus turnul supţire de la San-Giorgio, Giudecca, numai acestea au şi ele frumuseţa deosebită de care vorbiam. Deci, cu adevărat, pe lângă farmecul unei anume Mări, e familiaritatea, prietenia, pătrunderea acestei Mări, cu apele ei blânde sau agitate, cu ceaţa care se ridică de pe dânsa şi aleargă pretutindeni, împresoară toate, vrăjind fel de fel de icoane nouă din lucruri aşa de vechi, cu lumina ce se joacă strecurându-se prin vălul de aburi sau se alintă pe faţa valurilor uşoare. Numai această legătură a naturii cu sufletul produce acea impresie neuitată, care te urmăreşte ani şi ani după ce ai părăsit oraşul.

III.

Dar alte lucruri trebuie să se mai adauge pe lângă această frumuseţă a Mării prietenoase, intime, ca să dea întreaga covârşitoare impresie.

In epoca noastră se clădeşte mult; de sigur se clădeşte şi cu gând de frumuseţă, dar frumuseţa o caută inovatori,, nu în domeniul potrivirilor armonioase, firești, ci unde nu te aşteptai s'o găseşti: în liniile bizare ale secesionismului arhitectonic din timpurile noastre, în sfărâmarea regulelor obişnuite ale proporţiilor; este un fel de NU care se adauge astăzi faţă de vechiul DA în materie de proporţie şi de armonie. Negativul nu inovează însă faţă de positiv, ci face parte, în urât, din ceia ce este, în frumos, positiv. Dacă-ţi trebuie două fereşti, şi pui una mai sus decât alta, sau în loc de două fereşti fa fel ai una foarte mare şi alta foarte mică, nu faci decât să transpui în disgraţios, în monstruos ceia ce exista înainte în graţie, în normă — ceia ce va fi fiind vechiu şi poate obositor pentru unii

www.dacoromanica.ro

ochi blasaţi, dar pentru atâţia oameni obişnuiţi cu simţul frumosului tradiţional e o neînlăturată cerinţă, căci, în frumos, chiar obişnuinţa veacurilor ajunge a fi lege, simţ moştenit, imperativ înăscut. Se clădeşte mult, şi acest mult care se clădeşte astăzi înlătură ce a fost odinioară: noul izgoneşte trecutul din lăcaşul lui vechiu; modeste case patriarhale de odinioară cad jertfa stradelor largi şi halelor de locuinţă, cu faţade împunătoare, şi unele dintr'însele samănă prin podoabele lor cu patima de înzorzonare a parvenitului care-şi aşează toate medaliile şi toate podoabele lui pe proeminenţa bine nutrită a trupului său. Astfel faţadele multor case bucureştene îţi fac impresia unui batalion din garda naţională de pe la 1880, în care un sexagenar era căpitan, un quinquagenar sublocotenent, toţi marţiali, toţi burtoşi şi, pe cât se poate, purtând nobilele decoraţii ale păcii: ni amintim şi noi parada acestor bravi garzi naţionali de cari râdeau, pe la 1830, cu hohote, romanticii, Victor Hugo şi ceilalţi.

Cu un asemenea gust, nouă ni par clădirile de odinioară urâte, şi le distrugem cu pasiune; nimicim cu furie, cât, ici-colo, s'a mai păstrat din vechile case iubitoare de proporţie; şi trebuie să ai, nu numai un bun simţ superior, dar şi mult curaj pentru ca, între încornorăturile acestea ale epocei de astăzi, să laşi modesta locuinţă, atât de mulţămitoare pentru ochi, atât de bine împărţită, în care te simţiai aşa de acasă, la cel d'intâiu pas pe care-l făceai într'însa.

O scusă pentru aceasta aici, la noi, *este* totuşi. Frumuseţa veche a fost, într'un anume sens, mai săracă decât vremea noastră; de şi aceasta nu înseamnă că sântem mari bogătaşi, dar sântem măcar mari cheltuitori faţă de marii economi, de zgârciţii vremilor tre-

www.dacoromanica.ro

cute, cari îngrămădiau în blănuri, în juvaiere, în bani de aur agonisita unei vieţi întregi; cel puţin în ce priveşte risipa, sântem nesfârşit mai „bogaţi" decât străbunii noştri. Şi aşa e şi în mii de oraşe nouă pe care le-au ridicat aiurea, din sate umile, cuceririle industriei, norocul descoperirilor de bogăţii nouă, legăturile căilor de comunicaţie moderne.

Dar la Veneţia nu este aşa: cei de astăzi sânt mult mai săraci decât înaintaşii lor. Pe când noi dărâmăm o casă de bârne ca să ridicăm în loc una de cărămidă, dacă nu chiar de piatră tare, la Veneţia nu ai de ce să faci acest lucru. Veneţia de odinioară a fost un oraş de oameni foarte avuţi, pe când cei de acuma sânt cum îi ajută Dumnezeu. Şi nu poate *inova,* prin urmare, plebeianul de astăzi, câştigându-şi o pâne în fabrici cu capitalul străin, negustorul de astăzi, care se hrăneşte mai mult din cumpărăturile străinilor, din ceia ce se numeşte „industria străinului", industrie care şi este principalul mijloc de traiu al Veneţiei: când a fost holera în Italia, oraşul a avut un an înspăimântător; o mulţime de prăvălii au trebuit să dea faliment pentru că mai toţi cumpărătorii obişnuiţi nu sânt locuitorii de acolo, ci străinii, şi aceştia lipsiseră. Intre funcţionari, oameni meritoşi sânt plătiţi cu 2-3.000 de lei pe an şi au curajul de a-şi ţinea, de şi n'au venituri de zestre, case pline de copii fără a se plânge, ci foarte fericiţi că ajung a-şi potrivi viaţa după mijloacele lor[1]! Toţi aceştia, oameni muncitori şi economi, nu-şi clădesc palate; ei n'au nevoie să dărâme marile zidiri de odinioară ca să-şi înalţe edificii mai măreţe decât acelea. Prin urmare, în afară de iubirea Veneţianului pen-

[1] E starea de lucruri de acum doisprezece ani.

www.dacoromanica.ro

tru Veneţia, care este aşa de naturală, — de şi nu cunoaştem şi noi iubirea Românului pentru destoinicia arătată în artă de înaintaşii săi,— este şi o imposibilitate materială de a reface oraşul.

Şi nu numai atâta: dar, prefăcându-se oraşul, valoarea lui comercială ar scădea. Oraşul trebuie să fie cum este, pentru ca străinul să sosească şi să alimenteze viaţa actuală a Veneţiei. Acele palate, fie că ar fi plăcute ori nu, trebuie să rămâie cum sânt. Sânt prea săraci Veneţienii şi prea interesaţi, pe lângă faptul că sânt prea iubitori şi prea înţelegători de frumuseţă, pentru ca să schimbe ceva din înfăţişarea oraşului de odinioară. Dacă nu e totdeauna disciplină naţională, conştiinţă ştiinţifică, gospodărie orăşenească superioară, ca la Nürnberg, unde nu e permis să se clădească decât în stilul german din evul mediu, în care e făcut oraşul întreg, cu adevărat o minune a lumii—, dar şi alte motive înrâuresc pentru ca Veneţia să fie păstrată aproape în întregime cum era pe vremuri.

Ceia ce nu înseamnă că nu se clădeşte din când în când: une ori se deschide câte o stradă,— chiar acuma se lucrează la una în dosul porticelor Pieţei, în faţa vechiului Otel Bauer, şi se poate culege pe ghete puţin noroiu şi în Veneţia—, se dărâmă pentru aceasta case mai vechi, dar niciodată din faţada canalurilor, unde se înşiră splendidele probe ale meşteşugului veneţian de clădire de pe vremuri. In locuri unde au fost case cu adevărat sărace, fără stil şi nume, acolo se fac, pentru mulţimea, necontenit crescândă, a însurăţeilor, a rentierilor în ultimă călătorie de petrecere, a snobilor burghesiei şi a celor câteva sute de pelerini ai gloriei şi artei, oteluri, restaurante. Astfel s'a clădit în locul micului restaurant nemţesc „Pilsen",

www.dacoromanica.ro

numit după vestita bere boemă, un fel de ciudată cuşcă de cristal, în care se expun, cu păharul de şampanie înainte şi floarea la butonieră, până târziu noaptea, priviţi cu oarecare ironie de popolanii, de soldaţii în concediu de Duminecă, ce se strecoară înaintea imenselor geamuri, toţi capitaliştii internaţionali. Un prieten din România a vrut să-mi facă şi mie plăcerea, după una din conferinţele ce am ţinut acolo, să mă poftească în măreţul local modern: o colecţie de scârboase exemplare de bogătaşi din toate naţiile, cari vin, se vede, la Veneţia ca să-şi bea şampania la ceasul la care o beau acasă, ca să-şi facă siesta la ceasul la care şi-o făceau în casa unde locuiau în oraşul lor, o îngrămădire de banal obraznic, care este o notă discordantă, aproape iritantă, în cadrul acesta aşa de autentic istoric şi de onest artistic al Veneţiei. Dar, în sfârşit, clădirile acetea sânt puţine, şi, de obiceiu, chiar ele caută să imiite înfăţişarea caselor de odinioară.

Aceasta, păstrarea vechii şi splendidei scoice de piatră de pe vremuri, este al doilea element de frumuseaţă al Veneţiei. Marea, ce bate la toate uşile, ce atinge toate zidurile,— căci nu e casă care să n'aibă comunicaţie directă cu dânsa, precum nu e casă să nu dea într'una din acele admirabile strade înguste, perfect luminate noaptea, pietruite cu piatră de Istria, astăzi ca şi în secolul al XVIII-lea, fără un grăunte de praf, fiindcă n'ai de unde să-l aduci, — Marea ce se sbate uşor supt fereştile fiecăruia, ce-şi trimite mirosul sălciu spre fiecare fereastră, se clatină şi se frământă supt biciul nemilos al furtunilor sosite din munţii istrieni, nu întâmpină nicăiri în neschimbarea fenomenelor sale decât lucruri care nici ele nu s'au schimbat, cu toate vieţile ce se perindară veacuri întregi în

www.dacoromanica.ro

cuprinsul lor. Veneţia îşi *are* azi trecutul şi aiurea decât în milioanele de acte de la *Frari,* în umbra marii biserici gotice: pergamente solemne, registre de hotărâri din care se desface atâta înţelepciune pentru toate timpurile, însemnări zilnice şi socoteli în scrisoare mărunţă, iute, pe hârtia groasă şi aspră de pe vremuri, condicuţe de notari, pe care aleargă notele fugare despre vânzări, cumpărări, moşteniri, schimburi, împărţiri; scrisori de „rectori", rapoarte venite din toate provinciile, răvaşe ale negustorilor latini, greci, aromâni, până şi armeni. Nu un trecut de pus în Musee, ci trecutul în care omul de azi trăieşte, şi care trăieşte şi prin omul de azi.

Sânt, de sigur, şi atâtea oraşe care au alte elemente ale trecutului, dar acolo trecutul îl afli în strada cutare, la numărul cutare, în Museul cutare, deschis numai de la ceasul cutare până la ceasul cutare. Acum, trecutul acesta, studiat la domiciliu, e fără îndoială foarte util pentru educaţie: vrei să vezi cum se îmbrăcau oamenii, între ce mobile vieţuiau, ce tablouri admirau, ce sculptură stătea înaintea ochilor lor; vrei să te lămureşti cu privire la viaţa lor practică, la viaţa lor estetică; te duci acolo, la oarele prevăzute, plăteşti francul de întrare, laşi bastonul şi umbrela la portar, şi călăuza te duce în toate părţile. „Acesta e de Rafael!" „Rafael? Foarte bine". „Acesta e de Veronese!" „Veronese? Ieau act." Şi tot aşa mai departe. Dar nu *acesta* e mijlocul cel mai potrivit pentru cunoaşterea trecutului. Trebuie să-l ai *întreg,* şi în *mediul lui,* neschimbat, nestrămutat, — mai ales nestrămutat, fiindcă e o schimbare şi în orice strămutare. Ei bine, acolo, în Veneţia, e numai el, trecutul. Evident şi acolo găseşti

www.dacoromanica.ro

Museul, *atâtea* Musee. Academia delle Belle-Arti, în faţa podului de fier, în vecinătatea bisericii de veche cărămidă roşie, de pe fondul căreia se desface o albă, supţire siluetă, de sfântă, de Impărăteasă. E *Museo Civico Correr,* cu nesfârşitele-i materiale de viaţă culturală [1]. Sânt zecile de galerii publice, sutele de galerii particulare care-şi înşiră firmele pe Canal Grande, momind pungile pline ale colecţionatorilor, începând cu cei mai naivi. Şi în colecţiile publice mereu vin străini, cu „Baedeckerul", cu practicul Ghid Woerl, să verifice cele ce spune cartea, cum spuneam altă dată, când eram tânăr, şi mă încurcam tot de oameni cu cărticica roşie,— ca, la casarmă, sergentul de zi în inspecţie, dator să constate dacă nasturii tunicelor sânt curăţiţi ori ba. Dar, mărturisesc, nu e în atâta artă, răspândită pretutindeni, partea care te mişcă mai mult: un tablou sau o sculptură sânt făcute de un om pentru a fi într'un anume loc şi pentru a produce o anume impresie, şi a desface un tablou de acolo de unde era sortit să fie, aceasta înseamnă a rupe cea mai mare parte din înrâurirea pe care el ar putea să o aibă asupra sufletului nostru. Nu ştiu dacă aţi observat un fapt: oamenii urâţi pot să stea unul lângă altul fără ca aceasta să ne supere: originalitatea lor rămâne, dar oameni frumoşi — bărbaţi frumoşi aproape nu mai există; dar femei frumoase mai sânt, ici şi colo, pierd stând una lângă alta. Ei bine şi tablourile frumoase pierd tot aşa prin juxtapunerea... administrativă.

Şi e un noroc că tablourile şi sculpturile n'au viaţa mişcărilor în afară, căci, altfel, îngrămădite în aceiaşi sală de Museu, ar protesta, nu numai contra publicului pe care părintele lor nu l-a prevăzut, dar şi contra

[1] De atunci s'a mutat în lărgile săli ale Palatului Regal.

www.dacoromanica.ro

vecinilor, pe cari ar dori, în interesul tuturora, să-i poată înlătura, — căci, pe pânză ca şi în realitate, şi sfinţii şi zeii se concurează, se exclud. Cine vrea să primească adevărata înrâurire a unei opere de artă, trebuie să se ducă în locul unde această operă se păstrează aşa cum a înţeles-o creatorul ei şi cum au văzut-o aceia cărora li era destinată. Evident, dacă vrei să străbaţi iute cu ochii picturile eminente ale Veneţiei, le găseşti adunate în număr mai mare la „Academie", dar, dacă vrei să vezi sculptura şi pictura veneţiană în mediul ei adevărat, du-te, spre pildă, în biserica Santa Maria dei Frari de lângă vechea mea arhivă, unde am petrecut atâtea ceasuri plăcute din viaţa mea, în chiliile Franciscanilor, cu fereştile deschise asupra unui petec verde de grădină în care înfloresc alb cei d'întâiu caişi, pe când ciorchine de flori roşii atârnă din balcoanele caselor din faţă. Intrând în biserica largă, plină de capele, de colţuri de umbră şi rugăciune, de pasagii în care sus se urmează pe sicriile de marmură statui de călăreţi medievali, nu lua în seamă străinii cari cutreieră cu paşi greoi şi făcând zgomot — ce li pasă că sânt într'o biserică, în necesitatea făcătoare de minuni căreia nu cred!—; cruţă durerea cutării femei în negru, care, fără vedere pentru tot ce se poartă în jurul ei, întreabă pe sfinţii patroni dacă între soldaţii căzuţi în Libia nu e cumva fiul şi fratele, soţul, iubitul şi îndreaptă către altar un suprem strigăt de ajutor! Deci fă-te că nu vezi caravanele zgomotoase de străini ce vin aici ca la teatru, transformă-te într'un credincios din veacul al XIV-lea sau al XV-lea,— cu foarte puţină bunăvoinţă reuşeşti; doar te transformi şi în lucruri mult mai urâte decât atâta!—; fii reverent, cucernic, nu curios şi „critic", primeşte raze de impresii, nu trimete

www.dacoromanica.ro

săgeți de judecată, lasă-te chemat, prins, stăpânit de fiecare operă, întră înlăuntrul fiecărui amănunt, și atunci vei trăi cu adevărat viața de artă a trecutului.

Madonele-ți vor spune că între durerea pământului și puterea cerurilor este o legătură și că, prin frumusețea lor, ele o înfățișează; sfinții vor mărturisi că pentru tine au îndurat chinurile, cavalerii închiși în armure te vor asigura că și dincolo poți fi cum ai fost, de vreme ce ei își urmează acolo, ca eroii lui Homer, luptele din care aici li s'a țesut viața. Și nu e o biserică venețiană care să nu fi păstrat capodopere amestecate cu sfintele îmbrăcate 'n fuste tărcate, îmbrobodite în văluri cu coroană în vârf, încălțate în pantofași de satin și aur. Ele *ascund*—une ori acesta e cuvântul, căci în armonia lor pioasă nimic nu trăiește prin sine — picturi începând din veacul al XV-lea, ca la San Sebastiano, picturi în stil bizantin, care evolua atunci către o artă mai înaintată, mai nouă, și mergând până la eșafodagiile lui Giambattista Tiepolo, marele artist venețian din veacul al XVIII-lea. Multe din aceste biserici sânt pustii mai toată ziua, așa că ai, strecurând gologanul copiilor cari pentru un *soldo* te vor lăsa în pace, tot răgazul să privești, parcă biserica ar fi numai a ta, în ceasul pe care-l vei alege, potrivit dispoziției sufletești în care te afli. Și poți să găsești opere de artă, nu numai în bisericile cele mari, dar și în cele mai mărunte, în care sufletul se simte mai bine decât în imensitatea catedralelor.

Dar nu numai în ceia ce privește culmile cele mai înalte până la care se poate ridica arta, în arhitectură, pictură și sculptură, Veneția te poate face să trăiești măcar viața celor din urmă patru veacuri, ci viața aceasta o trăiești și în drumul pe care umbli,

www.dacoromanica.ro

acelaşi drum pe care au mers „meşterii" cari au făcut acele opere, în piaţa de unde priveşti şi pe care, pe la 1700, ei îşi expuneau lucrările, şi în odaia pe care o ocupi, şi în care, fără îndoială, pe lângă miile de amănunte, vulgare şi nobile, ale atâtor vieţi, au bătut şi ceasuri istorice ale cetăţii. Nu numai că viaţa artistică a trecutului e pretutindeni, dar viaţa practică, de toate zilele, amănuntele triviale ale vieţii nu sânt ale timpului nostru. In Veneţia poţi să întinzi încă mâna celui de la fereasta din faţă, de ţi se pare că zăreşti pe Romeo şoptind Iulietei în noaptea lină, vrăjită de Shakespeare, poţi să arunci o floare peste strada îngustă în care circulă totuşi aşa de puternic aierul şi în care soarele coboară la anume ceasuri atâta lumină, încălzind, o clipă, totul. Străzile au rămas exact aşa cum erau acelea pe care umblau solii moldoveni veniţi aici pe vremea lui Ştefan-cel-Mare. Acum ciocăneşti la poarta de lemn vechiu, cu masive ornamente de metal, din mânerul de fier care el însuşi formează o operă de artă. O mână nevăzută-ţi deschide: poate să fie cineva de azi, dar poate şi înaintaşa de acum patru, cinci sute de ani. Te sui pe scara îngustă, neagră, rece, de piatră, care duce la odaia de sus, cu o împărţire ca pe vremea Romanilor: sală largă, atriul luminos unde stă toată lumea, într'o frăţie democratică neîntâlnită aiurea, bogaţi şi săraci, nobili şi servi, gazde şi oaspeţi, femei şi bărbaţi, şi în care debuşează toate uşile celelalte. Aşa e la locuinţele sărace, şi aşa la palate. Şi ce spectacol splendid, cu totul neobişnuit, e când întri, trecând din curtea absolut romană, împodobită cu resturi de marmură, pentru ca, apoi, în spaţiul liber dintre odăi pline de mobila veacului al XVIII-lea, să ţi se deschidă, de o parte şi de alta, porţile de întrare la încăperile lo-

www.dacoromanica.ro

cuite şi la cele în care flutură încă umbre care se simt prea mult acasă pentru ca să se poată împrăştia în vânturi... Lumina electrică ori conductele de apă n'au izbutit pretutindeni să le puie pe fugă, prin confortul lor modern.

Toată înfăţişarea modernă, bogată în lucruri „comode", nu e şi o înfăţişare distinsă. Din orice civilisaţie materială strălucită se ridică într'un timp o cultură: o vor vedea strănepoţii noştri, dar noi sântem încă foarte grosolani,— grosolani în casa noastră, în îmbrăcămintea noastră, în felul nostru de a întâmpina şi de a vorbi, şi, cu cât primim mai mult din spoiala noastră de civilisaţie, cu atât sântem mai grosolani, faţă de strămoşi ca şi faţă de ţerani. Intr'un oraş ca Veneţia, trăieşti însă în atmosfera aceia de naivitate instinctivă a frumosului, originalului, sincerului în orice lucru. Acum sânt mari artişti cari-şi propun un plan vast, trecut întâiu printr'o întreagă distilare filosofică, dar din care iese adesea greşeli, pe când maestrul veneţian de odinioară avea *prăvălia* lui, unde tratai cu el cum ai tratà cu un tâmplar, cu un fierar; el n'avea niciun fel de pretenţie: frumosul, comandat, se producea de la sine la atingerea degetelor sale divine. Lucrurile cele mai bune le faci, de fapt, când n'ai intenţia de a le face, şi ceia ce omoară în vremea noastră este că pornim totdeauna de la intenţie, de la reflecţie, de la sforţare, făcând să sece izvorul adevăratei inspiraţii a sufletului, în morală ca şi în frumuseţă.

Pentru a ne coborî de la nota istorică generală la amănunte, pentru a verifica permanenţa artistică, libera desvoltare în frumuseţă a Veneţiei, să facem o sforţare de imaginaţie ca să ne închipuim cum se

www.dacoromanica.ro

înfăţişa oraşul pentru depărtaţii noştri strămoşi cari au fost pe acolo.

„Unchiul" lui Ştefan-Vodă-cel-Mare, cărturarul Ioan Ţamblac, venit, la 1477, cu scrisoarea lui grecească, după forma românească, din nenorocire pierdută, dictată de Ştefan însuşi, ca să arăte prin câte încercări şi dureri a trecut Moldova şi ce primejdie o ameninţă, încă a văzut în Veneţia numai o parte din strălucitele ei podoabe de astăzi. In mijlocul pieţei, altfel croite, fără Procuraţiile adause de Napoleon, iar, în colţul din dreapta, cu o bisericuţă acum dărâmată, şi atunci se ridica biserica Sfântului Marcu, dar ea nu sămăna întru toate cu biserica actuală. Călătorul moldovean nu putea să vadă mosaicele noi, cu figurile înflorite, cu gesturile elegante, cu atâta bogăţie şi oarecare pretenţie, ale lui Veronese, care se văd azi deasupra porţilor de întrare; dar existau vechile mosaice bizantine, reproduse pe largile pânze, icoane întregi şi adevărate de ev mediu ale lui Carpaccio, din care astăzi a rămas unul singur, în partea stângă a basilicei. Inlăuntru însă era aceiaşi umbră prielnică rugăciunii, acelaşi lucru de marmure rare, aduse din Orient, marmure colorate ca florile; era aceiaşi discretă lucrare a marilor mosaice din bolţi, cu supte'e figuri întunecate ale sfinţilor pe fonduri de aur şters.

Biserica vechiului oraş bizantin avea deci o înfăţişare mult mai bizantină decât cea de astăzi. Palatul Dogilor, care era legat de biserică odată aceasta era numai un paraclis al Palatului, ca bisericile noastre domneşti pentru Curţile vecine, — vechiu de un secol numai, în ultima lui formă, era pe din afară aşa cum e şi timpul nostru. Când l-a văzut ambasadorul nostru, el strălucia astfel de o relativă tinereţă, cu făgăduieli de veşnicie, fără temerea, de dăunăzi, care

www.dacoromanica.ro

a adus şi mutarea celebrei Biblioteci,—că se va prăbuşi, cum se prăbuşise mândrul Campanile, care, pe vremea lui Ţamblac, n'avea încă doar delicata logetă a lui Sansovino.

Dar strămoşul acesta de la 1477 n'a văzut ceia ce vedem noi acuma în interior. Acest interior a fost transformat în stilul Renaşterii; pe acolo a trecut mâna acelor mari împodobitori ai Veneţiei bogate din 1600. Uriaşii de piatră,— Marte şi Neptun, războiul pe uscat, triumful pe Mare—, cari păzesc scara, nu erau, şi nu era toată înfloritura arhitectonică din jurul ferestilor curţii interioare, — ornamente în alt stil, adause cu vremea.

Sansovino nu dăduse, de cealaltă parte a pieţei, nici Libreria, biblioteca pentru manuscriptele dăruite de cardinalul Visarion din Niceia, Bessarione, şi nu se adunaseră acolo tipăriturile lui Aldo Manuzio. Nici Palatul Monedei, *Zecca,* unde de curând s'au adăpostit cărţile Marcianei, nu ieşise din armonioasele concepţii ale minţii lui.

Dar, în afară de aceste schimbări ale pieţei, călătorul român a văzut Veneţia în mare parte tocmai aşa cum o vedem şi astăzi, de la faţadele gotice ale Marelui Canal până la locuinţile plebei sărace. Numai un lucru l-a văzut el, şi noi nu-l mai putem vedea astăzi: a văzut strălucirea pompelor oficiale în timpurile de biruinţă şi de larg Imperiu al Veneţiei, care-şi întindea stăpânirea până departe în regiunile Orientului; a văzut flote care se întorceau pline de bogăţii, oştiri care plecau pentru apărarea insulelor din Arhipelag şi a cetăţilor din Moreia şi Albania; a văzut canalele pline, în anume zile, de întrecerea în lux şi răpeziciune a strălucitelor gondole ale aristocraţiei veneţiene, şi erau atunci supt ochii lui în portul negus-

www.dacoromanica.ro

torilor corăbii atât de multe şi atât de apropiate unele de altele, încât trebuia un meşteşug deosebit pentru a găsi un drum către Marea cea largă. El a găsit Veneţia vie, care-şi câştiga harnic avuţiile şi se bucura de dânsele tocmai pentru că şi le câştiga zi de zi în sudoarea feţei; a găsit încă Veneţia triumfantă, care curând a dispărut pentru totdeauna. Şi a mai văzut, ca prevestire a vremilor şi mai rele, semne de duioşie omenească ale căror urme le-am cules în Arhive. Veniseră Turcii în Peninsula Balcanică, Negroponte fusese cucerit, anume cetăţi din Moreia căzuseră, şi era o mulţime imensă de refugiaţi în oraş, cari dormiau, ca în Constantinopolul primejdiei din 1912, pe pieţele publice, supt arcade, îşi căutau adăpostul prin magazii, şi, faţă de marea durere omenească a acestor fugari, se da voie femeilor care strângeau bani ca să cumpere pâne pentru cei din închisori, să colecteze şi pentru familiile acestor săraci fugari din Balcani, dând fiecăreia din aceste văduve fiecăruia din aceşti copii orfani câte două pâni pe zi şi o strachină de supă la amiază. In aceste împrejurări tragice,— de o parte strălucirea pompei veneţiene, de altă parte durerea omenească a pribegilor,— a văzut Veneţia solul lui Ştefan-cel-Mare.

Pe urmă, peste un veac tocmai, în Veneţia era oaspete un Domn român, care stăpânise aici la Bucureşti.

La Arsenal se păstrează fragmentul de tun al lui Petru Cercel şi în biserica din Căluiu se vede chipul său, cu podoaba prinsă în ureche a curtesanilor efeminaţi din jurul lui Henric al III-lea, printre cari a fost vestit prin frumuseţa, eleganţa, talentul lui literar, —căci făcea versuri şi a scris un imn către Dumnezeu. care ni s'a păstrat.

Fusese Domn la noi, fugise în Ardeal, unde stătuse

www.dacoromanica.ro

închis, şi acum se adăpostise în Veneţia. Avem toată corespondenţa veneţiană privitoare la acest prinţ frumos, cu părul negru revărsat pe umeri, neobişnuit de frumos, chiar în Italia, unde frumuseţa se întâlneşte pe toate drumurile, cu ochii mari visători, cu glasul dulce, cunoscător desăvârşit al limbii italiene, pe care o vorbia cu eleganţă. Se instalase, de şi n'avea bani, într'unul din cele mai frumoase palate de pe Canal Grande, în Cà Pozzo, avea gondolierii lui şi din când în când înştiinţa pe serenisimul doge al Republicei că ar avea nevoie de un număr oarecare de galbeni de aur ca să se ducă să-şi încerce din nou norocul la Constantinopol, unde i-a fost dat ca, puţine luni după aceasta, să piară în apele Bosforului. Ei bine, când, la 1589, Petru Cercel a văzut Veneţia, era acum epoca Renaşterii: vechiul Palat Ducal se prefăcea, se împodobia, păstrându-se numai pe alocurea ferestile înguste gotice, care fac şi astăzi principala frumuseţă a splendidului şir de faţade de pe Canalul cel Mare; ici şi colo răsar şi aiurea clădiri în stil antic, şi, în acest stil al Renaşterii, se ridică pretutindeni, sprijinind palatele, uriaşii armonioşi, cu muşchii încordaţi, între frise elenice şi coloane cu capitelele corintiene. Cel mai mare arhitect italian după normele lui Vitruviu, Palladio, dăduse zidirea admirabil proporţională, amestec de cărămidă roşie şi de albă marmură, care e San Giorgio. Sansovino triumfa de la un capăt la altul al cetăţii care l-a adăpostit până la moarte.

Era epoca în care putea să vadă cineva, supt arcadele de pe piaţa San Marco, ori trecând podul unui canal, spre a întra într'una din prăvălioarele acelen întunecoase, stând de vorbă cu fiecare, glumind cu câte unul, luându-se după trecătoarele a căror înfăţişare i se părea că merită a fi păstrată în minte pentru a o

www.dacoromanica.ro

strămuta în tablourile sale, putea să vadă pe însuși Paolo Cagliari, pe care l-au numit Veronese, după locul de origine. Și Veronese însuși a avut legături cu noi, și iată cum. Intr'un colț din insula Murano era o mănăstire, San Maffio, unde, între celelalte călugărițe locuia, când Petru Cercel era la Veneția, una care se chema, după numele ei de familie, Adorno Vallarga, iar, cu numele ei de botez, Mărioara și care primia scrisori în greceşte de la sora ei, Doamna Ecaterina a Țerii-Românești, de la nepotul ei, Mihnea-Vodă, care mai târziu s'a turcit, și fiul acestui Mihnea, care, el, rămase creștin, Radu-Vodă, era să fie crescut aici, supt îngrijirea Mărioarei, călugărița de la Murano. Și Mihnea, în vremea când păstra încă legea neamului său, trimitea mătușei, ca semn de recunoștință, podoabe pentru altarul distrus astăzi cu toată clădirea, încât mai că nu știe nimeni măcar locul unde se înălța mănăstioara. Legături de afaceri băneşti avea Mărioara și cu messer Paolo Cagliari, cum se vede din scrisorile pe care mi le-a dăruit odată un prieten, trecut de mult la cele veșnice, Urbani de Gheltof, și care au avut norocul, extraordiinar, de a se putea întoarce patru veacuri mai târziu în țara de unde porniseră. Intre acele scrisori am aflat însemnată și o datorie către Veronese el însuși.

De și nu vreau să prejudec asupra capitolului legăturilor noastre cu Veneția, obiectul ultimei conferințe ce se va ține, dar trebuie să spun că pe vremea aceasta era atâta lume românească aici, sbătându-se în procese, ocupându-se cu negoțul: fete de Domni, gineri de Domni în pribegie, Mitropoliți, călugări; nu era o clasă a societății românești care să nu-și fi trimes, prin anii 1600, represintanți în Veneția. Și în jurul lor se desfășura splendoarea epocei celei mai înflorite,

www.dacoromanica.ro

şi luxoase, şi sănătoase, a vieţii veneţiene, epoca lui Veronese [1].

Trece încă un veac şi, pe la 1680, în epoca lui Brâncoveanu, era în Veneţia Nicolae Caraiani, care primia bani de la Vodă ca să-i depună la băncile de aici, şi în special la Zecca, pentru cas de nenorocire din partea Turcilor; şi umblau necontenit scrisorile de la jupân Nicolae către Domn şi de la Domn către jupânul. Apoi, anume obiecte de lux, în această epocă largă în cheltuieli, se cumpărau, nu numai din Ardeal, dar şi din Veneţia. Din când în când veniau pe corăbii orientale Români, cari nu erau însă din părţile noastre, ci din Moscopole, în Macedonia, şi am găsit un vraf întreg de scrisori de-ale negustorilor din marile centre aromâneşti ale Peninsulei Balcanice, cari-şi trimiteau aici, la Veneţia, copiii, să înveţe meşteşugul de negoţ şi limbile trebuitoare. Veniau cu toţii, factori din Bucureşti, Moscopolitani, pretendenţi, soţii de Domn, ca Maria Sturza, a lui Grigoraşcu Ghica, în splendida cetate, pe vremea când ea se încununa cu o ultimă aureolă de glorie din succesele repurtate în Moreia, în Peloponesul recucerit pentru mai puţin de o jumătate de veac. Precum, când soarele apune, el revarsă din nou raze mai calde parcă decât în plină amiază, tot aşa acuma, la sfârşitul veacului al XVII-lea, când tot ceia ce era energie şi ideal în sufletul Veneţienilor se strângea pentru a da Republicei o nouă aparenţă de viaţă şi putere. Şi aceşti oaspeţi orientali vedeau clă-

[1] N. Iorga, *Contribuţiuni la istoria Munteniei în secolul al XVI-lea*, în „Analele Academiei Române", XVIII, p. 106, nota 4. „La 23 Ianuar 1584, Mărioara cumpără o parte, o acţiune, de 700 de galbeni capital la Muntele-de-Pietate de la „signor Paul Caliar, pittor veronese". V. şi *Neamul Românesc*, pe Maiu 1926: O visită la Murano.

www.dacoromanica.ro

direa greoaie, dar plină de măreţie, a Sfintei Marii a „Mântuirii", *della Salute,* ridicată ca mulţămire pentru înlăturarea primejdiei ciumei, ultimele opere de meşteşugită şi leneşă înflorire a artei, la început aşa de simplă şi sobră, a Renaşterii, vedeau pe represintanţii târzii, deprinşi de mult, şi ei, cu luxul şi posa, ai şcolii de pictură veneţiene şi participau la serbările strălucite ale unui triumf care nu trebuia să mai revie. Bursieri români vor veni apoi aici şi în vremea Mavrocordaţilor, învăţând meşteşugul picturilor largi pe fond de dulce albastru care dau un zâmbet bisericilor noastre de atunci.

Pe urmă însă Veneţia decade tot mai mult, călători de la noi n'au mai cercetat-o, şi o înviere a trecutului ei în tovărăşia înaintaşilor noştri nu o mai putem face de la această dată.

IV.

Dar Veneţia are încă un element de frumuseţă care, cel puţin până acum câteva decenii, o făcea unică. Nu numai că rămăseseră casele din evul mediu şi podoabele Renaşterii, dar, dacă se schimbase haina funcţionarilor, îmbrăcaţi cum sântem noi, dacă se schimbase portul femeilor lumii bogate, mult mai puţin bogată astăzi, cînd se îmbracă după tiparul modelor din Paris, pe când altă dată Veneţia dădea ea moda Apusenilor, — să amintim pe acea Doamnă Maria Ghica, născută Sturza, care veni de acolo, la 1672, aici, în Bucureşti, îmbrăcată în haine de brocard după datina Apusului producând tot atâta emoţie[1],

[1] Constantin Căpitanul, ed, Iorga, p. 175, spune: „După ce au luat Domniia la Odriiu, au trimes pe Sturzea Spătar, cumnatusău, de au adus pre Doamna de la Vineţiia; şi fiind şi Grigorie-Vodă la oaste, au fost sosit şi Doamna: căriia i-au fost eşăt în-

www.dacoromanica.ro

câtă a trebuit să producă şi cea d'intâiu femeie care s'a întors de la Paris, la începutul veacului al XIX-lea în alt costum decât al Ţarigradului—, rămăsese totuşi ceva.

Portul cel vechiu trăieşte numai în tablourile din Musee şi biserici. Pentru popor, tot aşa : fusta femeilor din popor este aceiaşi ca şi acea a femeilor din Neapole sau Turin. Marinarii cari vin poartă aceiaşi uniformă a Italiei unite ca şi marinarul originar din Sicilia sau din Genova, şi nimic din înfăţişarea care însemna odinioară forţă militară şi forţa navală a Veneţiei n'a rămas. Dar ceia ce nu s'a dus, cu totul, nici până azi, este viaţa populară. Se trăieşte în clasele de jos şi chiar, oarecum, în clasele burgheze, mai sărace, aşa cum se trăia acum trei sute de ani: ca fel de vorbă, ca forme sociale, ca deprinderi elementare ale vieţii, au rămas tot aceiaşi.

Am observat însă o scădere, şi mi-a părut aşa de rău: a dispărut viaţa populară din jurul fântânilor. Ni putem face o ideie de ce înfăţişează în Orient—şi Veneţia rămăsese pe jumătate cel puţin orientală,— fântâna. De la scenele biblice vechi, cu peţirea lui Iacov la fântână, până la viaţa satelor noastre, fântâna e centrul cel mare de întâlnire al satului întreg şi popasul tuturor drumeţilor: de sigur că se spun acolo mai puţine prostii şi necuviinţi decât în anume saloane... De câte ori n'am stat eu în singura cafenea din Ragusa, nu pentru cafea, nici pentru ziare, ci ca să privesc cum, către seară, veniau femeile poporului, îmbrăcate în discretele lor rochii negre sau violete, cum,

---

nainte multe jupânease la Dunăre, şi cu cinste o au adus la Bucureşti. Doamna era îmbrăcată în haine frăncesti foarte frumoase, şi într'acela chip au fost până au intrat în Bucureşti: deci au lepădat hainele acelea şi au luat rumâneşti."

www.dacoromanica.ro

cu gesturi ritmice, antice, încărcau vasul cu apă şi se întorceau apoi cu pas legănat, astăzi ca şi acum câteva sute, poate mii, de ani! Tot aşa era şi în Veneţia. Fântânile aici formează şi adevărate monumente de artă ale oraşului, începând cu acelea din mijlocul Curţii Palatului Ducal: splendide fântâni de bronz datând din vremile bune ale artei veneţiene, fiecare aşezată în câte un *campo,* o „piazzetă", încunjurată de casele înalte, negre, cu mulţi locuitori, şi, unde, alături de femei şi fete tinere de prin aceste împrejurimi, venia şi câte o biată babă binecuvântând în dreapta şi în stânga: *benedetto, benedetta.* Şi erau aşa de frumoase cofele în care se căra apa: de metal lucitor, de bronz roşu; le aşezau frumos pe cap, sprijinindu-le distrat cu o mână, şi în atitudinea aceasta suiau scările de marmoră ale podurilor, de păreau Impărătese care suie treptele altarului pentru a primi cununa pe frunte. S'au dus. Nu mai e nimic din toate acestea: nici glumele la fântâni, nici intrigile ce se ţeseau acolo, nici logodnele ce se făceau şi căsniciile ce se desfăceau acolo, nici asasinatele care se pregătiau une ori pentru cele d'intâiu ceasuri de noapte, nici duioasa împăcare între două familii, ca în poveşti. Municipalitatea a adus apă foarte bună pretutindeni, iar la fântânile frumoase s'au pus lacăte.

In Veneţia de acum mi s'a părut dăunăzi că a perit ceva, şi nu ştiam ce. Spuneam aceasta unui compatriot al nostru, trimes de Casa Şcolilor acolo pentru studii de artă bizantină, modest şi harnic tânăr de viitor, d. Pavel Popescu [1], şi atunci el m'a întrebat: N'o fi apa, domnule? — Asta e! S'au închis fântânile, şi acum codanele şi flăcăii trebuie să-şi vorbească prin

[1] Pictorul Molda de-azi.

www.dacoromanica.ro

ganguri, ca prin târgurile săseşti din Ardeal, ori în înfundătura porţilor. S'a dus astfel o mare frumuseţă poetică a vieţii claselor populare.

A rămas însă destul din familiaritatea patriarhală, care aiurea a dispărut cu totul. Dacă ştii şi puţin italieneşte, şi nu eşti un stângaciu de German sau de Engles care loveşte cu coatele în dreapta şi în stânga, dacă poţi să-ţi dai înfăţişarea de localnic, eşti răpede primit în cercul lor, al tuturora; străinul e adoptat imediat, dacă-şi dă cea mai mică osteneală să se coboare în viaţa poporului. Imi aduc aminte şi acum cu emoţie de căsuţa unde, odinioară, acum cincisprezece-douăzeci de ani, îmi adunam şi aşezam notele culese în Arhive. La două ceasuri se închidea, şi, peste poduri, străduţe, *campielli,* înaintea bisericilor zăvorîte, în preajma prăvălioarelor negre ale anticvarilor şi vânzătorilor de legume fierte pentru prânzul de amiază, — seara se întindeau marile mămăligi de aur şi peştele mărunt, „fritti misti", cu pete roşii de crabi şi şuviţe roze de sepii—, ajungeam „acasă", în Campiello del Vin, sestiere di San-Zaccaria. Va fi murit de mult stăpâna casei, văduva unui căpitan de corabie, signora Bruna Gregoretti născută Predonzani, ceva mai înaltă ca o pisică şi albă ca o perucă înfoiată din veacul al XVIII-lea; de slăbiciune nu mai vorbim: aici omul bătrân se usucă. Sunai, întrai acolo fără zgomot la sunetul clampei ce se desfăcea — corespondenţa, firește, se aducea cu panerul pe fereastră, ca şi toate provisiile.

In odaia centrală a atriului, la orice ceas aproape, era lume adunată, dintre locatari, şi după două zile trebuia, dacă nu erai un erudit rebel la viaţa socială, să te împrieteneşti cu toţi, ca în piesele lui Goldoni. Şi nu poate să înţeleagă cineva comediile lui Goldoni

www.dacoromanica.ro

dacă n'a trăit în mediul acesta câtăva vreme, ori nu l-a studiat. Intăiu, această familiaritate mi se părea curioasă, căci noi sântem, orice-am zice, „ciocoi", chiar acei cari nu sânt, şi mor de necaz că nu pot să fie.

De o parte era acolo o cântăreaţă care se exercita toată ziua fără să se îngrijească dacă mai este cineva alături; în altă parte un colonel de marină, cu ordonanţa lui, şi câteva alte tipuri de locatari, lângă bătrână şi nepoata ei. Aveau fiecare o odaie, dar mai nimeni nu sta în odaia lui, ci toţi în camera din mijloc, în cea mai deplină familiaritate. Până şi colonelul vorbia cu ordonanţa ca şi cum ar fi fost fraţi!...

Am trăit în acest mediu trei luni pe care nu le voiu uita niciodată.

Cunoşteai şi toată vecinătatea: era imposibil să nu o cunoşti, căci toţi scoteau capetele la ferestri, aşa de apropiate, încât nu pierdeai niciun amănunt din viaţa ce se petrecea acolo, simplu, familiar, fără ascunderi şi fără lucruri de ascuns. Ajungeai să cunoşti până şi ceasul mâncării pisicilor, ceasul la care venia cerşetorul să cânte, salutând la toate ferestile pe rând. Şi tinerii făceau serenadă la geamurile unde văzuseră ziua un cap frumos; cui nu-i plăcea, n'avea decât să-l unde cu apă!

De sigur o viaţă cu totul particulară. La teatrul din Veneţia am auzit acum pe Novelli fluierat. O crimă faţă de artă! Dar uite aşa sânt. Zăbovise ridicarea cortinei... Se chemau dintr'o lojă într'alta, cu strigăte de gusturi îndoielnice, într'o sală sărăcăcioasă, înghiustă, cu aierul închis. Lumea venia în jachetă neperiată,— oroare pentru orice băcan engles care pune, seara, *smokingul* negru! Aşa era la Rossini, aşa era la Goldoni, la teatru ca şi la operă. Şi aşa a fost totdeauna. Cine s'ar supăra? Dar se supără oare gardiştii când în

www.dacoromanica.ro

adâncul nopţii urlă cetele de tineri cari au băut ceva prea mult vin şi dau dovezi de o veselie cu mult prea tare pentru somnul celor obosiţi?!

Strângeţi acum aceste trei e'emente la un loc: Marea pentru oricine, evul mediu, trecutul în genere, care cuprinde viaţa a patru veacuri şi care se amestecă în viaţa de astăzi, şi viaţa populară, care a păstrat toată coloarea, toată camaraderia, toată *sinceritatea* unui trecut patriarhal până la anarhie, dar şi până la forţa umană cea mai voioasă şi mai plăcută, şi atunci, numai atunci veţi înţelege de ce Veneţia este, între oraşele frumoase din lume, un oraş unic.

www.dacoromanica.ro

CONFERINŢA II-a.

Desvoltarea externă a Veneţiei.

Acest oraş de provincie al Italiei, fără milionari, fără oameni de petrecere, fără o mare faimă actuală de artă — cu toate exposiţiile artistice care se organisează aici şi adună atâta lume străină,—fără deosebite rosturi oficiale, şi în care o bună parte din viaţă şi cea mai mare parte din câştig vin de la afluenţa, aproape continuă, a străinilor, a avut un rol mare în istoria universală, un rol imperial. N'are cineva decât să se uite la pictura din veacul al XVI-lea, păstrată în Palatul Dogilor, şi care glorifică Republica Veneţiei. In această minunată operă a lui Veronese, pe lângă frumuseţa liniilor înfăţişate de cel mai mare cunoscător al tainelor trupului omenesc între artiştii Renaşterii, e şi o ideie: nu ideile deosebite, şi de multe ori contrazicătoare, care se întâlnesc astăzi în galeriile de artă, ci una singură, care domnia în sufletul meşterului, ca şi în sufletul tuturora,— ceia ce poate fi mai sănătos într'o societate: ca toţi oamenii să se unească şi în ceia ce priveşte creaţiunile artistice, ca un singur gând să fie şi în realisarea operei de artă, care devine astfel cea mai înaltă şcoală cetăţenească. —*a imperialismului veneţian.* Se vede Veneţia, în chip

www.dacoromanica.ro

simbolic de regină — şi *era* regină, în Creta, în Cipru, de şi acasă era Republică—, gata a primi omagiul popoarelor supuse. Şi iată-le dincolo, în tabloul lui Tintoretto: ambasadorii persani cu turbanele lor, cu bonetele lor ţuguiate, cu căciulile lor frigiene, desfăşurând covoare, aducând lucruri scumpe înaintea Dogelui,— tablou care prin vastitatea lui nu poate fi uitat de cine l-a văzut măcar odată; trimeşi din toată lumea apar îngenunchiaţi înaintea Veneţiei, aducându-i ceia ce au mai scump ca bogăţie, ca agonisită a muncii, ca devotament. Aceasta înseamnă că Veneţia se considera atunci, în veacul al XVI-lea, în realitate ca o Impărăteasă a mărilor, ca o *Oceana* mai veche decât Anglia, de şi, cum se va vedea, pierduse atunci în mare parte temeiul pentru acea splendidă înfăţişare. De aceia, la Veronese, veşmântul de hermină pe care îl poartă stăpânitorii încoronaţi, de aceia sceptrul, pe când, la picioarele ei sprijinite pe însuşi globul terestru, leul lui San Marco, patronul Republicei, domn mai puternic decât orice alt magistrat şi decât toate magistraturile împreună, arată că această mărire vine din binecuvântarea cerească. De o parte şi de alta, se apleacă două femei, Dreptatea şi Pacea, dar ele ar putea să represinte şi cele două părţi de lume asupra cărora a trecut influenţa şi a rămas stăpânirea negoţului veneţian.

Deci iată supt ce raport trebuie considerată Veneţia în legăturile ei teritoriale, în relaţiile cu vecinii: supt raportul visului de stăpânire asupra Mărilor răsăritene şi a teritoriilor din jurul acestei Mări, vis pe care a izbutit să-l îndeplinească printr'o muncă, a cării intensitate, a cării statornicie credincioasă, a cării putere de jertfă şi a cării bună economie practică sânt fără pereche, — această bună economie fiind elementul in-

www.dacoromanica.ro

dispensabil în toate socotelile pe care un popor le face faţă de viitorul său. Romantismul individual poate fi foarte interesant şi strălucitor, dar această bună chibzuinţă a fiecărui moment din viaţa fiecărui om care face parte dintr'o societate, aceasta este esenţialul, şi, în Veneţia, până şi cel din urmă hamal care pe Riva degli Schiavoni ajuta descărcarea, cărând pe umerii lui bogăţiile aduse de vasele veneţiene, şi el avea conştiinţa însemnătăţii Veneţiei şi conştiinţa datoriei pe care i-o impune lui, săracul, umilul, despreţuitul, această însemnătate, — încă o dovadă că popoarele se ridică numai prin valoarea lor morală, trăiesc numai prin această valoare morală şi, oricât ar avea, şi orice ar avea, ele încetează să mai fie fiinţe respectate şi organisme independente când această valoare morală a dispărut.

Acestea spuse, să întrăm în materie.

I.

Se zice de obiceiu — şi aici se poate stabili încă o legătură între noi şi Veneţieni — că Veneţia s'a întemeiat atunci când, Attila pătrunzând, în veacul al V-lea, şi în regiunile din Nordul Italiei, s'a înspăimântat atât de mult populaţia de acolo — înţelegeţi bine că erau oameni foarte culţi, foarte delicaţi, foarte bogaţi acei locuitori din Nordul Italiei—, s'au înspăimântat, zic, aşa de mult de apariţia regelui hun—se pare că pentru dânşii era neaşteptat să apară Attila; n'or fi auzit niciodată de existenţa lui şi a Hunilor! —încât, prinsă de o frică nebună, s'ar fi refugiat în insulele unde e astăzi Veneţia. Noroc că au găsit insulele, căci altfel ar fi fost dispuşi mai degrabă să se înece cu toţii decât să primească „jugul" lui Attila şi al barbarilor!

www.dacoromanica.ro

Concepţia aceasta istorică o cunoaştem şi noi. Acei cari au învăţat numai pe băncile şcolii istoria Românilor ştiu că strămoşii noştri romani — toţi Romani autentici—, într'o înaltă stare de bogăţie culturală şi intelectuală, când au auzit că vin barbarii, s'au speriat şi s'au retras deci cu toţii în munţi, de au stat acolo secole, uitându-se cu ochianul să vadă unde mai sânt sălbatecii, şi, numai după ce o târzie generaţie s'a asigurat că şi cel din urmă din ei s'a retras, s'a întors în şes, numai atunci a îndrăznit, după trecere de câteva veacuri, să iea din nou în stăpânire pământul părăsit de dânşii.

Acestea sânt concepţiuni cu totul naive. Attila, în Panonia lui, avea doar apucături de rege; el clădia case de piatră, avea lăudători în latineşte, artişti romani, avea, nu numai o mulţime de prinşi de război, dar şi o mulţime de elemente care de bună voie veniseră la Curtea lui, în ţara lui, pentru că aveau acolo mai mare câştig şi mai multă siguranţă decât acasă. Şi nici Attila n'avea de ce să se uimească de civilisaţia acestor populaţii din Nordul Italiei, de la gurile râurilor italiene, cum nici ei nu puteau să se umple de groază nesfârşită în ceia ce-l priveşte pe Attila. Toată lumea ştia că barbarul urmează drumurile, şi n'ai decât să te dai în lături din drum ca să nu-l întâlneşti, iar, dacă te întâlneşti cumva cu el şi te prinde, n'ai decât să-i plăteşti preţul de răscumpărare.

Astfel originea Veneţiei nu trebuie căutată câtuşi de puţin în fuga aceasta a gloatelor îngrozite. Trebuie cu totul altă explicaţie ca să o înţelegem.

Locuitorii ascunşi în lagunele de aici erau oameni foarte săraci: pescari şi agricultori în acelaşi timp. Speţa nu e rară nici la noi, căci avem şi noi pescari

www.dacoromanica.ro

cari fac în acelaşi timp agricultură. Aceşti oameni simpli au avut deci totdeauna legăturile lor şi cu lagunele. Nu sare omul ca broasca în apă fără să ştie ce se găseşte acolo, ci ei ştiau foarte bine ce e laguna, în care luntrile lor umblaseră o mulţime de vreme până atunci. Astfel, fără să fie nevoie câtuşi de puţin de Attila şi de năvălirile lui, e explicabil de ce anume elemente din părţile acestea de la Răsăritul Italiei s'au refugiat în lagună, unde, dacă i-ar fi gonit o năvălire, ar fi stat numai până la încetarea ei.

Lagunele, de altminteri, nici nu sânt Marea întreagă, ci o „jumătate de Mare": sânt lagune moarte, în care, apa liberă nu mai vine, şi sânt lagune vii, pe care ea le cercetează în fiecare zi, le împrospătează, le asanează, le înviorează şi care cuprind insule capabile de a primi ziduri, terenuri capabile de a fi fixate, mâluri în care se pot înfige parii pe cari să se sprijine clădiri. Populaţia de aici trebuie să fie pe jumătate marină, pe jumătate continentală, pe jumătate căutând bogăţiile pământului, ca agricultori, pe jumătate explorând bogăţiile Mării, ca marinari.

Oraşe aşezate în asemenea regiuni se mai întâlnesc şi aiurea, fără să fi avut viitorul pe care l-a avut Veneţia. Intrebarea cea mare ce se pune, e aceasta: de ce, între oraşele de felul acesta, numai unul, Veneţia, a putut să cucerească atâtea teritorii, a putut să facă a pluti pe Mare atâtea corăbii şi să iea în stăpânire teritorii atât de întinse? Intrebare foarte naturală, la care nu ştiu să se fi dat un răspuns satisfăcător, care totuşi *trebuie* să se găsească la începutul istoriei Veneţiei.

Acum în urmă, un învăţat german, d. Henric Kretschmayr, care a cetit, firește, tot ce s'a scris despre începuturile Veneţiei, ni-a dat o carte în care găsim

www.dacoromanica.ro

multă învăţătură, dar, din scrisul său, ceia ce am dorî să ştim: de ce Veneţia a fost ceia ce a fost, mai mult decât un oraş, mai mult decât o provincie, decât un Stat, mai mult decât un regat, tot nu ştim. Fiindcă— acesta ar fi răspunsul — alături de situaţia ei particulară, în fundul ferit al unei Mări larg deschise la capătul cellalt şi deschise, în acelaşi timp, şi asupra basinului occidental şi asupra celui oriental al Mediteranei, mai trebuiau şi anume calităţi tradiţionale de rasă şi, pe de altă parte, anume legături politice. Veneţienii aceştia sânt un fel de amfibii în chipul cum trăiesc; ei bine, tot amfibii trebuiau să fie şi în legăturile lor politice: pentru o persoană politică de sigur un lucru detestabil să fie amfibie, dar pentru un Stat, în unele împrejurări, e foarte bine să poată fi aşa, să poată trăi, va să zică, după plac, în două medii deosebite.

Venim întâiu la rasă.

In Veneţia, oricine stă destul de mult ca să-şi deprindă ochiul cu aspectul populaţiei, deosebeşte uşor mai multe tipuri. Este unul, venit de pe continentul italian, cu gâtul scurt, cu acele splendide feţe largi, senine, luminoase, care au servit în cea mai mare parte de modèle pictorilor veneţieni din veacul al XVI-lea. Veneţienii, Veneţienele pe cari-i zugrăveşte Veronese, sânt persoane cu gâtul tare, cu figura rotundă, cu umerii puternici, pe cari-i simţim cu mersul legănat. Ei nu sânt represintanţi ai vechiului tip veneţian, care dispare, năpădit de acestălalt tip italian. Acela e mult mai supţire, mai înalt, cu legături mai elastice— părul blond-roşu, vestitul roşu veneţian, ochii verzui, de Mare, sânt un accesoriu. Noi cunoaştem acest tip, căci îl întâlnim şi pe malul cellalt al Adriaticei. Cine crede că Italia a fost locuită totdeauna de Italieni, chiar

www.dacoromanica.ro

cu reserva Etruscilor din Toscana şi a Grecilor din Sicilia şi Grecia Mare, se înşeală. A fost o vreme când rasa latină se întindea numai până la Apenini, de unde era altă rasă, pe care noi trebuie să o cunoaştem foarte bine pentru că avem şi noi legături, directe şi indirecte, cu dânsa, Această rasă e cea ilirică, şi ea însăşi face parte din marea familie traco-ilirică. Noi sântem mai mult Traci decât Iliri; elementul iliric se găseşte însă la Aromâni destul de puternic, iar Albanesii sânt mult mai mult Iliri decât Traci. Aceasta formează ca o legătură de rasă între noi şi Veneţieni. Acestei puternice rase ilirice îi era supusă în întregime Marea Adriatică, şi de o parte şi de alta. Acum Italienii zic şi azi Mării Adriatice, — fie şi numai iredentiştii —: Mare Nostro, şi, dacă această dorinţă s'ar preface într'o realitate de viaţă economică şi culturală, n'ar fi nicio pagubă pentru noi ca şi pentru Balcanul întreg[1]. Această Mare a fost însă cândva Mare ilirică.

Ştiu foarte bine că este şi altă teorie, recentă, după care Veneţienii vechi ar fi venit din părţile Balticei, dar să ne ferim de exagerările etnografilor cari mută popoarele dintr'un continent într'altul cum nu s'ar muta astăzi, când avem trenuri şi atâtea mijloace de comunicaţie şi emigrare. După această teorie nouă, Albanesii ar fi venit de la Marea Baltică,. pentru că limba albanesă ar fi o limbă lituaniană. Teoria e împărtăşită însă de doi-trei cercetători [2], dar cea mai mare parte dintre învăţaţi recunosc că Veneţii de odinioară erau Ilirieni.

Această rasă, căzând între rasa latină, la Apus, şi rasa grecească, la Răsărit, era menită să joace un rol însemnat.

---

[1] Scris în 1914.
[2] V. Cordenons, *Iscrizioni veneto-euganee*, Feltre 1912.

www.dacoromanica.ro

Intr'o conferinţă ţinută la Veneţia, şi care va apărea în curând [1], am insistat mai pe larg asupra acestui lucru că Ilirii din Peninsula Balcanică au încercat întâiu să fundeze un Stat propriu, care ar fi cuprins şi regiunile venete; înainte de Hristos, supt trei regi, Teuta, Agron, Gentius, s'a încercat să se facă din Marea Adriatică Marea ilirică despre care vorbiam. Dar Romanii au biruit, şi au început astfel opera lor de latinisare în Peninsula Balcanică peste Iliri şi peste Traci, ambele rase cu totul supuse, şi influenţa latină se întinse până la malul stâng al Dunării, iar, la Răsărit, până pe la mijlocul Bulgariei şi dincolo de văile Macedoniei, cu rosturile ei administrative oarecum deosebite. Pe urmă însă, prin năvălirea Slavilor, s'a rupt lumea aceasta în două, şi noi am rămas de o parte, Veneţienii de altă parte, aşa încât această vastă unitate a fost sfărâmată pentru totdeauna.

Dar rămăsese la aceste populaţii conştiinţa că represintă o rasă, că această rasă are drepturile ei, că este o Mare care-i aparţine din vechiu, că ele se pot întinde asupra acestei Mări. Conştiinţa aceasta trăia şi în acei bieţi pescari ai lagunei.

II.

Insă, pe lângă teritoriul potrivit, pe lângă conştiinţa de rasă, mai trebuia un lucru: concordanţa împrejurărilor politice. Evident Veneţienii, o mână de oameni, nu erau în stare să se împotrivească singuri Statului care ar fi înaintat contra lor pentru a distruge, nu autonomia Republicei, care nu exista, vom vedea-o, decât ca un fel de autonomie patriarhală, ci germenii unei mari vieţi politice viitoare.

[1] A şi apărut, în editura Casei Şcoalelor: *Venezia e la penisola dei Balcani; Il problema balcanico e l'Italia*, Bucureşti 1914.

www.dacoromanica.ro

Aceasta se datoreşte faptului că în preajma Veneţiei se întâlnesc mai multe puteri politice rivale decât în orice alt colţ din Europa. Când mai multe puteri îşi exercită însă influenţa asupra unui teritoriu, se ajunge totdeauna la resultatul că, în loc ca acela asupra căruia tăbăresc toţi să fie zdrobit, el scapă tocmai prin echilibrul de forţe care se creiază din aceste silinţi necontenite. Ştim şi noi ceva despre aceasta, noi cari trăim de pe urma echilibrului ce s'a stabilit din dorinţa de a ne cuceri a vecinilor noştri în toate timpurile, rivalitatea lor continuă însemnând permanenţa vieţii noastre naţionale[1]. Dincoace, s'a întâmplat exact acelaşi lucru: şi aceste rămăşiţe Lirice s'au păstrat prin echilibrul de forţe creat din rivalitatea tuturor năvălitorilor. Dar cu un element avantagios pentru dânşii, care ni-a lipsit nouă. Nouă, odată păstraţi, ni s'a fixat şi cercul de acţiune politică, dincolo de care n'am putut merge mai departe. Singura dată când poarta s'a întredeschis pentru noi, a fost pe la 1360-400, când Bizanţul peria, când dispărea Bulgaria, Serbia şi când Ungaria nu era destul de puternică pentru ca, scoborându-se din Nord, să le înlocuiască, trecând peste trupul nostru, sfărâmându-ne. Românii de pe vremea lui Mircea, lui Vlaicu aveau ambiţii imperiale, ori cel puţin aceştia au simţit în sufletul lor putinţa de a restabili Imperiul de Orient. Atunci au venit însă deodată Turcii, disciplina admirabilă turcească, neînvinsa putere morală a fanatismului credinţei lor, spiritul de organisare fără păreche al Sultanilor, care a închis pentru toate veacurile, până azi, putinţa noastră de expansiune. In Veneţia însă această putinţă de expansiune a existat.

[1] Scris în 1914.

www.dacoromanica.ro

Să arătăm acum cari au fost duşmanii ce şi-au dat întâlnire în această regiune şi cum prin rivalitatea lor s'a putut păstra şi a putut creşte Veneţia.

Din Apus se coborau Francii: înainte de Carol-cel-Mare, Francii lui Pipin, chemaţi de Papă pentru a face rânduială împotriva Longobarzilor din Italia. Veneţienii nu i-au primit. Au avut un sentiment instinctiv că primejdia mai mare poate veni de la aceştia, cari sosiau cu perspectivele lor de organisare feudală, cu sistemul lor de cârmuire reală şi cu un lucru încă: vecinătatea lor imediată; nu un potop care de sine se retrage, o ***acoperire,*** căci din regiunile lor galice şi până la Veneţia era o continuitate de viaţă politică: Italia de Nord nu pentru întâiaşi dată era legată de Galia. Şi Veneţienii au făcut tot ce li-a stat în putinţă ca să nu se ***confunde*** cu Statul franc.

Pe de altă parte, în Peninsula Balcanică era Imperiul roman de Răsărit. Veneţienii s'au considerat de la început ca supuşi ai acestui Imperiu, devenit bizantin, şi au dus până la exagerare această atârnare a lor de Împăraţii din Constantinopol; purtau titlurile „romane" de consuli-***hipaţi*** — unul iscăleşte: „imperialis hypatus et humilis dux Venetie",— ***sebaşti, hipersebaşti, protospatari*** (c. 950); dogii lor erau încântaţi când îi poftiau la Constantinopol, ei înşii îşi trimeteau copiii în Bizanţ ca să înveţe moda constantinopolitană; dacă aduceau şi o soţie înrudită cu Cesarii bizantini, cu atât mai bine era pentru stăpânirea lor mai departe.

La 820 se face omagiu Bizanţului, un co-doge se chiamă Iustinian, şi soţia lui constantinopolitană poartă numele de Romana. Chiar titlul de doge nu înseamnă decât duce bizantin, cum a fost la Genovesi şi în Italia de Sud, cum a fost în Asia Mică, în Siria. Cine e acela cu cât de puţine cunoştinţe de literatură măcar,

www.dacoromanica.ro

care să nu-şi poată înfăţişa pe dogele îmbrăcat în veşminte împărăteşti, mergând după toate regulele etichetei bizantine şi făcând încunjurul pieţei San-Marco, pe dogele trecând din palatul său, pe drumul personal pe care-l aveau la noi Domnii, între Curte şi paraclis, în basilica San-Marco şi presidând ceremoniile de Stat de acolo, sau pe dogele străbătând valurile Mării Adriatice pentru ca, într'o ceremonie simbolică, să arunce inelul de aur în valurile Adriaticei, însemnând astfel căsătoria Republicei sale veneţiene cu apele care-i dădeau bogăţie şi glorie?

Pare că ai ceti pagini dintr'un „de Caerimoniis" al Orientului greco-roman! Dogele este astfel în origine numai un funcţionar bizantin, care a ajuns să stăpânească independent un oraş aparte şi care, după ce oraşul, prin aristocraţia lui, a căpătat o înfăţişare republicană, ajunge să presideze numai, cu drepturi totdeauna contestate, activitatea internă şi externă a acestei aristocraţii. Dar rostul bizantin de la început a rămas, cu toate schimbările de mai târziu, în podoaba cea mare a Veneţiei, în basilica Sfântului Marcu, —care e şi patronul Alexandriei egiptene,— în marmora colorată, în mosaicele vechi, în toată rânduiala interioară supt cupolele multiple. Un element obişnuit al caselor veneţiene, balconaşul care se întâlneşte şi în casele sărace ale Veneţienilor, are un nume în dialect care derivă din greceşte,— ***liago,*** din ***heliakon,*** „spre soare",— o dovadă mai mult că nu numai sus, dar până în adâncime Bizanţul îşi coboară influenţa.

De Bizanţ avea cea mai mare nevoie Veneţia ca să se menţie împotriva Francilor, şi Bizanţul însuşi avea o mare nevoie de Veneţieni, nu exclusiv din punct de vedere militar, dar şi din punct de vedere material, fiindcă flota veneţiană îl ajuta să resiste la două

www.dacoromanica.ro

mari primejdii care-l atingeau, nu numai în Marea Adriatică, ci, prin Marea Mediterană, puteau să atingă Constantinopolul însuşi. Intăiu primejdia arabă sau saracină. Flota veneţiană în veacul al IX-lea, la 842, apără, de şi învinsă, Bizanţul împotriva Arabilor piraţi. O a doua mare primejdie era cea normandă. In Italia de Sud pe la 1060 s'au aşezat Normanzii de origine francesă, întăiu în Apulia şi Calabria, apoi în Sicilia, pe teritoriu ducal bizantin, şi au întemeiat cel mai îndrăzneţ Stat care a existat vre-odată în cuprinsul Mării Mediterane. Stat condus de o rasă de piraţi trecuţi prin civilisaţie şi rămaşi astfel, ca şi vichingii din rasa legendară cântată de Ibsen în dramele sale, piraţi cari nu odată au debarcat în Peninsula Balcanică, au cucerit Salonicul şi au încercat să iea în stăpânire Constantinopolul însuşi, represintanţi ai seminţiei admirabile care a dat Angliei faţa ei naţională de astăzi, care a dat Rusiei, Slavilor de acolo, cea d'intăiu noţiune de Stat, care, prin cavaleri fără frică, înfrunta pe Turci din castelele lor în Asia Mică. Pentru apărarea Mării Adriatice şi, în acelaşi timp, a înseşi vieţii Imperiului, legată de păstrarea Capitalei, era necesară flota veneţiană [1].

Dar Veneţia ştia un lucru, şi aceasta i-a folosit enorm: ştia că Bizanţul e bun pentru legitimitatea pe care o acordă, pentru titlurile pe care le împarte, pentru valoarea politică pe care o poate da acelora cu cari e în legătură, el înălţând prin legăturile sale imperiale pe toţi cei cari aveau contact cu dânsul. Ştia însă şi aceia că Bizanţul nu e în stare să pătrundă de fapt în Marea Adriatică. Prin urmare Veneţia putea

[1] V. şi memoriul mieu *Două tradiţii istorice în Balcani: a Italiei şi a Românilor*, în „Analele Academiei Române" pe 1913.

www.dacoromanica.ro

să aibă toate foloasele şi nu putea să aibă nicio pagubă de pe urma lui, căci niciodată nu va pătrunde în regiunile adriatice o flotă bizantină care să încerce a reduce Veneţia la o atârnare mai strânsă de Imperiu. Dacă e vorba ca flota să plece din Constantinopol, ar întâmpina atâtea greutăţi, încât nu şi-ar putea atinge scopul: dacă e vorba de o flotă pornind de pe malul balcanic, aceasta a fost o imposibilitate secole întregi, —şi iată de ce.

Veneţia începe a se organisa de fapt pe la 700-800,— prin urmare ţine cam o mie de ani desvoltarea Republicei, de oare ce înainte de 1800 ea a dispărut prin gestul brutal al lui Napoleon—; ea-şi capătă deci autonomia tocmai în momentul când Imperiul bizantin e complect înlăturat din aceste regiuni. Intăiu veniseră aici Slavii, cari au luat toată coasta Mării Adriatice, Slavi cari aveau în fruntea lor numai cneji, Voevozi, mici principi, ca Muişav, ca Drosaici de la Narenta şi alţii —, incapabili de a stabili un Stat cu oarecare însemnătate şi durată. Ei au fost deci uşor întrebuinţaţi de alţii, de Bulgari, cari se coboară în Peninsula Balcanică pe la 670 şi au tendinţa de a merge către Constantinopole, firește, concentrând în această direcţie toate puterile lor. Că s'au întins şi asupra ţerilor noastre, este o curată legendă; ce erau să caute în bălţile şi pădurile dacice, când înainte li mijia splendoarea aurită a Constantinopolului, şi nişte biete bande barbare erau ele capabile să-şi îndrepte atenţia asupra tuturor hotarelor lor? Prin urmare Bulgarii au tins către Constantinopol, ceia ce nu i-a împiedecat însă să lege relaţii cu Slavii de la Marea Adriatică. Dar, când Bulgarii ajung ca dominaţie la Marea Adriatică, erau atât de slabi, încât, precum Voevozii slavi nu fuseseră în stare să întemeieze o flotă,

www.dacoromanica.ro

tot aşa n'au putut-o face în această Mare nici Bulgarii. Şi, în timp ce Bulgarii îl îndepărtează de aici, Bizanţul are, până pe la 900, în Răsărit şi Sud, lupte grele cu Arabii: câte corăbii puteau strânge, toate erau îndreptate împotriva marelui duşman ridicat prin Siria, care şi el tindea să cucerească Constantinopolul, de atâtea ori asediat [1].

Iată deci cum Veneţia câştigă supt toate raporturile de la Bizanţ, fără ca Bizanţul să fie în stare vre-odată să coboare situaţia de mândră autonomie a acestui oraş. De aici, din această situaţie, Veneţienii ar fi putut căpăta foarte uşor Imperiul Mării Adriatice, stăpânirea amânduror malurilor acestei Mări.

Ce putea face Veneţia? Să cucerească Istria, să se întindă în Dalmaţia şi să se oprească în acel punct unde începe influenţa normandă, şi atunci, din Marea Adriatică, stăpânită politic, să continue cuceririle sale economice până unde i-ar fi îngăduit mijloacele. După ce luase Croaţi în serviciul dogilor (veacul al IX-lea), după ce, la 839, atacase insula Cherso, după ce se frământase cu noii piraţi slavi la Caorle (842), Capodistria e supusă, la 932, unui tribut în natură; marcgraful Günther, episcopii Istriei sânt siliţi la închinare. Încă din apropierea anului 1000, o flotă veneţiană apare în adevăr în aceste regiuni şi încearcă să supuie Dalmaţia, care e, de fapt, atârnătoare de Veneţieni în deceniul următor. In curând coasta Albaniei va fi atinsă de expansiunea lor şi, supt Alexie Comnenul, pe care-l ajuta esenţial contra Normanzilor lui Robert şi Boemund, Durazzo e un centru veneţian.

Veneţia în Dalmaţia înlocuise pe Croaţi, al căror

[1] V. cartea mea *Chestia Mediteranei.*

www.dacoromanica.ro

regat, coborându-se spre Sud, fusese oprit de un alt candidat posibil, care, pe urmă, a distrus şi rolul natural al Veneţiei pentru a o împinge în fel de fel de aventuri. Acest adversar, venit din stepa depărtată a Panoniei, sânt barbarii aşezaţi la Dunărea mijlocie şi Tisa, în apropierea anului 900: Ungurii, Maghiarii, cari-şi întind stăpânirea asupra regatului croat încă de pe vremea lui Crescimir, înainte de 1000, atrăgând întâiu pe Croaţi prin legături de înrudire cu familia lor domnitoare, până ce, pe urmă, regatului acestora i se substituie, printr'o unire personală, regatul unguresc (1102, supt regele Coloman).

Anexarea Dalmaţiei e punctul următor din programul Arpadienilor: până atunci Veneţienii trăiseră în relaţiuni foarte bune cu Ungurii; se încheiaseră chiar alianţe de familii, şi un fiu de doge veneţian şi de principesă maghiară ocupă tronul Ungariei, Petru (1038-46), un Orseolo după tată. Nebănuind că regatul croat, destul de comod ca vecin, o să fie înlocuit prin altul mai agresiv, Veneţia nu-şi luase precauţiunile necesare, şi resultatul a fost că Ungurii au putut să ajungă la ţermul Mării Adriatice. Stabilirea lui Coloman I-iu nu era pe departe aşa de temeinică, încât Veneţienii, concentrându-şi toate puterile, să nu-l poată izgoni.

Ungurii au avut, în veacul al XI-lea şi al XII-lea, o serie întreagă de duşmani, unii vechi, alţii noi, aşa de tari, încât s'a pus de câteva ori întrebarea chiar dacă regatul Ungariei va putea trăi ca formaţiune politică independentă sau ba. Era, de o parte, Imperiul german, care dăduse Ungariei civilisaţia sa, iar rasa germană din Imperiu nu numai elementele culturale, dar şi oamenii din acest sânge cari aduceau cu ei astfel de elemente,— toată Ungaria nordică şi apuseană

www.dacoromanica.ro

fiind cuprinsă de orăşenii germani şi chiar de nobilĭ germani, aşezaţi pe pământurile Ungariei, spre a nu mai vorbi de mai târzia colonisare a Ardealului cu Saşi „flandri", aduşi de pe malul Rinului, fără cari niciodată nu s'ar fi consolidat dominaţia ungurească pe pământul voevodal românesc al Ardealului.

Şi, odată Ardealul consolidat, era o tendinţă firească de a se trece pasurile munţilor de partea cealaltă, şĭ astfel se deschide conflictul împotriva barbarilor stepei, — Ungurii fiind inferiori Germanilor şi Pecenegilor, pentru că ei sânt acum nişte barbari slăbiţi în energia lor ofensivă. Şi, pe lângă greutăţile acestui *Drang nach Osten,* de altă parte Bizanţul va ajunge supt Manuil Comnenul a face din Ungaria, după 1150, aproape o provincie bizantină, cu regi puşi şi toleraţi de el. Veneţia şi-a făcut, de şi târziu, toată datoria de apărare în Marea Adriatică, şi într'un moment Bizanţul a îngăduit-o, fiind foarte bucuros să aibă aicĭ pe vasalii săi marităimi [1]. La 1116, după moartea lui Coloman, Ungaria părăseşte Zara, Zara Vecchia, Spalato, Traù, Sebenico, Arbe. Dacă Ştefan al II-lea reiea, în 1118, contra dogelui Ordelafo Falier, care cade în luptă, Dalmaţia afară de Zara — dar dogele următor continuă a se întitula principe al „Dalmaţiei şi Croaţiei"—, Micheli întră ca biruitor în Zara la 1125, fără a putea păstra însă cea mai mare parte din provincie. Cu tot conflictul din 1128, supt Ioan Comnenul, şi cel din 1171 cu Bizantinii, Împăratul Manuil, care-şi zicea stăpânitor al Dalmaţiei, Croaţiei, Ungariei şi ştia foarte bine până unde-şi poate întinde autoritatea în realitate, judeca, în chip real, că, decât aceste teritorii adriatice să fie în mâna unuia capabil de a se ridica

[1] V. şi conferinţele mele italiene despre Veneţia.

www.dacoromanica.ro

împotriva Impărăţiei, era mai bine să fie păstrate de Veneţieni, cari, de şi de fapt independenţi, totuşi declarau că nu sânt decât vasalii Imperiului său. Pe la 1160 un nou atac unguresc aduce luarea cetăţilor Spalato şi Zara, dar Manuil reiea în urmă posesiunea lor, La 1186, Ungurii reocupă însă Zara şi deci, când Apusenii, în cruciata a patra, pleacă spre Răsărit, la 1204, Veneţienii întrebuinţează această expediţie, care va devia spre Constantinopol, ca să smulgă Ungariei această frumoasă Capitală a Dalmaţiiei.

Dacă s'ar fi oprit aici Veneţia, ar fi păstrat pentru totdeauna stăpânirea Mării Adriatice şi, cum ziceam şi altă dată, — acolo chiar,— ea ar fi transmis ca zestre Italiei stăpânirea amânduror malurilor acestei Mări şi influenţa asupra întregii Peninsule Balcanice, ca un drum deschis pentru energia economică, pentru iniţiativa culturală a Italiei nouă.

S'a întâmplat însă şi altceva. Incă de la cruciata întâiu, de la 1089, Veneţia găsise prilej să-şi întrebuinţeze puterile în Asia Mică, în Siria. Cruciaţii ven'seră, bătuseră pe Turcii selgiucizi, cuceriseră o mulţime de teritorii în Anatolia, care au fost cedate din nou Impăratului bizantin; porturile siriene ajunseseră a fi porturi libere şi puteau fi porturi vii, însă nici Bizanţul n'avea puterea de a exploata economiceşte aceste Ţinuturi, nici aceşti principi latini biruitori nu erau dispuşi să se apuce de negoţ. Dar negoţul *trebuia,* şi Veneţienii, tocmai prin caracterul lor „amfibiu", erau foarte potriviţi pentru acest rol. In Asia Mică, îi poftia Impăratul, iar în Siria îi doriau principii latini, ca pe nişte negustori din Apusul lor, din lumea lor, demni de toată încrederea, de toată protecţia, buni catolici în mijlocul păgânilor şi shismaticilor. Astfel, ca vasali greci, au putut ei să vie în Asia Mică şi în in-

www.dacoromanica.ro

sule, şi ca tovarăşi de religie au putut să se aşeze în Siria. La 1100 ei sânt în Haifa, la 1110 în Sidon, la 1124 în Tir.

Atunci o mentalitate de parvenit s'a trezit la vechii Veneţieni: şi-au pierdut socoteala; au crezut că basinul de Răsărit al Mării Mediterane li e asigurat pentru toate timpurile, şi s'au putut întreba atunci: de ce să se păstreze între Metropolă şi posesiunile siriene Imperiul Bizantin în decădere, supus capriciilor de la com'e şi violenţă ale Impăraţilor? Dar dacă acest Imperiu bizantin s'ar înlătura? Şi mai ales: dar dacă l-ar înlătura ei, şi ar pune în loc o contrafacere latină, pe care ar întrebuinţa-o apoi pentru scopurile lor? Şi astfel la 1204 Veneţienii au intervenit în certurile dinaştilor bizantini, au înlăturat pe usurpatorul Alexie, dar şi pe Impăratul bătrân Isaac, şi pe cei ridicaţi atunci împotriva dinastiei Anghelos, iar, când a fost să se împartă Imperiul, Veneţia, cu socoteală negustorească, foarte bine pregătită — dar, cum ştim: socoteala din târg nu se potriveşte cu socoteala de-acasă—, şi-a zis: în Constantinopol să fie unul dintre seniorii latini, contele de Flandra, lăsat, în ce priveşte ajutorul, în sama Papei, care însă, de a doua zi, a cerut să-i trimeată cât mai mulţi bani din dijma clerului oriental. Pentru ei, Veneţienii şi-au luat şfertul şi jumătate, şi, fiindcă aveau un fel special de a împărţi pământurile, marinarii lor şi-au anexat, ***pe sărite,*** toate regiunile ce li erau de trebuinţă: în Creta, în Arhipelag, în Moreia, pe lângă Durazzo, Corfù şi teritoriile vecine, aşa încât toate posesiunile celorlalţi, ale „baronilor", erau prinse în reţeaua de puncte de exploatare ale Veneţiei.

Dar Latinii din Constantinopol erau pe moarte a doua zi după întemeierea Statului lor, şi cincizeci de ani au fost de ajuns pentru ca o bandă de Greci, din

www.dacoromanica.ro

Din vechea Veneție

După o gravură, de d-ra Elena Brătescu

www.dacoromanica.ro

Niceia, să poată lua Constantinopolul de la Impăratul latin, iar, în ceia ce priveşte provinciile, a fost totdeauna cineva ca să le ocupe sau să le tulbure. Aşa încât Veneţia s'a ales într'adevăr cu puncte importante; numai cât ele nu erau lăsate în voia ei, şi, de multe ori, posesiunea unor anume puncte a fost spre paguba Republicei, care a trebuit să-şi istovească toate puterile pentru a-şi păstra situaţia în Orient.

Natural că la Dalmaţia, la Albania nu se mai gândia atâta, preocupată, cum era, de păstrarea moştenirii împărăteşti, aşa de grea de sprijinit. La 1227 Andrei al II-lea, regele Ungariei, întors din cruciată, e primit solemn în Spalato, dar de fapt oraşele şi „conţii" trăiau mai mult de capul lor, cu toată presiunea noului duce de Slavonia, din sânge regal. In vremea Tatarilor, Dalmaţia şi insulele adăpostiră familia lui Béla al IV-lea fugar, pe care-l urmăriau biruitorii. Acum Veneţienii apărură, şi pacea din 1244 li asigură Zara; mai târziu ei supuseră şi insulele Lesina şi Brazza. Noul rege angevin, Carol-Robert, debarcă, la 1300, în Spalato; dar lupta pentru tron aduse în Dalmaţia ungară anarhia; o revoltă în Zara chemă în această cetate pe Unguri: ea fu însă păstrată de Veneţieni. La 1322 ei capătă Traù şi Sebenico, apoi, peste douăzeci de ani, şi Spalato. Numai Ludovic-cel-Mare izbuti să-şi supuie, la 1345, pe „conţii" rebeli şi asediè, în anul următor, şi Zara. Campania din 1357 fu defavorabilă Veeneţienilor: ***Dalmaţia era pierdută.***

Ceia ce a fost şi mai rău decât atâta e ivirea în Răsărit a Genovesilor în calitate de concurenţi. Genova, aşezată pe coasta apuseană a peninsulei italice, n'are putinţa de a se întinde în basinul occidental al Mediteranei; din toate părţile ea e încunjurată de

www.dacoromanica.ro

State în stare de a se apăra; în Africa nu se poate coborî, Sardinia şi Corsica nu sânt atrăgătoare,—sălbatece atunci, cum sânt în parte şi astăzi. Prin urmare, în chip firesc, ea vine şi încearcă a se substitui Veneţiei în Orient. Chiar stabilirea Paleologilor, refacerea Imperiului grecesc de Constantinopol nu e decât opera de răsbunare a Genovesilor. Pera, partea din Constantinopole dincolo de Cornul de aur, care fusese o bucată de vreme veneţiană, devine genovesă: aşezată mai sus decât Constantinopolul însuşi, admirabil înzestrată cu ziduri, care dominau cetatea împărătească, ea sileşte pe Împărat a deveni aproape vasalul Genovesilor, de cari are nevoie necontenit, şi supt raportul bănesc, ca unul care la 1394 se ruga de Veneţieni să-i facă un ultim împrumut, spunând că e în stare să acorde ca zălog veşmântul Mântuitorului; cu bani de la Genovesii din Pera s'a ţinut în mare parte Impărăţia. In dorinţa de a-şi recăpăta libertatea, Impăratul chiamă pe Veneţieni, mai vechi prieteni, ca să-l apere de stăpânii cei noi,— şi a început astfel o serie de lupte între Veneţieni şi Genovesi, purtate şi în Orient şi în Occident.

Lângă Trapani Giacomo Dandolo câştigă biruinţa navală din 1264. Peste douăzeci de ani, după căderea Acrei siriene în mâna Saracinilor, războiul reîncepe, pentru Marea Neagră, unde Tana veneţiană şi Caffa genovesă erau să-şi stea faţă în faţă mai mult de un veac: în lupta de la Laiazzo biruesc Genovesii, dar răsbunarea Veneţienilor ajunge până în faţa Perei; în Marea Adriatică ei sânt însă zdrobiţi lângă insula Curzola. La jumătatea veacului al XIV-lea, un nou războiu se înseamnă prin luptele de la Bosfor şi de la Cagliari, în 1352-3, al căror ultim resultat si'eşte Genova să se puie supt protecţia Milanului: Curzola,

www.dacoromanica.ro

Lesina sânt apoi luate de Genovesi, cari înaintează până la coastele Istriei; lângă insula Sapienza Niccolô Pisani e complect bătut, la 1354, de Paganino Doria. Lupta pentru Tenedos, deci pentru Dardanele, aduce întâlnirile de la Capo Anzio, de la Pola şi, după asediul Veneţiei de Pietro Doria şi luarea Chioggiei (August 1379), succesul lui Vettor Pisani şi Carlo Zeno în aceste ape, în Iunie 1380, cu predarea corăbiilor ce ameninţau Veneţia. In cursul acestui război, Veneţienii încercară în zădar, apărând la Zara şi Traù, recucerirea Dalmaţiei contra regelui Ludovic, aliatul Genovesilor: pacea din Turin permitea numai o libertate de comerţ condiţionată în Adriatica. Nici anarhia, care izbucni îndată în Ungaria, nu schimbă această stare de lucruri, care dură până la recucerirea din 1419-20 (afară de Fiume, Segna, Scardona, Cnin şi Clissa).

Patru mari războaie se purtaseră deci pentru comerţul Levantului, din care cel din urmă a umilit pe Genovesi pentru totdeauna, cu toată marea victorie întâmplătoare din 1379; niciodată Genova n'a mai fost în stare să joace rolul de putere independentă, iar Veneţia, de şi învingătoare la sfârşit, a fost, după războiul din Chioggia, mult timp usată de greutăţile ce îndurase,— ceia ce are interes şi pentru stăpânirea Mării Negre, căci cine domină Pera e domn şi peste strâmtori şi are drum deschis în Euxin unde colonia veneţiană de la gurile Donului, Tana, a fost foarte răpede nimicită ca influenţă de Caffa genovesă.

Ei bine, în momentul când procesul secular cu Genovesii se mântuie, Veneţia — culmea nenorocirii pentru dânsa—se găseşte înainte a două probleme mari,

www.dacoromanica.ro

amândouă îngrozitoare şi presintându-se în acelaşi moment.

Se mântuise evul mediu, èra de autoritate în care, după cum zice proverbul nostru, cine avea carte avea parte, cine avea documentul avea puterea, deci cel mai vechiu, cel mai bine înzestrat cu acte mai adevărate, acela se aşeza în rândul întâiu. In epoca modernă birue cine va avea o stăpânire, o organisaţie, o putere mai mare. Veneţiei i se cerea prin urmare teritoriu. De unde să-l iea? De unde putea căpăta teritorii noi Veneţia, care până atunci nu stăpânise decât laguna şi puncte cu totul neînsemnate pe uscatul din regiunea Padului? Şi tocmai pe vremea aceasta se ridică în părţile vecine trei Case de tirani, dintre care două au fost extrem de periculoase pentru dânsa, iar cea de-a treia a făcut imposibilă întinderea Republicei pe continentul italian. In Verona—unde şi astăzi între cele mai strălucite monumenţe de artă sânt mormintele lor, admirabil săpate, în piatră,—Casa della Scala, cu Cane I, Can-Grande, care, având Padova, Vicenza, Treviso şi alte oraşe vecine, a opus destulă resistenţă Veneţiei pentru ca, în momentul când ea a căpătat, în sfârşit, din moştenirea lui, Treviso şi Bassano, să nu mai fie în stare să le întrebuinţeze pentru scopurile sale. Căci, când s'a luat familiei della Scala Padova, la doi paşi de Veneţia, la capătul lagunelor, aici se ridică Francesco Novello, din Casa de Carrara, unul din cei mai stăruitori şi mai perfizi duşmani ai Veneţiei, înţeles cu Milanul pentru a-i lua Verona şi Vicenza. Republica a cheltuit averi întregi, a jertfit cât a putut ca mijloace militare, ca să-l zdrobească. A încheiat cu Gian-Galeazzo Visconti († 1392), Milanesul, o alianţă care dădu *acestuia* cele două cetăţi dorite şi, pe lângă ele, Padova. La moartea duce-

www.dacoromanica.ro

lui de Milan, Francesco reclamă o mare parte din teritoriile lui, dar Veneţia-l prinde şi-l aruncă, împreună cu fratele Iacob, în închisoarea de unde n'a mai ieşit cu viaţă. Indată după aceasta se anexează Friulul, ca şi Brescia şi Bergamo, contra Milanului. Războiul Ferrarei, contra unei coaliţii generale italiene, în care întrase şi regele Neapolei, adauge Rovigo şi Polesina (1484).

Când, astfel, Veneţia, după silinţi fără pereche, izbuteşte a-şi complecta şi asigura teritoriile cucerite din nou, — o adevărată mare provincie continentală,— două Puteri mari se coboară cu oşti nemai văzute până atunci pentru a stăpâni peninsula; de o parte, Francesii, chemaţi de dânsa chiar, şi, de cealaltă, Spaniolii. Şi aceasta nu ajunge, Casa de Austria trimete aici pe Maximilian, care va ajunge mai târziu Impărat. In sfârşit, Scaunul roman, în epoca lui Alexandru Borgia, care trăia ca un militar, care luptă, bea şi petrecea alături cu mirenii din jurul său, încearcă să întemeieze, pornind de la Roma, o mare Putere italiană, menită şi ea să lovească în tendinţa de expansiune a Veneţiei.

Signoria a făcut atunci o politică meschină, dar care era necesară, o politică de schimbare de alianţe din an în an, dar care se mântui în neîncrederea tuturor faţă de isteţul care vrea să înşele pe toată lumea. In 1484, cu Franţa contra Milanului şi Neapolei, în 1495, contra Franciei cu Spania şi Austria, în 1498 şi 1508, cu Franţa contra Milanului şi Austriei, până ce, la 1508, o ligă europeană, liga de la Cambrai, se formează pentru a o pedepsi şi distruge, prin excomunicaţie şi război: înfrângerea de la Agnadello părea începutul sfârşitului. Păcile de la 1523 şi 1529 îi garantau numai graniţa râului Adda.

www.dacoromanica.ro

Văzând că nu izbuteşte să capete destul de răpede pământ suficient în Italia, pentru a se sprijini pe dânsul în urmărirea marelui vis imperialist de odinioară, Veneţia şi-a propus să-l caute în Peninsula Balcanică. A început luând prin înţelegere cu locuitorii, la 1387, insula Corfù, apoi cumpărând de la diferiţi seniori albanesi, greco-albanesi, slavo-albanesi, Durazzo, Alessio, Budua, Dulcigno, mai târziu Dagno, Croia, Scutari. Se dobândeşte, pe o cale sau pe alta, de la seniori latini, lipsiţi de bani, ori ameninţaţi de Turci, Argos şi Nauplia, Atena, Lepanto, adăugindu-le la cele două însemnate posesiuni de la Sudul Moreii, Coron şi Modon, şi la Negroponte; mai târziu, de la un prinţ bizantin lepros şi imbecil, ea va cumpăra Salonicul. Astfel, pe la 1430, dominaţia veneţiană se întindea asupra întregii regiuni apusene a Peninsulei Balcanice.

In vremea aceasta însă Turcii pătrundeau aici. Intraţi în Europa la 1354, îndată după aceasta (c. 1362) sânt stăpâni pe Adrianopole; la 1371 capătă Macedonia, prin înfrângerea şi moartea şefilor ei sârbi, Craiul Vucaşin şi despotul Uglieşa ; la 1389 biruiesc pe Sârbii Dunării în lupta de la Cosovo, pe Cîmpul Mierlelor, în care a perit Craiul Lazăr ca şi Sultanul Murad; apoi, la 1385, pe Albanesii şi Slavii din Vest, iar la 1396 pe Unguri, Români şi Cruciaţi în catastrofa de la Nicopol. Reuniţi fiind Turcii şi într'un singur Stat, după peirea lui Baiezid de Timurlenc, supt Mohammed I-iu, având conducători de prima ordine, cum au fost Murad al II-lea, biruitorul de la Varna în 1444, şi Mohammed al II-lea, cuceritorul Constantinopolei, natural că Veneţia era absolut incapabilă să opună o resistenţă îndelungată şi plină de succes acestei forţe politice noui, care luptă, nu cu mercenari, ci cu

www.dacoromanica.ro

oameni a căror raţiune de a fi era credinţa faţă de Sultan. Operele mari se fac, nu cu reservele trecutului, ci cu ceia ce fiecare moment pregăteşte pentru momentul care vine. S'a zis, şi e foarte adevărat, că un popor care nu înaintează, e un popor care decade, căci un popor care să se păstreze cum este, e o imposibilitate. Deci nici reservele veneţiene n'au putut să resiste avântului osmanlâu,— şi, într'o serie de războaie, s'a pierdut totul.

In lupta de la Galipoli (1416), Veneţienii băteau încă flota otomană. Peste câţiva ani însă (1430), ei pierdeau Salonicul, fără să dea o nouă luptă navală. La 1453 asistau la peirea Constantinopolei creştine, fără ca flota veneţiană să fi cutezat să vie înaintea cetăţii împărăteşti, atacând pe a Sultanului. Indată, la 1463, porneşte, cu toate silinţile paşnice ale Veneţiei obosite, un lung război împotriva Turcilor, contemporan cu al lui Ştefan-cel-Mare, cu luptele lui de la Podul-Inalt şi Valea-Albă şi înainte de pierderea Chiliei şi Cetăţii-Albe, război în care Veneţienii au fost goniţi aproape din toată Moreia şi din Albania —Scutari n'a fost cucerit, dar Veneţienii fură siliţi să-l cedeze la pace. Ei încercară, cum vom vedea, să întrebuinţeze pe Ştefan ca element ofensiv, care să atragă atenţia în altă direcţie, cum au încercat să utiliseze pe „Perşii" lui Uzun-Hasan Turcomanul şi pe Tatarii Hanului. Supt Baiezid al II-lea, cuceritorul Chiliei şi Cetăţii-Albe, într'o nouă campanie, începută la 1499, Veneţienii pierd Lepanto, Coron şi Modon şi li rămâne numai Nauplia şi Malvasia. Intr'un penultim război, deschis la 1536, se anexează aceasta şi o parte din insule, şi ei se mulţămesc că n'au pierdut în acelaşi timp insula Corfù, pe care o asediè, în 1538, însuşi Soliman-cel-Măreţ, cea mai strălucită figură din istoria Imperiului otoman.

www.dacoromanica.ro

Prin urmare, după pacea din 1540, Veneţia rămâne numai cu Ciprul, pe care-l căpătase prin urmările căsătoriei ultimului Lusignan cu vestita Caterina Cornaro, trecută în domeniul legendei de romanele în fascicole, frumoasa fată de patrician veneţian care lăsă, în 1488, Republica în stăpânirea insulei. Ciprul a fost ţinut aproape un secol de Veneţieni, spre marea nemulţămire a Grecilor, cărora li cereau bani şi auxiliari pentru corăbiile lor. De aceia a şi căzut dominaţia veneţiană aici la cea d'intâiu lovitură, dată de Turci la 1571; doar Capitala Nicosia şi portul principal, Famagusta, resistară mai mult, şi apărătorul celei de a doua cetăţi, Bragadino, a fost jupuit de Turci, Veneţienii răscumpărând apoi pielea eroului pentru a o aşeza într'un strălucit mormânt. In lupta de la Lepanto, care distruse flota Sultanului, Veneţia îşi avu partea, alături cu Papa şi regele Spaniei, dar nu putu culege niciun folos. Ba încă i se luară, după Durazzo, pierdut în 1501, Antivari şi Dulcigno.

Creta, în sfârşit, a fost cucerită după o resistenţă de treizeci de ani, în care Veneţia a fost ajutată de toate Puterile apusene, abia la 1669.

După pierderea Cretei nu-i mai rămânea Veneţiei în Orient decât Dalmaţia şi unele puncte de pe litoralul albanes, împreună cu admirabila insulă Corfù, care-i fusese păstrată cu toate posesiunile ioniene, afară de Santa-Maura. Aceasta însamnă că Veneţia însăşi era pe sfârşite, căci pe continent nu se putea întinde, loc pentru dânsa nemai fiind.

Astfel ea începu să se prefacă, din puterea luptătoare de odinioară, într'un loc de adunare a lumii care vrea să vadă lucruri frumoase şi să petreacă bine. A fost salonul societăţii europene întregi în veacul al XVI-lea şi al XVII-lea, epocă de mare înflo-

www.dacoromanica.ro

rire a tuturor artelor, dar şi epoca unei adânci decăderi morale.

O singură dată, după ce Spaniolii, adesea ameninţători, părăsiră Italia, Republica, luând parte la lupta Ligei Sfinte contra Turcilor, izgoniţi d'inaintea Vienei, izbuti să-şi recapete o largă parte din posesiunile de altă dată, ocupând toată Moreia, pe care i-o întări pacea de la Carlovăţ, în 1699, câţiva ani după moartea recuceritorului, dogele Francisc Morosini, „Peloponesiacul", care muri în Egina şi-şi găsi locul de odihnă în Nauplia. Dar în curând grozavul Vizir Gin-Alî-Paşa smulse peninsula pe care o scăldă de sânge (1715).

De atunci numai în lupte cu piraţii barbaresci îşi arăta vitejia câte un rar conducător cu iniţiativă, ca Angelo Emo la Tunis, în 1784-6.

Cu noua Republică — de altă esenţă — a Francesilor, se întreţinuseră legături bune, primindu-se solul ei în Ianuar 1793 şi trimeţându-i-se un represintant în 1795. In luptele din Italia se adoptă însă atitudinea laşă a neutralităţii desarmate.

La 1797, în sfârşit, steagul Sfântului Marc se coboară pentru totdeauna. Resultatul fu că, după pacea de la Leoben (18 April 1797), generalul Bonaparte ceru satisfacţie pentru soldaţi de-ai săi omoraţi de Paşti la Verona. Când generalul Laugier apăru cu corăbii la Lido, el fu ucis. Atunci Inchisitorii fură arestaţi, ca şi comandantul vinovat. Supt dogele Ludovic Manin Guvernul secular al oraşului trebui să înceteze pentru a face loc, la 12 Maiu, unei democraţii naive sau trădătoare („sistemul Guvernului provisoriu representativ, după dorinţa generalului"). Ii urmă ocupaţia franceză şi cesiunea către Austria, la 17 Octombre. Solda-

www.dacoromanica.ro

ţii imperiali erau pe Piazza San Marco la 19 Ianuar/ 1798. Napoleon, acum Impărat, luă pentru el Veneţia în 1806, şi noul Cesar îşi făcea apariţia, încunjurat de aclamaţiile entusiaste ale admiratorilor săi, dar, la 20 April 1806, Austriecii se întorceau pentru nu mai puţin de şeizeci de ani.

O singură dată, la 1848, steagul Evanghelistului era să se ridice, printr'o revoluţie gata să-l închine înaintea Suveranului piemontes care încorpora Italia pe cale de a se face. Dar din nou Croaţi şi Unguri cântară pe piaţa Sfântului Marc imnul lui Francisc Iosif. Veneţia, care a făcut lângă vechea basilică un mormânt de onoare lui Daniele Manin, succesorul plebeu al vechilor dogi, era să se confunde numai prin „darul" frances, la capătul unor mari şi repetate sacrificii italiene, în Italia unită.

www.dacoromanica.ro

CONFERINŢA a III-a.

Desvoltarea internă a Veneţiei.

Desvoltarea internă a Veneţiei are, natural, cel mai mare interes, pentru că acele câteva mii de oameni, îngrămădiţi în insulele din margenea râurilor italiene ce se varsă în Marea Adriatică, au putut să ajungă, şi prin aceasta, a stăpâni teritorii nemăsurat mai întinse, — una din ce'e mai mari minuni politice ce s'au întâmplat vre-odată.

Nişte pescari săraci, având ici colo câte un câmp pe continent, acesta a fost începutul Veneţiei; oameni cari se ţineau cu cât câştigau, prin măjile şi plugurile iar, şi aceste câteva mii de oameni au fost în stare să întemeieze o Impărăţie mondială, care s'a întins până în vremea noastră şi a cuprins toate Mările Răsăritului.

Şi atunci îşi pune oricine întrebarea: cum au putut oamenii aceştia, într'un timp relativ scurt, să domine teritorii atât de întinse şi să fie stăpâni pe Mări aşa de depărtate?

In paginile precedente am explicat creşterea aceasta a Veneţiei prin motive de aşezare teritorială şi prin motive de vecinătate, prin necontenita concurenţă

www.dacoromanica.ro

a unor puteri mai mari, care, luptându-se între ele, se anulau, şi, prin urmare, îngăduiau Veneţiei să se desvolte după propriile ei nevoi.

Pe lângă acestea, de sigur că, pentru o întindere aşa de mare a Veneţiei, basată totuşi pe o populaţie aşa de restrânsă, aşa de săracă la început, trebuie să fi contribuit şi anume însuşiri ale Guvernului veneţian Va trebui deci să se arăte cum a fost alcătuită Veneţia în Guvernul ei, în administraţia, în legăturile dinclasele care o formau, ca să poată întemeia un sistem continental şi maritim de importanţa dominaţiei pe care a avut-o timp de mai multe secole.

Să relevăm de la început asămănarea între anume momente din istoria depărtată a Veneţiei şi alte momente din istoria noastră proprie. Distanţa foarte mare dintre noi şi dânşii se exagerează încă prin caracterul actual al comunicaţiilor, dar, precum până la 1866 Veneţienii se găsiau supt acelaşi Impărat cu fraţii noştri din Ardeal, Ungaria şi Bucovina, precum, prin acest Imperiu habsburgic, din care făceau parte, ei erau „vecinii" noştri, astfel, în alte vremuri, aceiaşi formă politică bizantină întindea suzeranitatea ei vastă de la gurile Padului lor până la ale Dunării noastre.

Şi *ţeranii,* aparţinând cam aceluiaşi fond etnic, au fost, la ei ca şi la noi, începătorii. Cu acea deosebire că aici, la noi, ţeranii au păstrat până azi aceleaşi datine de viaţă, de îmbrăcăminte, de împodobire ca pe vremea lui Ştefan-cel-Mare sau a'e lui Mircea-cel-Bătrân şi cu mult înainte chiar de epoca amândurora — miniaturile din *Chronicon pictum,* reproduse şi în istoria jubilară a Ungariei, presintă pe luptătorii munteni

www.dacoromanica.ro

din 1330 contra regelui Carol-Robert cu plete lungi în bucle, cu căciuli înalte, ţuguiate, cu sumane negre şi cu iţari strâmţi pe picior—, la Veneţieni însă n'a fost aşa: ţerănimea lor de la o bucată de vreme n'a mai însemnat nimic. Ţeranii de la început au devenit orăşeni; insulele Murano, Torcello, San Lazaro, Santa Elena, Lido, Chioggia, care fac parte, şi azi ca şi odinioară, din Veneţia într'un sens mai larg, insulele acestea, — pline odată de grădini şi de câmpuri, cum se vede şi din povestirile despre începuturi, ale celor mai vechi cronici, şi a fost un timp când sestierele veneţiene erau strânse în jurul bisericii lor şi despărţite prin locuri goale, pline de verdeaţă, adevărate *campi şi campielli,* ca mahalalele oraşelor noastre, odată sate independente[1],— au fost prefăcute foarte răpede în adevărate mici oraşe. Vechea viaţă cu elemente rurale a durat poate până la 1200. De la 1200 înainte s'a ridicat însă, odată cu creşterea bogăţiei, a puterii, casă lângă casă, şi despărţirile dintre ele au fost făcute prin drumuri înguste, pietruite cu piatră solidă din Istria, despre care vorbeşte şi Goldoni, — căci pavagiul de azi al străzilor veneţiene e tot acelaşi ca acum sute de ani,— iar despărţirile mai largi dintre case, ceia ce formă adinioară cu adevărat „câmpul", nu sânt azi decât pieţe, în sensul cel mai îngust al cuvântului, cu fântâna părăsită, pur ornamentală de câţiva ani, la mijloc. Ţerani sânt şi astăzi, dar dincolo de lagună, ţerani în burguri ca fragmente de oraş, sămănate cu frumoase reşedinţi ale

[1] Azi au rămas doar grădinile, mai mult făcute de curând, ale unui conte Papadopoli, acel care a primit dăunăzi pe Împăratul Wilhelm, de şi în veacul al XVIII-lea încă adunările Academiilor-cluburi se ţineau prin grădini.

www.dacoromanica.ro

bogaţilor din veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea, cu faţade împodobite, cu statui, care par acum aşa de nepotrivite faţă de sărăcia care s'a lăsat asupra Ţinutului cu atât de mulţi locuitori, strânşi atât de aproape unul de altul, şi un scriitor din veacul al XVIII-lea, veneţian, îi descrie când spune: „vin la târg cu femeile lor, le lasă să meargă după dânşii şi, dacă nu pot să meargă destul de răpede, rămân în urmă"— ca la noi —, „dar nu se întâmplă să rămâie prea mult în urmă, pentru că sânt femei zdravene şi osoase, pârlite de soare în faţă, cu mânile aspre".

Astfel o asămănare între Veneţia şi noi nu o constatăm în păstrarea vieţii ţerăneşti primitive, ci în însăşi constituţia înrâurită de această viaţă, de mult dispărută, a Veneţiei la începutul ei. Şi iată de unde vine această asămănare. Şi în regiunea aceasta veneţiană, ca şi în regiunea noastră, a fost întâiu o dominaţie romană, care s'a suprapus unor barbari de aceiaşi cultură. Apoi, cum am spus, în amândouă părţile a venit atârnarea, supremaţia bizantină, Bizanţul nefiind decât Roma răsăriteană, învăţată a vorbi greceşte: Veneţia a fost, secole întregi, o provincie bizantină, cum erau şi ţerile noastre, şi am arătat cum bizantinismul e visibil şi azi, în cele mai glorioase monumente, ca şi în cele mai vechi datini populare, ca împărţirea aceia în *sestieri,* cu rivalităţile dintre ele, asămănătoare cu acelea dintre „verzii" şi „vineţii" Constantinopolei, şi manifestate prin aceiaşi pătimaşă întrecere în luptă.

Precum Bizanţul, având Veneţia, nu era cu toate acestea în stare s'o stăpânească, fiind prea departe, tot aşa a fost şi cu noi: teoretic atârnam de Bizanţ, dar, să treacă oşti bizantine peste Dunăre, prin pă-

www.dacoromanica.ro

durile neumblate, prin mlaştinile fără drumuri de pe malul Dunării, era aproape cu neputinţă: poate de două, trei ori au trecut în secole întregi oşti bizantine pe la noi.

Şi, atunci, aceiaşi situaţie a adus la noi şi la Veneţieni acelaşi fel de guvernământ. Cel mai vechiu fel de guvern la Români era cu Domni cari în teorie atârnau de Bizanţ, dar, de fapt, făceau ce voiau ei. Voevodul român şi cneazul român, adecă judeţul român erau aleşi de popor, de toată adunarea poporului. De sigur că scena aceasta de alegere se făcea întocmai cum şi până mai ieri se făceau alegerile de jude în unele sate ardeleneşti, care au păstrat rosturile lor de odinioară, şi anume patruzeci, aleşi din mulţime, aleg pe jude, până ce mai târziu votul se făcu pe „pătrime", fiecare designând unsprezece alegători ai judeţului şi din acelaşi *neam* neputând fi mai mult de doi; se strânge lumea în biserică şi alege, după datina veche, pe fruntaşul satului[1]. Tot aşa se alegeau cnezul, judeţii, Voevozii noştri de odinioară, Şi Voevod nu însemnează în slavoneşte decât acelaşi lucru pe care-l înseamnă în latineşte „duce", şi dogele din Veneţia nu era decât tot un duce bizantin. De sigur că Slavii de pe malul celalt al Mării Adriatice îi şi ziceau dogelui Veneţiei: Voevod, după datina lor.

Şi, atunci, Veneţia, în cele d'intâiu timpuri, a avut aceleaşi elemente politice pe care le întâlnim la începutul vieţii noastre naţionale, adecă o adunare a poporului de o parte, cu corpuri electorale formate ca în Sălişlea Sibiiului nostru pe la 1650, şi, de altă parte, unul sau mai mulţi cârmuitori aleşi de această

[1] Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti 1902, pp. 121-2.

www.dacoromanica.ro

adunare a poporului, până la dogele-Voevod, atârnând numai în teorie de Bizanţ, dar liber să facă orice vrea, fără ca Bizanţul să fie în stare să se amestece.

Istoria Veneţiei s'a scris mai târziu, de pe la 1000 înainte, şi ea s'a scris după cum era atunci Republica, în sensul mare al cuvântului, în sensul filosofic al cuvântului, şi şi-a zis fiecare dintre cronicari: fiindcă noi astăzi avem Republică, cu 500 de ani înainte tot Republică a trebuit să fie,— în afară de faptul că prin admiterea acestui fapt se întăria însăşi teoria Statului. Da, erau republicani Veneţienii, cum şi ţeranii noştri, înainte de a se întemeia Domnia Ţerii-Româneşti şi a Moldovei, aveau un fel de Republică patriarhală, unde toate trebuinţile Statului erau lăsate pe mâna fiecăruia, dar numai aşa, fără ambiţie, fără mândrie republicană. Astfel trebuie să ni închipuim Veneţia în cele mai vechi timpuri, poporul hotărând, nu în puterea unei teorii constituţionale, ci numai în puterea unui obiceiu tradiţional, unei vechi datini, hotărând asupra vieţii Statului, — „voim şi lăudăm pe cutare" *(volemo)* e formula, care ni aminteşte de alegeri domneşti ca a lui Ştefan-cel-Mare la Direptate, ca a lui Constantin Brâncoveanu în Bucureşti — şi, în frunte, acel doge, care atârna de Bizanţ, care din când în când se ducea — am văzut— la Constantinopol să-şi caute o nevastă înrudită cu Împăratul şi care aducea şi câte un titlu frumos, pe care Împăratul îl dăruia din bielşug, căci nu-l costa nimic.

Dar, în fond, între ceilalţi Veneţieni şi doge era cam deosebirea dintre Domnii noştri de pe vremuri şi între ţerani. Domnul, pe atunci, nu se deosebia de

www.dacoromanica.ro

ţerănimea din jurul lui decât prin luxul hainei şi podoabelor, boierul însuşi fiind de multe ori un fruntaş stăpân de pământ, care, prin ce câştigase în lupte şi din negoţ, putea să se îmbrace mai frumos, mai chipos decât ceilalţi, fără a formă o aristocraţie de clasă bogată, o oligarhie, care n'a existat la noi până după 1500. Ei bine, în cele d'intâiu veacuri la Veneţia tot aşa era, şi, în vremea când puterea ei a fost cea mai mare, în momentele cele mai fericite, în care a cucerit Istria, Dalmaţia, a aşezat colonii în Siria, în care a izbutit să înlăture pe Impăratul grecesc din Constantinopol şi să aşeze un Impărat latin, în vremea aceia în care toate insulele, toate coastele, toate Mările răsăritene se ţineau de dânsa, lipseşte mândria, lipseşte spiritul de clasă, lipseşte luxul. Luxul este un fel de digestiune a cuceririlor : întâiu vine cucerirea, şi apoi acea înceată şi plăcută digestiune a lucrurilor câştigate cu totul în alt chip. Şi, astfel, Veneţia, în vremurile cele măreţe, în care era simplă, vitează, harnică, unită, sămăna foarte bine, prin legăturile acestea strânse între toţi acei cari o alcătuiau, cu ţerile noastre în veacul al XIV-lea şi al XV-lea, când şi noi am avut vremea cea mai sănătoasă din trecutul românesc, ţeranul stăpânind pământul său, pe care-l putea creşte numai biruinţa, boierii îndreptăţindu-şi stăpânirea mai largă prin aceia că o câştigaseră cu arma, nu cu banii, iar Domnul nefăcând decât să presideze această democraţie rurală şi ostăşească.

Dar, cum se întâmplă totdeauna, după biruinţe mari, după cucerire de provincii, după multă glorie strânsă, se face o deosebire între cei cari prin lupta împreună au câştigat aceste lucruri: unii rămân săraci, alţii

www.dacoromanica.ro

se fac bogaţi; unii rămân supuşi, alţii se ridică în situaţia de stăpânitori; unii rămân umili, alţii se fac mândri; unii sânt mulţămiţi fiindcă s'au înălţat sus, în vreme ce alţii sânt nemulţămiţi de această scădere a lor, adese ori nemeritată. Aşa s'a întâmplat şi la Veneţieni. Vremea de strânsă frăţie patriarhală, simplă, neluxoasă, între toţi aceia cari alcătuiau Veneţia politică, ţine, să zicem, de pe la 700, când se alcătuieşte bine Statul, şi până după 1200.

Pe vremea aceia firește că Românii trăiau pe aici, dar nu se alcătuise nici principatul muntean, nici cel moldovean, amândouă din veacul al XIV-lea. Noi ne-am desvoltat mai târziu decât Veneţia, şi era şi natural, ca unii ce eram strânşi în munţi, mlaştini şi păduri sălbatece, pe când ei erau în contact cu Marea, care li mână corăbiile până la distanţe enorme, aducându-li bogăţie şi civilisaţie; un colţ de golf depărtat ca Veneţia putea să primească deci răpede înrâuririle de cultură ale Bizanţului şi ale regiunilor mai luminate din Răsăritul Europei, pe când noi am fost aşezaţi într'un loc nenorocit, din cele mai vechi timpuri. Numai pe urmă locurile acestea şi-au schimbat rosturile, şi s'a putut face de aici o pornire de energie de sus în jos şi de la Răsărit la Apus, pe când pe Veneţieni i-a scormonit, i-a îndemnat, i-a iuţit, i-a turburat în dorinţa de linişte ce o are fiecare om mai la urma urmei, această vecinătate cu Marea. Câmpia întinsă parcă adoarme puterile omeneşti, pădurile îl fac să se piardă în visuri, muntele striveşte cu înălţimea şi sălbătăcia lui, pe când Marea e harnică şi capricioasă, se zbate într'una şi creiază, cu valurile sale necontenite, o învălmăşeală şi în sufletul omenesc: când natura întreagă în jurul tău se mişcă de bătaia vântului care

www.dacoromanica.ro

în clipele cele mai liniştite încă se joacă pe creţurile valurilor, e cu neputinţă să te hotărăşti a adormi în odihnă. Şi ei n'au făcut-o fiindcă n'o puteau face.

Venim acum la schimbările petrecute în Veneţia după 1200. Se petrece ceia ce am spus de la început: deosebirea de clase. Şi iată cum se face această diferenţiare socială şi politică.

In timpurile mai vechi, dogele era stăpânul tuturora, numit de Impărat, atârnând de Impărat, împodobit cu titluri de către Impărat, înrudit cu Impăratul, aşa încât dogii erau tot aşa de domni asupra tuturora, cum au fost în ţerile noastre Voevozii într'o vreme. A venit însă un timp când s'au ridicat mândrele familii nobile, şi acestea n'au mai vrut să aibă stăpânitori cu apucături imperiale. Inainte, când un doge era neplăcut, îl omorau sau îl aruncau peste graniţă, — ceia ce nu însemna că nu era respectat dogele, ci o făceau tocmai fiindcă puterea lui era aşa de mare, încât opoziţia nu se putea manifesta altfel decât sau prin atentate sau prin revoluţii izgonitoare. De la o bucată de vreme au început nobilii să se gândească la aceia că, decât o revoluţie, decât izgonirea ori uciderea dogelui, mai bine e să i se îngusteze prerogativele prin anume măsuri *legale*. Şi atunci aristocraţia a început să se ridice tot mai mult în faţa dogelui, până ce dogele ajunse să fie un simplu pernagiu decorativ—, proces care, e adevărat, a cerut secole. La zile mari, „principele"— căci el e *principe* până la sfârşit — ieşia cu toată pompa, încunjurat de familiile cele mai strălucite ale Veneţiei, care-l duceau aproape pe sus, cum era dus pe sus

www.dacoromanica.ro

pe străzile Constantinopolului Impăratul Bizanţului, ori ca moaştele unui sfânt; la ţerm aştepta vestita lui gondolă aurită, „Bucentaurul", unde el se suia cu tot ceia ce Veneţia avea mai strălucit, ca să primească un potentat străin, să întâmpine o flotă biruitoare, să arunce în mare inelul acela prin care se înfăţişa în chip simbolic logodna lui cu valurile Adriaticei. Era încă, de sigur, ceva sfânt în persoana dogelui, mai ales pentru popor. Nobilii îl vedeau mai des: până la capătul Republicei veneţiene el presida Senatul, Consiliul celor mari; ţinea cuvântări acolo, primia din partea adversarilor argumente, şi se cerneau argumentele lui întocmai ca şi ale celorlalţi: nu odată s'a întâmplat ca aceia ce propunea dogele să cadă la votare şi părerea pe care o propunea cutare nobil să rămână părerea învingătoare, şi atunci în decretele Senatului sau ale altei magistraturi, se însemna propunerea dogelui, căzută, alăturea de propunerea adoptată.

Astfel dogele a scăzut foarte mult ca înrâurire reală. Intâiu, în ceia ce priveşte alegerea, n'a mai fost ales de poporul întreg şi dus pe umeri de dânsul, mai târziu, pe un tron, ca să între desculţ în biserică, ci de o parte numai dintre nobili. Ca la Sălişţea noastră — o mai spun odată,— „sestierele" „a şesea parte", corespunzând „pătrarelor" noastre *(quartale, quârtiers)*, alegeau, de la 1171 înainte, câte doi delegaţi, cari designau la rândul lor câte patruzeci de fruntaşi de fiecare „sestier", deci în total 480, cari se înoiau anual pe aceiaşi cale, şi ei numiau pe toţi magistraţii. Consiliul de 40 atârna de acest Consiliu Mare (Maius Consilium, Consiglio Maggiore); atribuţiile lui erau judecătoreşti şi financiare. Din cei „poftiţi" o-

www.dacoromanica.ro

dinioară de doge, *pregadi* — ca boierii noştri, cari în momente mari, se adăugiau la membrii Sfatului, ai Divanului—, se făcu acum un corp *independent de doge*, Senatul, de 60 de membri, cu un adaus, posibil, de alţi zece „adiuncţi" *(zonta)*. Până şi cei şese membri ai Sfatului ieşiau din alegerea „sestierelor".

Veneţia îşi avea astfel oligarhia organisată. Dar nu ea, ci tot poporul se chema la început ca să aleagă pe doge. S'a căutat însă şi aici a se restrânge numărul elementelor hotărâtoare. La început se încercă numai cu 11 alegători, şi, pentru că s'a părut că 11 sânt prea puţini, s'a mai mărit numărul; dar în sfârşit o parte foarte mică din nobilimea veneţiană şi-a însuşit dreptul de-a alege pe doge. Şi dogele, ca să fie ales, trebuia să facă anume făgăduieli, *promissione ducale*, care consistau în scăderea drepturilor sale la fiecare alegere. Prin urmare fiecare doge stăpâniă mai puţin, avea mai puţine drepturi politice, familiare, personale, decât dogele care fusese înaintea lui; fiecare trebuia să arăte că e mai popular, mai lepădat de orice ambiţie pentru el şi ai săi, de orice dorinţă de a stăpâni, decât acela care fusese înainte de dânsul. In fiecare început de an, dogele trimetea ca semn de recunoaştere, — care la început era ca veşmintele, caftanele împărăţite de Impăraţi, de Domni, de Sultani,— câte un cadou fiecărui membru al aristocraţiei veneţiene. Intăiu, când mai erau încă vânători, el trimetea vânat; cum anume persoane bogate care merg la vânătoare, trimet la noi iepuri prietenilor, tot aşa el trimetea păsări, până ce pasărea a fost înlocuită printr'o anume monedă, foarte interesantă, care s'a chemat „pasăre", *osella*[1], şi în fiecare an din

[1] V. Jesurum Aldo, *Cronistoria delle „oselle" di Venezia*, Veneţia 1912.

www.dacoromanica.ro

viaţa Veneţiei se lucra astfel câte o medalie deosebită, care nu se punea în circulaţie, care n'avea valoare comercială şi pe care dogele o împărţia întregii sale aristocraţii. Era ca un omagiu pe care se simţia dator să-l aducă acelor cari-l alesesră, cari-l controlau şi cari puteau să-l distrugă.

Veţi zice: dar dogii s'au învoit la schimbarea constituţională la mărginirea vechiului lor absolutism? Natural că s'au învoit, fiindcă o dinastie de dogi nu se putuse stabili. În cele d'intâiu veacuri ale istoriei Veneţiei au fost trei familii care s'au lptat pentru a căpăta situaţia aceasta supremă: Candiani (din Candia), Orseoli, Pertecipazii (sau Particiachii), dar aceste familii s'au usat în luptele dintre dânsele, omorându-se unii pe alţii, izgonindu-se unii pe alţii, şi dogii următori nu mai fac parte dintr'o singură familie, ci se aleg din diferite familii nobiliare. Şi, atunci, trăind între nobilii ceilalţi, ei împărtăşiau prejudecăţile lor, cum miniştrii din zilele noastre, aleşi din rândurile politicianilor, de şi sânt miniştri ai regelui, atârnă mult mai mult de partidul lor decât de persoana Suveranului, ca unii ce, trăind în mediul acela şi întorcându-se în el, au legături mai strânse cu aceia din cari fac parte şi de cari şi sufleteşte se simt mai legaţi.

Este adevărat că unii dintre dogi au încercat să se împotrivească. Ba cutare e vestit pentru această împotrivire şi a sfârşit decapitat. Când intră cineva în sala cea mare din Palatul ducal în Veneţia, vede chipurile dogilor din deosebite timpuri; în această galerie e un loc negru în locul chipului, şi pe această pată neagră se desface în litere solemne: „aici e locul lui Marino Faliero, decapitat pentru crimele sale" („Hic locus Marini Falieri decapitati pro criminibus"). S'a

www.dacoromanica.ro

atribuit mişcării acesteia un înţeles politic mai mare decât l-a avut într'adevăr. Nu ştim bine cum înţelegea el să lovească în aristocraţie: ea se consolidase prin „Inchiderea Marelui Consiliu" *(Serrata del Maggior Consiglio),* hotărâtă la 1297 şi prin care numai cei cari în ultimii patru ani ocupaseră locuri în Consiliu puteau fi realeşi în el, trei alegători speciali având numai dreptul de a propune elemente de întregire, care, de fapt, şi ele erau să se culeagă între cei ce avuseră această demnitate de la 1172 încoace; şi ea avea în *Colegiul* restrâns, de şepte *Sapientes, Savî,* Inţelepţi, — cu gândul poate la vechea Grecie—, al căror număr crescu foarte mult *(Grandi di Terra Ferma,* de Uscat, *da Mar,* ai Mării, *cgli ordini, della Mercanzia,* pentru negoţ), şi în *Consiliul de zece* instrumente de promptă executare. La 1300 Marino Bocconio protestează violent contra „Serratei", şi-i căzuse capul; la 1310 Baiamonte Tiepolo fugise, iar complicii lui, din neamuri mari, fuseseră decapitaţi. Ştim numai că Marino Faliero a fost înţeles cu unele elemente din popor, oameni cari se ridicaseră puţin peste mulţime prin vitejie, ofiţeri inferiori, funcţionari ai Arsenalului, şi, răzimat pe aceştia, a încercat, la 1355, pe când se purta fără noroc lupta cu Genova, să facă aşa ca iarăşi dogele să însemne ceva într'adevăr, şi anume spriijnindu-se pe poporul de jos, care era o basă statornică, şi nu pe acele valuri totdeauna în mişcare, interesate şi pasionate, care erau aristocraţia. Dar în acţiunea lui Marino Faliero mai e ceva: dogele era de oarecare vârstă, iar „dogaressa" lui o persoană tânără; el dădea petreceri, ca toată lumea pe la 1350, când era în floare Veneţia şi averi veniau acolo din toate părţile; la una din ele a venit un no-

www.dacoromanica.ro

bil cam de vrâsta dogaresei şi cu totul deosebit ca înfăţişare de doge, s'a apropiat pe furiş de scaunul ducal, şi a scris patru versuri, dintre care două se pot spune şi scrie oriunde:

Marino' Falier
Della bella moier...

„Marino Falier
Cu nevasta frumoasă...",

celelalte cuprinzând o ofensă pe care bătrânul Faliero n'o putea uita niciodată, şi pentru care a făcut răspunzători pe toţi prietenii vinovatului şi toată casta lui. Aşa încât gelosia bătrânului, unită cu pasiunea populară a supuşilor săi, ducea la un război cu aristocraţia. Informată la timp, ea a procedat cu hotărâre rece ca fierul ghilotinei când se desface de sus la atingerea resortului de mâna călăului şi cade nemilostiv pe capul care aşteaptă jos. Nici actele procesului nu le avem, — şi ele au fost distruse, nici chipul lui nu s'a păstrat; nimic. Dogele a fost imediat depus, şi, după o scurtă judecată, scos pe piaţa San Marco, unde, între cele două coloane, i s'a tăiat capul, ca ultimului vinovat pentru crimă. Natural că, după această teribilă lovitură, cum oare ar mai fi îndrăznit un doge de mai târziu să încerce liberarea „principelui" şi a poporului, în acelaşi timp, de tirania nobililor? Aristocraţia a rămas stăpână.

Şi mai târziu, peste un veac, a mai fost un doge depus, Francesco Foscari. Era un bătrân, şi fiul său făcea fel de fel de isprăvi. Din motive de linişte publică el a fost sfătuit să-şi caute rosturile aiurea. Bătrânul suferia însă ca fiul lui iubit, care făcea scan-

www.dacoromanica.ro

daluri de stradă şi câte încurcături în familiile oamenilor, să nu mai fie lângă dânsul. Şi de aici supărarea între doge şi nobilii cari impuseseră această măsură în interesul ordinii publice şi a libertăţii veneţiene, şi, cum dogele era foarte bătrân şi timpurile foarte grele— pe vremea aceia Veneţia se luptă de moarte cu Turcii—, nobilii s'au gândit că ar fi mai bine să aibă un doge mai tânăr decât unul care se îndărătnicià să trăiască până la o vrâstă aşa de înaintată,— şi, prin cei Zece, l-au îndepărtat. Atâţia poeţi, Byron şi alţii, au zugrăvit scena, într'adevăr duioasă, a bătrânului doge coborând scările Palatului ducal ca un simplu nobil şi pierzându-se 'n mulţime, în drumul către casa unde era să moară ca particular după atâţia ani pe cari-i consacrase pentru înălţarea şi prosperarea Veneţiei. Lucru înduioşător, dar scenele duioase nu trebuie să oprească un popor din urmărirea firească a soartei sale, ci de multe ori înaintarea unui popor se face călcând pe trupuri care sufăr durere şi zdrobind suflete desnădăjduite; viaţa unui popor, ca orice lucru istoric, are fatalităţile ei teribile: el priveşte înaintea lui, iar ce jertfe lasă în urmă, aceasta nu-l importă.

Să nu se creadă însă că dogii au ajuns vre-odată absolut anulaţi şi fără niciun rost în viaţa Statului, că au fost vre-odată simple persoane decorative, cum sânt chipurile de regi-magi care apar într'o anume zi din an pe galeria de sus a Turnului Ceasornicului de pe piaţa San Marco, înaintea mulţimii adunate, pentru a dispărea apoi, cufundându-se în interiorul mecanismului de ceasornic. Să nu credeţi că dogele a ajuns vre-odată ca păpuşile solemne pe care o mecanică trebuie să le puie în mişcare ca să se înfăţişeze

www.dacoromanica.ro

lumii numai la un moment dat. In cărticica d-lui Horatio Brown, Engles, dar aşezat de mulţi ani în Veneţia, în casa pe care şi-a cumpărat-o acolo, pe Zattere, şi unde l-am visitat şi acum în urmă, adevărat fiu adoptiv al Veneţiei, pe care o cunoaşte minunat în cele mai mărunte fapte ale trecutului ei [1], ca şi în cele mai mici amănunte ale vieţii populare veneţiene, pe care o iubeşte şi o studiază,— e reprodusă, dintr'o depeşă de ambasador engles din 1612, o interesantă pagină, privitoare la un doge din vremea de decadenţă relativă a Veneţiei. „Era nădejde că dogele Leonardo Donato va mai trăi, şi către sfârşit el asista zilnic la consiliile lor, şi chiar în ziua în care a murit el a cheltuit întreaga dimineaţă în Colegiu, de unde retrăgându-se la ceasul obişnuit şi intrând în *guarda-roba* a lui, unde era singur, fu auzit strigând de-odată, şi, unul din servitorii lui alergând acolo, el îi căzu în braţe, şi n'a mai scos un cuvânt, ci şi-a dat sufletul peste un ceas. Avusem audienţă la el Marţea precedentă, cea din urmă pe care a dat-o unui ambasador, şi, cu toate că s'a plâns mult timp de slăbiciune, şi în adevăr avea ochii pierduţi, totuşi şi-a păstrat obişnuita vigoare de spirit şi vioiciune de graiu. In ziua morţii, parcă ar fi avut un fel de simţ al plecării sale, a vorbit în Colegiu un ceas întreg, arătând atâta bunăvoinţă pentru Stat, încât i-a lăsat pe toţi plângând".. Frumos exemplu antic este acesta, al unui om care, în luptă cu boala, îşi cheltuieşte puterile sale ultime pentru folosul Statului care aşteaptă de la dânsul a-

[1] A scris despre tiparul veneţian, despre viaţa Veneţiei *(Studies in the history of Venice*, 2 vol., 1907) şi o admirabilă cărticică despre întreaga desvoltare a Republicei *(The Venetian Republic*, în colecţia Dent, Londra).

www.dacoromanica.ro

cest serviciu: oamenii cari muriau aşa, la ieşirea din Consiliu, când abia încetase ecoul ultimelor cuvinte rostite de ei înaintea sfetnicilor, nu erau păpuşi solemne care treceau numai înaintea mulţimii.

Dar, în orice cas, adevăraţi capi ai Statului, dogi cu autoritate împărătească, nu mai erau. Stăpână era aristocraţia întreagă, şi, fiindcă aristocraţiei întregi îi trebuia un simbol, ca simbol a rămas Sfântul Marcu, patronul oraşului. Toate oraşele de pe Marea Adriatică au un patron: Durazzo pe Sf. Cesar, Ragusa pe Sf. Blasiu, Cattaro pe Sf. Trifon, ş. a. m. d.; prin urmare Sf. Marcu, căruia i se închină mai mult Răsăritenii decât Apusenii— încă o notă bizantină—, era patronul Veneţiei încă de la începutul Republicei. Şi, după ce puterea dogelui a fost scăzută, locul dogelui a fost luat, oarecum în calitate de monarh, de el, Sfântul Marcu. La San Marco sânt închinate toate monumentele, la San Marco, domnul ideal al oraşului; când mulţimea vrea să scoată un strigăt către patrie, ea strigă: *viva San Marco*. Republica veneţiană, la 1797, a isprăvit în strigătul acesta, pe care-l scotea poporul de jos, care nu-şi dădea seama de apropiata încetare a vieţii politice— aşa, la noi, contra sfetnicilor lui Constantin Racoviţă la Bucureşti, contra lui Stavarachi, patronul şi tiranul Domniei, la Iaşi, poporul, cu Mitropolitul în frunte, manifesta ca în timpurile când mai era o independenţă naţională, un steag şi glorie—: *Viva San Marco!* Azi chiar există la Veneţia o societate pentru a trezi amintirea Republicei, pentru a întări sufletul generaţiei de azi, pentru a-i înălţa idealul, pentru a-i creşte valoarea patriotică, şi societatea poartă numele de San Marco: *Viva San Marco!*

www.dacoromanica.ro

Acum oligarhia, care culminează cu noua instituţie a Inchisorilor de Stat, trei, aleşi de către cei Zece, e absolut stăpână, cu toată mişcarea din 1622, încercată în numele Marelui Consiliu, a lui Renier Zeno şi a „Zeniţilor săi", cu toată lupta din 1761 contra triumvirilor. Poporul este acolo ca să slujească pe corăbii, ca să lucreze în arsenale şi ateliere, poporul e acolo ca să susţină cu jertfa lui de muncă şi, întâmplător, cu jertfa lui de sânge Statul, dar poporul nu are alt drept decât să între în biserica frumoasă, să vadă slujba strălucită, fără păreche în cele mai multe oraşe ale Italiei, să asiste, aproape lună de lună, la marile ceremonii ale Republicei. Erau aşa de dese „serbătorile naţionale" în Veneţia biruitoare şi bogată, încât poporul avea din bielşug şi de acestea. Chiar când sosia o corabie, era doar ca o serbătoare naţională! In timp de pace, sosiau corăbiile pline cu bogăţiile lumii: sunau clopotele la San Marco, şi toată lumea alerga să vadă pe Riva degli Schiavoni; era o bucurie universală că transporturile au scăpat de furtuni şi de duşmani şi că au sosit, îmbogăţind acum pe fiecare. Atunci şi cel din urmă om din popor, până şi cerşitorul care căpăta din mărinimia celora cari ajungeau în sfârşit acasă, un ban de argint, până şi el simţia mândrie că face parte din corpul politic al „naţiunii veneţiene". Ei bine, de la o bucată de vreme a trebuit să se mulţămească poporul din Veneţia cu atât.

E drept că doar Casele cele mari din Veneţia şi familiile nobile se puteau face şi din nou. Nobilimea nu era absolut exclusivă; cineva care se distingea în războiu, care făcea o faptă mare, putea să fie creat nobil, precum la noi, pe vremea lui Ştefan-cel-Mare,

www.dacoromanica.ro

era o boierime care se înoia necontenit : o parte căzând în lupte, iar câte un ţeran viteaz meritându-şi moşia şi aşezându-se în rândul sfetnicilor lui Vodă. Dacă e vorba de o astfel de aristocraţie, cine ar îndrăzni să i se împotrivească? Unii se luptă pentru a ajunge sus, alţii pentru a fi vrednici să rămână sus; sus nu este o pătură de odihnă, de mese şi petreceri, nu, ci o strajă în jurul Domnului, cu arma gata pentru a se amesteca din nou în războaie. Orice aristocraţie are o singură scusă: mai multă muncă decât ceilalţi şi mai multă iubire de ţară decât ceilalţi. Când aceasta nu există, aristocraţia nu merită să trăiască. Ei bine, tot aşa cum se refăcea prin vitejie şi destoinicie aristocraţia noastră boierească, tot aşa se refăcea cândva şi aristocraţia din Veneţia. De la 1423 *Arrengo,* marea adunare populară— pe care la noi o chema Leon-Vodă pentru măsurile contra Grecilor—, nu se mai adună. Ea hotărâse secole întregi, dar de la 1200 înainte, nu. După „Serrata del Maggior Consiglio" chiar, numărul nobililor conducători a crescut, alegându-se tot din familiile vechi însă. Nu se mai zice *Commune,* ci *dominium, Signoria* (de la 1462). Pentru a pătrunde în cercul sacru, trebuia votul a patru din şese consilieri, al celor 12 din Quarantia, şi din ce în ce condiţiile s'au făcut mai grele. In zădar se propuse înlocuirea cu o familie de „popolani" a familiei nobile ce se stingea (1403). Acum cei şese consilieri, Senatul, trei „capi" ai Quarantiei judecătoreşti, supt tutela ascunsă a celor Zece, a celor Trei, fac Guvernul, anonim, iresponsabil; magistraţii nenumăratelor tribunale care profitau smulgându-şi şi retrimeţându-şi afacerile se adăugiau la aceşti deţinători ai puterii.

www.dacoromanica.ro

De obiceiu aceasta se explică printr'o măsură restrictivă, oligarhică, dorindu-se împuţinarea numărului stăpânitorilor Statului veneţian, dar lucrul se poate înţelege foarte bine şi dintr'o necesitate practică: cu o adunare de 200 de oameni, poţi cârmui o ţară; ce faci însă cu o adunare mult mai numeroasă decât atâta? Care este mijlocul de a te înţelege cu această adunare? Evident că un astfel de corp nu poate servi la nimic decât la aclamaţii. Prin urmare s'a ivit nevoia, pe de o parte de a închide chiar Consiliul cel mare, ca să nu mai pătrundă ceilalţi, şi, pe de altă parte, de a face elementele de guvernare mai uşoare. Şi astfel s'a ajuns la acea viaţă constituţională restrânsă, care îndemna la conspiraţii şi punea înainte ca singur mijloc de scăpare revoluţia.

Oameni din popor trebuiau să nu mai poată pătrunde niciodată sus. Cu toate acestea, erau între ei cetăţeni destoinici, şi aceştia erau întrebuinţaţi ca secretari. Intr'o solie mare se trimeteau nobili, într'alta mai puţin strălucită secretarii, cari şi muriau în aceiaşi situaţie fără să capete vre-odată un loc în nobilime. Astfel a fost şi acel Emmanuele Gerardo care a stat la Curtea din Suceava a lui Ştefan-cel-Mare.

Era rău? Evident că bine nu era. Cu toate acestea, timpurile mari din istoria Veneţiei sânt datorite mecanismului perfect pe care-l represinta acest Guvern: se supraveghiau unii pe alţii şi garantau existenţa Veneţiei. Niciodată n'a existat un instrument de Guvern atât de sigur cum a fost acesta. O şoaptă nu se auzia în oraş, în provincii, care să nu fi fost ştiută unde şi când trebuia să fie ştiută; o nemulţămire nu se exprima, supt forma cea mai nedistinctă, fără ca acei cari puteau să-i împiedece manifestările violente

www.dacoromanica.ro

Un doge

Desemn (după un portret) de d-ra Elena Brătescu

www.dacoromanica.ro

să nu fie înştiinţaţi şi să nu se găsească în măsură de a împiedeca explosia sentimentului popular.

Şi la noi întâlnim ceva asămănător: în locul naţiunii întregi, de la o bucată de vreme ajungem la Divanul domnesc, care corespundea cu Senatul veneţian. Era un grup de vre-o douăzeci boieri: ei judecau, ei luau hotărîrile în vederea războiului şi păcii, ei erau instrumentul de guvern împreună cu Domnul. Numai că la noi a fost ceva care a împiedecat desvoltarea în sensul mai strict oligarhic a Constituţiei ţerilor noastre: la noi Domnul a rămas totdeauna Domn. Şi la Veneţia aşa ceva era imposibil, se dovedise imposibil.

Atunci, nu numai că poporul a ajuns incapabil de orice activitate politică, lipsit de orice conştiinţă politică,— căci conştiinţa politică e legată de activitatea politică, şi în zădar i se va aduce cuiva mustrarea că n'are conştiinţă politică, când de veacuri orice activitate politică i-a fost interzisă—, dar poporul veneţian s'a prefăcut în „publicul" acela vesel, zgomotos, doritor de petreceri: teatre, concerte în „conservatorii", farse de carnaval, intrigi şi cârteli mărunte, pe care le-a descris Goldoni în comediile lui, care nu sânt altceva decât reproducerea adevărată a vieţii populare veneţiene din veacul al XVIII-lea, sau Gozzi, în satire. Oameni foarte cum se cade, femei frumoase, bărbaţi isteţi, populând parterele ori aţinându-se şi ei în apropierea porţilor prin care vedeau petrecerile celor mai bogaţi şi mai mândri decât dânşii, privitori fără plată ai spectacolelor Statului în toate zilele. Ceva de felul acesta se păstrează şi acum în viaţa veneţiană, căci nu cunosc popor care să guste mai in-

www.dacoromanica.ro

tens şi mai liber petrecerile artei, beţia represintaţiilor, decât poporul veneţian.

De aceia, supt regimul democratic stabilit prin influenţa lui Napoleon şi a revoluţionarilor francesi, ca să readucă timpurile de aur pentru patrie, la căpătâiul Republicei muribunde ei strigau încă: Viva San Marco!

Elementul cel mai periculos, mai periculos decât elementul popular înlăturat de la afacerile publice, este acea parte dintr'o clasă dominantă pe care de la o bucată de vreme eşti silit să o înlături de la conducerea afacerilor. Erau o mulţime de nobili cari n'aveau ce face, *Barnabottii* din veacul al XVII-lea încă. Republica nu mai purta războaie, nu mai cuceria provincii; nu mai era ca pe vremea cea veche, când sute şi mii de nobili găsiau ocupaţie prin coloniile din Marea Neagră sau din basinul răsăritean al Mării Mediterane. Erau mulţi oameni cu titluri mari, cu palate frumoase, cu amintiri glorioase: numele lor era scris pe fiecare pagină din istoria Republicii, dar n'aveau absolut nicio îndeletnicire. La 1430 se găsesc cele d'intâiu prevestiri de rău. La 1525 se aude plângerea oficială că „nu se mai face negoţ în oraş, nici navigaţie, nici altă industrie lăudabilă"[1]. Se credea tot mai mult că „amestecul în negoaţe întunecă şi înegreşte caracterul de nobleţă şi splendoarea unei familii". Unde mai erau cei 36.000 de marinari, cei 6.000 de lucrători la Arsenal, cei 16.000 la „fustagni", cei 3.000 la postav, din 1423? Atunci, mai întâiu, în veacul al XVI-lea şi al XVII-lea, ei formară o socie-

[1] Fulin, *Breve storia di Venezia*, p. 25.

www.dacoromanica.ro

tate de plăceri fără pereche pe lume, hrănind o desvoltare artistică care a lăsat în Veneţia pânzele unui Veronese, unui Tiziano, Tintoretto sau Tiepolo. Pe urmă, în veacul al XVIII-lea, bieţii oameni, săraciţi de furia luxului trecut, duceau o viaţă într'adevăr vrednică de compătimire, neconsimţind să muncească, căci îi opria sentimentul aristocratic, şi neavând alt rost decât să străbată piaţa San Marco ori nenumăratele „căi" ale oraşului. Se dădeau la schime şi mofturi, „affettazioncelle", la „morbidezze" ca ale societăţii vechiului regim frances în descompunere. Işi mâncau zilele întregi în saloanele „femeilor de spirit": soţia lui Gozzi însuşi şi altele. Alergau după „natură" în vilegiaturile de pe Brenta. Răscoliau Italia, căutând aventuri care, nimiciau, după viaţa cetăţii, şi viaţa familiei. Se exercitau ca advocaţi cu discursuri comandate. Intemeiau Academii; erau douăzeci, treizeci, de toate felurile, în care nu se făcea nimic decât se strângeau în grădini şi cetiau poesii, împodobindu-se cu nume mitologice[1]. Dacă cineva vrea să aibă impresia acestei societăţi, n'are decât să cugete la întrecerile de automobile, la desfrâul de stofe scumpe puse pe umerii femeilor, cu care lumea bună din Levant ştie să-şi piardă vremea, cu această deosebire că ea are încă robi de stors, pe când în Veneţia robii de stors nu mai erau; şi atunci era mai mult aparenţa decât realitatea, era setea luxului fără banul care poate să-l sprijine. Şi, astfel, clasa aceasta nobiliară a devenit fervent revoluţionară.

E foarte curios felul cum s'a terminat cu existenţa

[1] V. n-l festiv al revistei „Ateneo Veneto", — mai ales întâiul articol.

www.dacoromanica.ro

politică a Veneţiei. Poporul a rămas loial; el se gândia la zilele mari ale Republicii de odinioară; el, cel apăsat, cel flămând, el era mai strâns legat de trecut; ideia de patrie n'a fost înaintea nimănui mai luminoasă decât înaintea gondolierului care nu mai avea oaspeţi de purtat— nu începuse încă năvala de străini din timpul nostru, şi Veneţia trăia pentru sine—, care nu mai avea de servit casele pline totdeauna de oaspeţi, din vremurile trecute. Iar membrii Academiilor, „cavalerii" cari se purtau pe piaţa San Marco, şi cari nu erau în stare să păstreze Veneţiei pe fruntaşii literaturii veneţiene din acel timp— Goldoni a murit în Paris, unde trăia cu o pensie a regelui Franciei, şi vestitul abate Beccaria, autorul tratatului despre „Crime şi Pedepse", înoitorul dreptului penal, nu stă niciodată în Veneţia—, aceştia au început de la o bucată de vreme să hrănească gândul unei prefaceri democratice.

Acum, evident, sânt foarte bune gândurile de refacere democrată într'o societate sănătoasă, capabilă de a suporta comoţiunile unei schimbări radicale de regim, dar acolo era numai o rasă epuisată, sus, o rasă decăzută, jos. Şi atunci prefacerea din regimul aristocratic în cel democratic, care se putea săvârşi cu două sute de ani înainte, prefacerea aceasta, când s'a făcut la 1796, a însemnat ultima mişcare de agonie a unui corp politic care pieria. Căci în viaţa unui popor fiecare schimbare-şi are timpul său, şi schimbarea care poate fi o adevărată binefacere atunci când momentul o impune, nu e decât un preludiu de moarte când acei cari trebuie să o facă au întârziat prea mult să o aducă la îndeplinire.

www.dacoromanica.ro

CONFERINȚA a IV-a.

Arta, literatura și cultura.

O literatură specială venețiană, cum se va vedea, nu există în sensul beletristic, dar poate fi vorba de desvoltarea *culturii* venețiene, în legătură, de o parte, cu producțiile literare, câte sânt și de ce gen sânt, și, de altă parte, de arta venețiană.

De arta venețiană, natural, a auzit fiecare: sânt nume din istoria artei venețiene care au devenit familiare oricui: Carpaccio, cei doi Bellini, Veronese, Tiziano, Tintoretto, Sansovino, Tiepolo. Dar, în ceia ce privește literatura, cunoștințile sânt mult mai puține, și interesante pot să fie mai ales legăturile care s'ar stabili între starea de suflet a Venețienilor în deosebitele timpuri și manifestările lor literare sau artistice.

De și Veneția a fost un oraș în cel mai clasic înțeles al cuvântului: casă lipită de casă, strada redusă la cât mai puțin loc, putându-și da mâna oamenii de la o fereastră la cea de peste drum, de și, prin urmare, Veneția s'a prefăcut într'un fel de scoică uriașă de piatră și marmură pentru miile de oameni cari

www.dacoromanica.ro

trăiau în ea, cari se adăpostiau într'însa, cu toate acestea caracterul popular veneţian n'a dispărut niciodată. Veneţia nu şi-a avut ţerănimea, căci ţeranii erau dincolo de lagună, în împrejurimile oraşelor Mestre, Padova şi celelalte, deci în posesiunile veneţiene, dar ţerani cari să vie la târg la Veneţia, aducând produsele lor şi cumpărându-şi cele de nevoie, erau, de la o vreme, un lucru necunoscut; nu venia nimeni din afară, toţi erau din partea locului, toţi se găsiau totdeauna laolaltă în complexul stradelor şi în vecinătatea canalelor. Cu toate acestea, în Veneţia, unde erau negustori mari, maieştri fini, plătiţi mult pentru lucrul lor, în Veneţia unde se creaseră bogăţii aşa de mari, hrănind o întreagă clasă care stăpânià prin aceste bogăţii şi ajunsese a fi o aristocraţie a banului şi întreprinderii, în Veneţia aceasta existau şi oameni din popor, cari, fără să fie ţerani, fiindcă nu locuiau la ţară şi fiindcă împărtăşiau atâtea avantagii ale vieţii orăşeneşti, păstrau în mare parte sufletul ţeranului. Şi, prin urmare, precum, oriunde se întâlnesc ţerani, se întâlneşte şi poesia populară, musica, danţul poporului, tot aşa ele n'au lipsit, fără îndoială, nici la Veneţia. Insă firesţe că, în timpurile de la început, când *campi* erau câmpuri adevărate, când grădinile se întâlniau pretutindeni şi nu formau un scump obiect de agrement pentru câte un bogătaş care-şi reservă un colţ din proprietatea lui ca să crească acolo un număr de copaci, când era mai multă viaţă rurală şi puteau să aibă ilusia, în unele puncte ale oraşului, că se găsesc în natura liberă a lui Dumnezeu, natural că era şi mai multă viaţă sufletească spontanee la aceşti umili pescari şi agricultori, şi atunci va fi existat fără îndoială şi o bogată poesie populară în dialectul vene-

www.dacoromanica.ro

ţian. Poesia aceia primitivă s'a pierdut, dar obiceiul de a cânta viaţa, cu toate ale ei, în ritmuri simple, nu. Se petrecea, în legătură cu Veneţia şi chiar în cuprinsul Veneţiei, atâta viaţă, bogată, în forme politice şi militare superioare, încât, dacă locuitorii vechii Veneţii se vor fi emoţionat de cântecul păsărilor, de foşnetul frunzelor, de largul cer albastru, mai târziu, când păsările erau doar prin colivii, când rar unde se mai auzia foşnetul frunzelor, când trebuiau să iasă pe piaţa San Marco ca să vadă Marea deschisă şi cerul boltit de-asupra, cei noi, fiindcă evenimente istorice se întâmplau multe şi mari, cântau evenimentele istorice. Păcat că astfel de poesii populare n'au fost păstrate, dar că se făceau e dovada în cuvintele lui Niccolò Tommaseo, revoluţionarul, exilatul, lexicograful, poetul şi istoricul, născut din familie albanesă, dar totuşi aşa de Veneţian, care „a auzit pomenindu-se pierderile Ciprului, Candiei, Moreii, ca doliuri casnice recente, şi aceste lucruri erau lamentate, ba chiar plânse în dialectul Veneţiei înseşi [1]".

Pe lângă acestea, într'un oraş aşa de mare ca Veneţia, unde se petrec atâtea lucruri şi umblă atâtea zvonuri, se ţese atâtea intrigi, se hrănesc atâtea duşmănii, se poartă atâtea vorbe, trebuia să existe un fel de poesie populară *satirică*. Această poesie satirică era, natural, de mai multe grade: întâiu era satira din jurul fântânii, în cuprinsul fiecărui „sestiere", din umbra fiecării biserici. Apoi erau împunsăturile satirice care se strigau oriunde, analoage cu cele care

[1] „Nella mia infanzia io sentivo commemorare i danni di Cipro, Candia, Morea, come domestici lutti recenti..., e questi casi erano lamentati, anzi pianti nel dialetto di Venezia stessa."

www.dacoromanica.ro

se chiuiesc la noi la hore. Şi, pe lângă ele, altele, care se atingeau chiar de viaţa Statului: în Veneţia era regimul oligarhic foarte strict, care a devenit în cursul vremurilor din ce în ce mai sever şi mai neiertător. *Politică* în Veneţia nu se făcea: politica o făcea oligarhia prin represintanţii ei, magistraţii, iar ceilalţi serviau această politică fără a o judeca, şi încă mai puţin a o critică. Era un principiu: *Nil de principe, parum de Deo;* „nimic despre guvern şi puţine despre Dumnezeu". Cu toate acestea nu poţi să opreşti un neam de oameni numeros, isteţ, vioiu, deprins prin viaţa lui de marinari cu atâtea locuri şi atâtea ţeri, nu poţi împiedeca astfel de oameni de a-şi îndrepta satira une ori şi contra Stăpânirii. Şi astfel de satire au existat fără îndoială împotriva magistraţilor Republicei: să ne gândim numai la celè patru versuri care s'au scris pe dosul scaunului ducal al lui Marino Faliero şi care au fost în parte causa unei aşa de teribile tragedii. Cântecele acestea umblau necontenit: le cântau, le scriau, şi le aruncau undeva, de se trezia cineva cu satira injurioasă, care-l făcea să sângere, lipită pe păreţii casei, lăsată la uşa lui: obiceiu, care, de alminteri, s'a întâlnit şi în Orient, căci şi la noi se găsiau pe străzi astfel de atacuri împotriva Cârmuirii într'o vreme când nici nu putea fi vorba de tipar politic, necum de tipar politic slobod. Păcat că nu s'au strâns asemenea produse, că acei cari se interesează de folklore au venit prea târziu, când mai toate se împrăştiaseră, când stăpânirea străină secase sufletul poporului, care uita, împreună cu faptele mari ale trecutului, şi cântecele în care acele fapte mari erau înfăţişate.

www.dacoromanica.ro

Prin urmare, am avea în Veneţia, la început, o poesie populară de un caracter particular, pe care l-am lămurit întru cât era nevoie. Pe urmă alt gen de literatură, într'un timp când de artă nu se poate vorbi, apare la Veneţia. Se crede de obiceiu că negustorii nu fac literatură. Atârnă de ce fel de negustori, pe unde merg, cum înţeleg negoţul, cum întrebuinţează produsul negoţului lor. Pot fi negustori foarte poetici: negoţul are poesia lui de îndrăzneală, de aventură, de risc. Dacă e vorba de negustorul detailist, care într'un colţ întunecos vinde hârtie de ţigară sau stafide, natural că aşa multă poesie nu poate să încapă în sufletul lui,— cu toate că cine ştie ce se vede din acel colţ unde omul fără ocupaţie deosebită se gândeşte la lucruri la care nu s'ar gândi cineva care se frământă cu un singur scop: chiar în împrejurări de acestea umile poate fi încă multă poesie. Dar negustorul veneţian era un negustor mare, care tăia toate apele, care cerceta toate ţerile şi strângea tot felul de bogăţii. Era un negoţ amestecat cu colonisări şi războaie, un negoţ ţesut cu biruinţe, cu înfrângeri şi catastrofe, cu zile straşnice de triumf, un negoţ oducând Imperiul Mărilor, stăpânirea de provincii întinse, un negoţ ce punea pe negustori în legătură cu oameni din toate părţile, cari primiau ei înrâuriri de la Veneţieni, dar cari şi ei trimeteau Veneţienilor înrâuriri sufleteşti. Ce era Dalmaţia altceva decât un vast Ţinut de munte, cu păstori şi toată poesia strânsă în jurul păstorilor,— şi Dalmaţia a fost posesiune veneţiană până la căderea Republicei—; în Albania, în Moreia, în insule, câtă poesie a naturii nu se întâlneşte! Prin urmare nu se poate zice: fiindcă Veneţienii erau negustori, ei nu puteau să âibă niciun

www.dacoromanica.ro

fel de simţ pentru litere, sufletul lor nu vorbia decât în cifre şi doar în luxul pe care un anume joc al cifrelor li-l putea procura. Veneţia n'a fost o Cartagine, şi Cartaginea însăşi poate că nu se cunoaşte în de ajuns. Se face o greşală când se crede că „poesie" înseamnă vers. O operă istorică în care un popor întreg pune toată conştiinţa suferinţelor sale, toată mândria biruinţilor sale, nu cuprinde ea oare poesie? Cum? Sentimentul acela care înalţa pe fiecare Veneţian în legătură cu sacrificiile făcute de poporul său, cu izbânzile câştigate de dânsul, sentimentul acela nu colora el prosa celor d'intâiu povestitori ai trecutului veneţian? Ce era aceasta decât un amestec de legende simple şi de imnuri de înălţare pentru patrie?

Şi aşa au şi fost cele d'intâiu cronici veneţiene. Pentru timpurile mai vechi avem aşa-numitul *Chronicon Altinate* şi povestirile lui Dandolo. Dacă n'ar fi decât acestea, şi încă n'am putea tăgădui până în veacul al XIII-lea elementul literar în cel mai deplin înţeles al cuvântului, poetic în cel mai patetic înţeles al cuvântului. Enrico Dandolo a fost doge în Veneţia, doge, care, bătrân, orb, s'a îmbarcat pe flota care conducea pe cruciaţii meniţi să cucerească, pentru Veneţia, Zara şi, pentru dânşii ca şi pentru Veneţia însăşi, Constantinopolul, meniţi să întemeieze Impărăţia latină de Constantinopol. Dandolo n'a văzut cu ochii lui aceste lucruri, dar toate emoţiile acestor lupte au trecut şi prin sufletul bătrânului doge orb. De alminteri, este şi o parte de poesie pură în toate cronicile: partea de la început. Lipsiau izvoarele cu totul, şi de la Attila înainte se înşirau legende ca acelea de

www.dacoromanica.ro

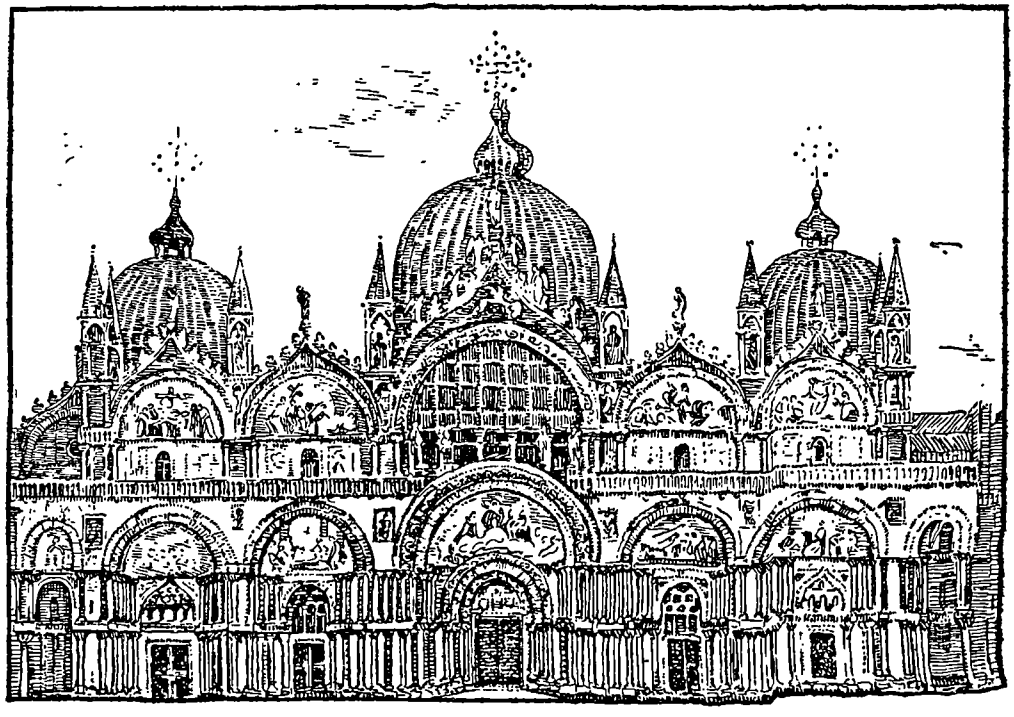

Basilica S. Marco

Desemn de d-ra Elena Brătescu

www.dacoromanica.ro

sfinţi, care formau deci cele d'intăiu pagini din istoria Veneţiei.

II.

După ce am văzut forma literară în care se înfăţişează sufletul veneţian până la 1300, să vedem acum în ce formă artistică se înfăţişa acelaşi suflet.

Veneţia are un număr de biserici care sânt vechi, San Marco a fost început înainte de anul 1000. Biserica e făcută din elemente împrumutate de pretutindeni. Era un fel de datorie pentru fiecare Veneţian care mergea în locuri depărtate şi putea să capete ceva,— întrebuinţând cuvântul „a căpăta" în toate înţelesurile—, să aducă şi pentru San Marco ceva ca să i se ierte păcatele. In felul acesta au venit atâtea coloane de marmoră colorată, au venit cavalerii de porfir roşu cari sânt aşezaţi şi astăzi într'un colţ al palatului ducal şi multe alte lucruri. Şi, totuşi, dacă această biserică, făcută din petece, cu adausuri necontenite, înădită fără sfârşit, nu ni dă impresia de unitate pe care o poate da o clădire concepută de o singură minte, într'un singur moment şi realisată după un singur plan, marele talent instinctiv al Veneţienilor a fost că au găsit mijlocul de a potrivi laolaltă toate lucrurile acestea în aşa fel, încât s'ar zice că această biserică a voit-o cineva, un anume om, într'un anume timp, după un anume plan, ca să fie aşa cum este. Cu toate acestea câte gânduri, câte daruri, câte planuri s'au încrucişat şi s'au legat între ele pentru a ni da pe San Marco în actuala înfăţişare! Se lucra la biserică—de mult, o adevărată catedrală— şi pe la 1400, s'au lucrat la mosaicele bisericii şi mai târziu, iar din cele vechi s'au păstrat numai foarte

www.dacoromanica.ro

puţine: unul singur în afară, dar toate cele d'înăuntru, pe când mosaicele pe care le vedem astăzi la patru din cele cinci întrări, sânt din veacul al XVI-lea. Este însă mijlocul să ni înfăţişăm pe San Marco aşa cum era înainte de aceste lucrări, şi anume în veacul al XV-lea: Veneţia avea atunci ca pictor de căpetenie pe Carpaccio, ale cărui însuşiri nu le caracterisez aici, pentru că nu e încă locul, dar în tablourile sale se vede, pe lângă podurile pline ale canalelor, pe lângă stradele în serbătoare, pe lângă alaiuri triumfale, se vede — şi nici nu se putea altfel — basilica Sfântului Marcu aşa cum era înainte de ultima reparaţie.

Palatul ducal a fost terminat pe la 1380-1400 cum îl vedem azi, cu alcătuirea pătratelor de marmură albă şi rosă, legate între dânsele ca să formeze losanje. Insă, dacă, în ultimul său aspect, el nu e decât o operă relativ nouă, cu toate acestea, în primordială formă, Palatul Ducal e fără îndoială vechiu, datând din cele d'intâiu veacuri ale evului mediu. Sânt şi unele turnuri care aparţin epocei mai bătrâne, cum e cel de la San Stefano, ori întreaga biserică dei Frari, cu vestita mănăstire franciscană în cuprinsul căreia s'au aşezat, prin chilii, Arhivele Republicei.

Aceasta în ceia ce priveşte arhitectura bisericească, oficială, publică, dar în tot acest timp se clădiau şi case particulare. Veneţia n'a fost cum erau oraşele greceşti de odinioară, în care clădirea publică era totul, iar particularii stăteau Dumnezeu ştie cum, şi de multe ori nici n'aveau multă şi deasă nevoie de casă, precum, vara, nu prea are nevoie de dânsa ţeranul nostru, care, ziua, e la câmp, iar noaptea doarme pe prispă, casa, în care vine de fapt numai iarna, fiindu-i

www.dacoromanica.ro

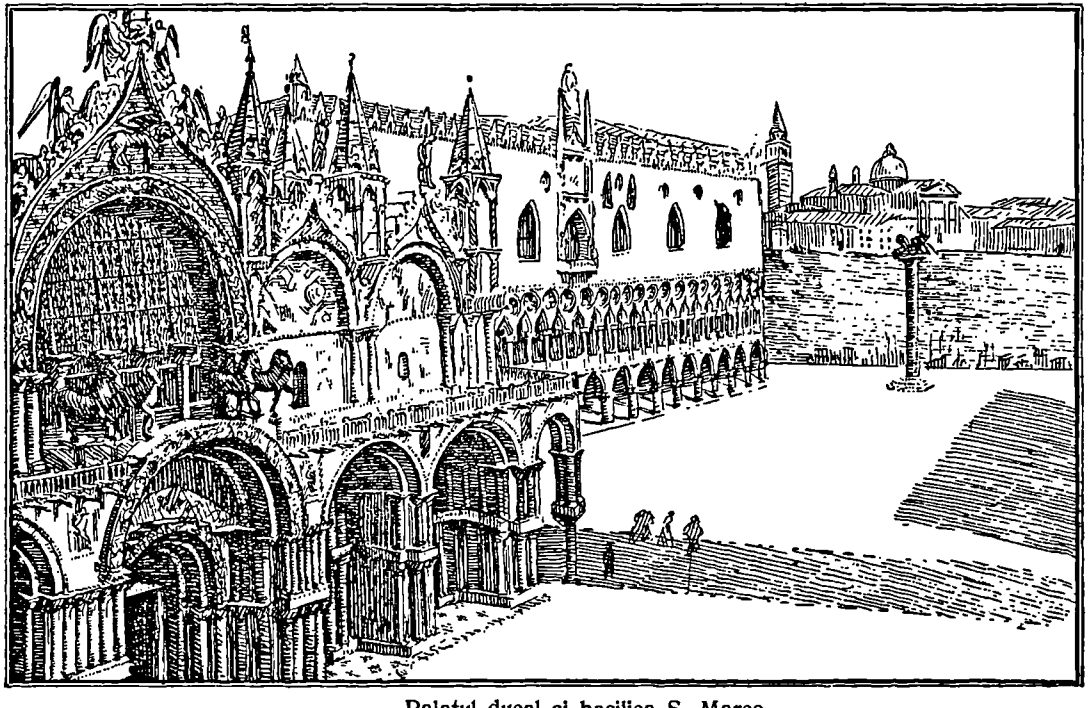

Palatul ducal şi basilica S. Marco

Desemn (după o fotografie) de Elena Brătescu

www.dacoromanica.ro

mai ales un fel de tainiţă pentru hibernat. Ei bine, la Veneţia nu era aşa. Aici bate vântul aspru une ori şi plouă des: în Ianuar şi chiar în Februar sânt zile foarte reci. Pe lângă acestea, toţi aceşti bogaţi negustori din Veneţia, cari se ridicau la conştiinţa de aristocraţie şi o transmiteau din generaţie în generaţie, erau mândri, nu numai de faptul că erau Veneţieni, dar şi că făceau parte din familii ilustre: Gradenigo, Cornaro, Nani, Morosini, Foscari, Soranzo, Pisani, Loredano, Celsi, şi mândria familiei lor era aşa de mare, încât, dacă dogelui i s'a interzis de la un timp să-şi placardeze arme, până şi pe frumoasele poduri de marmoră se vede încă astăzi stema magistratului supt care s'a ridicat clădirea: o mândrie de familie care se întindea astfel şi asupra clădirii publice pe care o făcea cutare magistrat şi de care se lega şi amintirea familiei sale. E de înţeles cum s'au ridicat deci case frumoase, mândre palate. Cele mai frumoase sânt de la 1300 înainte, de şi unele au o bază mult mai veche decât atâta. Admirabilele ferești în ogivă, faţadele gotice, bogate, acelea aparţin secolelor al XIV-lea şi al XV-lea, supt care ici şi colo un ochiu expert ar putea recunoaşte o casă mai veche.

Sculptura, foarte puţin reprezintată, era pe atunci mai mult ornamentală. Sculptură veneţiană artistică, în evul mediu, nu se cunoştea, iar, în ceia ce priveşte pictura, ea se mai păstrează, cel puţin în ce priveşte veacul al XIV-lea, în câte un colţ din Veneţia. Odată Palatul Ducal întreg era acoperit de fresce din evul mediu; acolo unde azi sânt tablourile imense ale lui Tiziano, Tintoretto, Veronese, se vedeau aceste fresce, din care unele au fost distruse, iar altele numai acoperite cu pânza cea mare de mai târziu. In timpul din

www.dacoromanica.ro

urmă, făcându-se reparaţia unui tablou al lui Tintoretto, a trebuit să se ridice din loc, şi s'au trezit cu o frescă din veacul al XIV-lea. Reparaţii recente au scos la lumină în odăile de jos figuri de o nesfârşită delicateţă a zîmbetului. Atunci începe însă pictura italiană, atunci se aştern frescele cele mai frumoase, în epoca lui Cimabue şi Giotto:

„Credette Cimabue nella pittura
Tener lo campo, ed hor ha Giotto il grido [1]",

zicea Dante—şi pricepem uimirea când de odată s'a văzut ce revelează aceas'ă înlăturare a pânzei. E toată naivitatea, toată sinceritatea şi onestitatea de suflet a maeştrilor celor vechi, aşa cum apare, în apropiere de Veneţia, la Padova, prin cea mai frumoasă colecţie de fresce, în „capella degli Scrovegni", toată acoperită de operele lui Giotto. In acelaşi gen, în două bisericuţe veneţiene, s'au păstrat fresce care aparţin începutului veacului al XIV-lea. Şi cam la atâta se mărgineşte arta veneţiană până în veacul al XIV-lea, întru cât ni-a fost păstrată.

Astfel ea e mult inferioară în acest secol literaturii istorice contemporane. Căci veacul al XIV-lea e plin de povestiri de cea mai mare însemnătate şi, adese ori, ici şi colo, de o frumuseţă deosebită. E vremea când un Lorenzo de Monacis scrie cronica răscoalei din Creta de la 1360, când Caroldo, cancelar al Republicii veneţiene,— nu dintre cei mai mari, ci dintre plebeii ridicaţi la funcţiile cancelariei —, compune Istoria Republicei. Şi se pregătiau pe vremea aceasta

[1] „A crezut Cimabue să ţie locul întâiu în pictură, şi azi reputaţia o are Giotto."

www.dacoromanica.ro

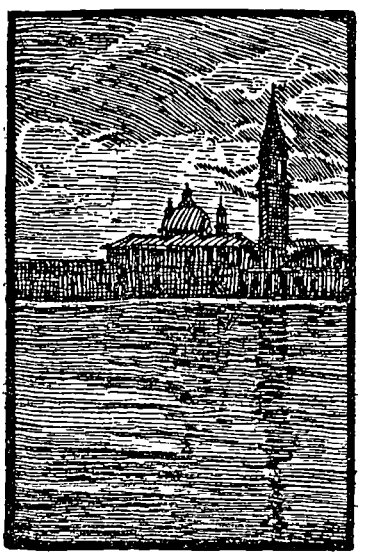

San-Giorgio.
Desemn de d-ra Elena Brătescu

www.dacoromanica.ro

marile lucrări de istoriografie care deosebesc veacul al XV-lea. In acelaşi timp, câte un călător prin locuri depărtate îşi însemnează experienţa câştigată în drumurile acestea. Avem doi cari sânt importanţi, nu numai pentru Veneţia, ci pentru geografie în genere, pentru cunoaşterea pământurilor depărtate în evul mediu. Unul e vestitul Marco Polo, Veneţianul care a străbătut până în regiunile fabuloase ale Chinei şi a popularisat acele regiuni; cellalt e un îndrumător către cruciată care a adresat Papei o propunere de războiu pentru eliberarea Locurilor Sfinte,— Marco Sanudo „cel vechiu", fiindcă mai este un Sanudo care aparţine epocei de mai târziu, veacului al XV-lea. In „Cartea tainelor credincioşilor cruciaţi" *(Liber secretorum fidelium crucis)*, el nu exprimă numai ideile sale în privinţa felului cum s'ar putea recupera Ierusalimul, locurile pe care călcaseră picioarele Mântuitorului, dar arată şi cunoştinţile pe care izbutise să le câştige privitor la aceste regiuni sacre.

Şi în materie de ştiinţă pe vremea aceasta, în veacul al XV-lea, Veneţia începea să se deosebească, Astfel în 1368 se întemeiază Colegiul de hirurgie, care era să dea oraşului un mai mare număr de medici decât în oricare alt oraş italian. Mai târziu, Ştefan-cel-Mare, când va avea nevoie de un doctor care să-i îngrijească rana de la picior, va trimite aici, în Veneţia, de unde i se va alege Matei de Murano, care a stat în serviciul lui câtăva vreme. Prin urmare ştiinţa aceasta, esenţial orientală, era cultivată pe vremea aceasta în Veneţia înainte ca ea să fie stăpânitoare a Padovei şi ca Universitatea de acolo să stea supt îngrijirea specială a magistraţilor veneţieni.

www.dacoromanica.ro

Pe la 1365, când se făceau pregătiri de cruciată, când apărea pe Bucentaur, lângă Doge, cavalerescul rege al Ciprului [1], când inima Veneţieni'or bătea mai cu putere decât de obiceiu, oraşul avea un oaspete ilustru, şi, de acum înainte, Veneţia va fi glorioasă supt raportul spiritului mai a'es prin oaspeţii străini pe cari-i va atrage şi-i va reţinea pentru toată viaţa. Atunci ea era foarte mândră că adăposteşte pe unul din cei mai mari poeţi italieni ai timpului său, sau, cum spune hotărârea Senatului veneţian, cel mai mare poet care a existat din vremea antichităţii, Messer Francesco Petrarca. Venise şi el în Veneţia, şi o scrisoare vestită a lui îi cuprinde impresiile: a asistat la ceremoniile Statului veneţian, s'a minunat de strălucirea lor şi, prins sufleteşte de oraş, s'a hotărît să-i facă un dar. Biblioteca Marciana este, nu în ceia ce priveşte cărţile păstrate azi, ci în ceia ce priveşte ideia de la care a plecat adunarea lor, o creaţiune a lui Petrarca. Avem hotărîrea Senatului prin care-şi exprimă recunoştinţa faţă de acela care a dăruit cărţile lui ca să fie puse la dispoziţia publicului şi să poată folosi oricui. Cărţile lui Petrarca însă au fost cetite, se vede, cu atâta râvnă, încât fură mutate pe la casele cetitorilor, căci azi ele nu se mai pot descoperi.

III.

Pe urmă a venit veacul al XV-lea, care se poate considera drept cel mai strălucit din trecutul medieval al Veneţiei, căci, pe urmă, în veacul al XVI-lea, a început era modernă, a Renaşterii. Dar în acest veac al XV-lea, cu toate greutăţile războiului împo-

[1] V. unele acte inedite, în Apendice.

www.dacoromanica.ro

triva Turcilor, aproape necontenitului războiu împotriva lui Mohammed şi Baiezid, cu toate cheltuielile zilnice, cu toate greutăţile în care se zbătea adesea tesaurul Republicei, cu toată demoralisarea pe care o produceau anume înfrângeri, anume pierderi de provincii, cu toate acestea Veneţia a avut o strălucită epocă de desvoltare culturală.

Să analisăm această desvoltare în forme'e pe care le-am analisat şi până acum, pentru epoca mai veche.

Intăiu, în ceia ce priveşte opera narativă, cronicile, avem cunoscuta culegere de „Vieţi ale dogilor" a lui Marino Sanudo, scrisă în acel dialect veneţian care este o desmierdare pentru auz, care, dintre toate dialectele italiene, sună, fără îndoială, mai dulce, mai alintat, pierzându-se în sunete blânde ca o melodie în minor. Şi tot de la el avem acea admirabilă carte, fără păreche în orice literatură, ce sânt *Diarii-le,* „Ziarele" lui Marino Sanudo, publicate integral abia dăunăzi, Se păstrează apoi în Arhivele Veneţiei mii şi mii de documente, o literatură politică de o importanţă excepţională, din care se vede cum se judecau deosebitele probleme diplomatice, cum se resolvau greutăţile militare,— acte în latineşte, mai tărziu în italieneşte, când apar şi discursurile pe care le ţineau ambasadorii străini şi trimeşii Veneţiei în ţerile străine, la Constantinopol, în Franţa, în Spania, acele admirabile rapoarte pline de idei originale, de informaţii preţioase, de patriotism şi prevedere pe care le-au tipărit Albèri. Barozzi şi Berchet. Ele constituie, de sîgur, o literatură poetică: rândurile acelea, care exprimă în aşa de largă măsură sufletul omenesc agitat de aşa de înalte gânduri şi de aşa de nobile sentimente, fac şi ele parte din expresia literară a poporului de la care au pornit: d'inăuntru, din liniile acelea latineşti şi italieneşti, vorbeşte un glas aşa de omenesc, încât el

www.dacoromanica.ro

reține asupra unor subiecte care nu fac parte din preocupațiile științifice ale momentului pentru cercetător.

Avem astfel *hotărîrile* Veneției, dar n'avem altceva: n'avem toate veștile care veniau acolo. Să ni închipuim ce cantitate enormă de rapoarte, din toate părțile lumii, sosia în fiecare zi la Veneția. Și nu numai de-ale Statului, dar și particulare: toți acei cari aveau afaceri de negoț, până în fundul Asiei și pe coastele Africei, trebuiau să întreție o corespondență extraordinar de bogată. Din nenorocire, Veneționii, oameni practici, au păstrat hotărîrile lor, de care erau responsabili, dar lucrurile primite le-au distrus. Din secole întregi se păstrează numai o cutiuță de rapoarte ale „rectorilor", administratorilor de provincii. Ei bine, s'a găsit pe la 1490-1530 un om care avea întrare la cancelaria de Stat ca și în prîncipalele case de negoț, în locurile de întâlnire și de petrecere ale clasei dominante, și care și el și-a zis că e păcat să se piardă toate acestea. Astfel a început să le noteze zi cu zi, și a notat, neobosit, o viață întreagă, așa încât, când au început să se tipărească însemnările, zi cu zi, ale lui Marino Sanudo, au trebuit douăzeci de volume mari. Ce nu se găsește înăuntru! Vești adevărate și vești false, scrisori, simple informații, vuietul lumii întregi, pe care-l auzi străbătând paginile „Ziarelor" lui Sanudo. Nicio literatură nu posedă o carte de informație așa de vastă, așa de variată, cum e aceasta, și, natural, nu e stilul lui, ci el culege ce vine, dar toate glasurile străine, care se amestecă aici, dau impresia unei activități uriașe, unor silinți nepilduite.

In același timp când opere de istorie de felul acesta se alcătuiau, geografia găsia în Veneția cutivatori practici, ale căror nume, după atâtea portulane, înfățișări grafice ale coastei, nu pot fi uitate niciodată.

www.dacoromanica.ro

Atunci se zugrăveşte vestitul Mapamond, marele glob al pământului, cu însemnarea exactă a localităţilor din ţerile cele mai deosebite, glob care se păstrează şi astazi cu pietate în încăperile Palatului Ducal de odinioară. Avem apoi mapamondul lui Pietro Mauro, un călugăr, şi ale altora.

Şi, tot odată, se trezeşte în lumea aceasta veneţiană un mare avânt către descoperiri. O întreagă şcoală merge pe urmele lui Marco Polo, şi astfel, în vremea când descoperirea Americii de alt Italian, de un Genoves— e ca o ultimă lovitură, ucigătoare, din partea Genovei învinse—, întoarce pe o cale nouă negoţul de „specii", de mirodenii şi „coloniale" care îmbogăţise Veneţia, ea are, după un Giosafatte Barbaro, un Angiolello, călători la Turci şi Tatari, pe cei doi Gabotto: Giovanni şi Sebastiano, cari au descoperit Ţinuturile de lângă America de Nord (Terra Nova şi Labrador), are pe Niccolò şi Antonio Conti, cari descopăr Groenlanda, pe cutare altul care călătoreşte în Asia de Sud, pe acela care ni-a lăsat povestirea explorăţiilor sale în Gambia.

O glorie a Veneţiei în veacul al XV-lea, glorie care se ţine şi de literatură, dar se ţine şi de artă, este *tipografia* veneţiană. Tipografia în Veneţia a fost adusă de doi Germani, Ioan şi Windelin de Spira, şi de un Frances, Nicolas Janson, cari au venit aici, ca într'un loc cu mulţi clienţi bogaţi, şi au început să tipărească cărţi de un lux extraordinar. Pe urmă s'au stabilit însă şi Italieni, cari au dat un număr nesfârşit de cărţi relativ ieftene, trei mii în treizeci de ani începând de la 1469. Pe vremea aceia, Veneţia adăposteşte pe celebrul Aldo Manuzio, ale cărui scrisori italiene sânt aşa de interesante. Şi să nu uităm un lu-

www.dacoromanica.ro

cru: că tiparul nostru cel mai vechiu vine, prin Cetinie, din Veneţia şi că unele din majusculele vechi, care împodobesc cărţile noastre sânt, ca fel de lucru, tot de aici.

In acelaşi timp, Aldo Manuzio, un om foarte învăţat, întemeia, la 1490, cea d'intâiu mare Academie veneţiană. Să nu se creadă că „Academie" înseamnă ceia ce înseamnă în timpul nostru: cu membri activi, membri corespondenţi, membri onorari, cu şedinţe săptămânale, sesiuni generale, jetoane de presenţă, condici de iscălit, premii, mulţămiri şi nemulţămiri din causa premiilor. Nu. Pe atunci „Academii" însemnau cu totul altceva: societăţi de prieteni, de oameni, unii culţi, alţii de gust, cari schimbau păreri. Se adunau prin grădini: Inchipuiască-şi cineva pe membrii unei Academii din timpul nostru într'o grădină, vorbind acolo în societatea cea mai plăcută, în care, oricum, academicienii, oameni mai în vrâstă, nu se află de obiceiu, şi supt ochii trecătorului, care, văzându-i strânşi, are dreptul să bată la poartă şi să spuie că aduce şi el ceva de cetit,— dar şi aceasta la început fără pretenţii, nu ca lecturile publice din vremea decadenţei romane sau din vremile moderne în Bucureşti. Şi, ca să se vadă cam cine făcea parte din Academii, citäm câteva nume: Bembo, vestit autor de scrisori, Sanudo, autorul „Ziarelor", Ramusio, care a strâns călătoriile făcute de Veneţieni; erau şi trei Greci: Dimitrie Chalkokondylas, Musurùs, un Cretan, Gregoropulos, cari dădeau lecţii de limba grecească după catastrofa Imperiului de Răsărit, aici, în Veneţia. Căci era vremea când toată lumea era mândră de a şti trei limbi: pe lângă latineşte, greceşte, şi, une ori, chiar evreieşte, ebraica veche, ca specialişti în Scriptură.

www.dacoromanica.ro

Tot atunci, faima iubirii pentru învăţătură a Veneţiei face pe un al doilea mare donator de cărţi, ale cărui manuscripte, foarte preţioase, formează cel mai scump fond din departamentul manuscriptelor Bibliotecii Sfântului Marcu, să vie aici şi să-şi lase cărţile Republicei: este cardinalul Visarion, Bessarione, cum zic Italienii, al cărui chip împodobeşte şi astăzi cancelaria directorului. De la manuscriptele lui, aduse într'o lădiţă frumoasă, a început Biblioteca Marciană, care era proprietatea Sfântului — acesta e sensul—, biblioteca patronului oraşului. Şi, în curând, după trecere de o jumătate de veac, va fi însărcinat cel mai vestit arhitect al Veneţiei, marele Sansovino, să clădească lângă palatul Monedei un altul anume pentru această bibliotecă, care mai târziu a fost unit cu Palatul Regal. Acolo au stat cărţile, cu statuile Museului arheologic de azi laolaltă, până la expulsarea de Napoleon I-iu, de vice-regele său italian, principele Eugeniu, pentru a se face, prin anexarea localului ei, încă mai mândru palatul noii regalităţi peninsulare. Palatul Ducal a primit atunci, în salele neocupate acum, ale vechilor oficii, depositul sacru, iar, când s'a văzut că încep să crape zidurile puternice, s'a mutat din nou biblioteca, acum zece ani, dar nu în *Libreria* lui Sansovino, ci în Zecca vecină, în care, pe locul vechilor teascuri de bani, se aşezase, cu chirie, în această schimbare a tuturor destinaţiilor, Camera de Comerţ.

IV.

Şi iată că, în această lume veneţiană, atât de bogată în ceia ce priveşte scrisul, apare şi singura adevărată şi exclusiv veneţiană şcoală de pictură. Avem pictori şi mai înainte şi mai târziu *în Veneţia,* dar

www.dacoromanica.ro

pictorii *Veneţiei,* ai clădirilor sale, ai bisericilor, pieţelor, ceremoniilor sale, ai familiilor sale, aceştia nu sânt din veacul al XVI-lea. In al XV-lea, ai picturile locului şi sufletului veneţian, îngust, negustoresc, parcă, şi înfăţişarea severă a persoanelor şi rânduiala strictă cu care se succedă în pictura aceasta, sânt făcute după chipul fisic, ca şi după asămănarea morală a acelora cari au comandat asemenea lucrări. Când întri în „Academia delle belle arti", unde se adună tablouri din veacul al XIV-lea până în veacul al XIX-lea, până la Hayez—, care a fost cel mai însemnat pictor al lor, la 1850, dar fără importanţă artistică generală, —când întri, deci, înăuntru şi cercetezi odăile în care se cuprind operele veacului al XV-lea, înveţi din ele, pentru oraş şi istoria lui, pentru tipul lui sufletesc mai mult decât din marile lucrări ale secolului următor, şi eşti mai emoţionat de dânsele, în sinceritatea lor aspră, stângace, decât de largile picturi, frumoase ca înfăţişare de trup omenesc, care deosebesc epoca Renaşterii. Aici vom întâlni pe Bartolomeo Vivarini, pe cei doi Bellini, Giovanni, cel mai important, şi fratele său Gentile, care, chemat la Constantinopol, a zugrăvit pe Mohammed al II-lea Cuceritorul şi pe glorioşii lui Ieniceri. Vom întâlni pe Carpaccio. Prin ei avem, cum am spus, şi viziunea vieţii istorice a Veneţiei de odinioară; tot ce spun cronicile, tot ce cuprind actele, tot ce găseşte o expresiune literară în documente se vede înfăţişat pe pânzele acestor pictori din veacul al XV-lea. In acelaşi timp, duci amintirea neuitată a Madonei lui Bellini, cea mai înaltă şi mai pură formă a entusiasmului religios creator de artă în evul mediu italian. Şi, pentru comparaţie, caută şi pe aceia care e cuprinsă în altarul din dreapta al bisericii Franciscanilor, dei Frari, care, isprăvită în veacul al XV-lea,

www.dacoromanica.ro

merită, ca însăşi, după San-Marco, să fie văzută înainte de orice altă biserică din Veneţia, fiindcă ne strămută în mediul istoric al timpului, între stalele înalte, lucii, pe care le ocupau magistraţii veneţieni pe vremuri,— şi de o sută de ani nimeni n'are dreptul să se aşeze acolo! , între morminte din veacul al XIV-lea prinse pe pereţi, producând, toate împreună, o profundă impresie creştină medievală şi o mare impresie de glorie veneţiană.

Cu Iacopo Palma şi cu Lorenzo Lotto se merge apoi la Giorgione, de la severa linie medievală la beţia de coloare modernă. Cel din urmă, bătrân, bolnav, cu glasul stîns, merge la Madonna din Loreto şi se face, locuind în chilie, pictorul exclusiv al Sfintei. „Şi după ce le sfârşi, nu trecu mult şi, cum trăise moral şi ca bun creştin, aşa muri, dându-şi sufletul Domnului Dumnezeu (Vasari)." Evul mediu trăia încă în suflet — şi pe pânză.

V.

Trecem acuma la epoca Renaşterii, la veacul al XVI-lea.

In acest veac cronicile veneţiene scad ca importanţă. Decăderea politică a Veneţiei se observă imediat în mărturia literară a celor petrecute în cuprinsul oraşului şi al coloniilor sale. Intâlnim în vremea aceasta, în locul istoricilor de odinioară, pe un isteţ mînuitor de argumente, luptător în afacerile diplomatice ale Republicei cu Sfântul Scaun, un Paolo Sarpi, vestitul istoric al Sinodului din Trento, întîlnim pe un Paolo Paruta. Dar marii istorici au dispărut, cu faptele mari şi mândra conştiinţă a însemnătăţii lor.

O poesie veneţiană în acest veac al XVI-lea nu există

www.dacoromanica.ro

nici ea: în locul poesiei din viaţă e zăpăceala unui lux nebun, silinţa de a se întrece, familie de familie, individ de individ, în desfăşurarea celor mai scumpe veşminte, în înşirarea celor mai scumpe mărgăritare, în presărarea pietrelor celor mai rare, în organisarea petrecerilor, balurilor celor mai cercetate şi mai strălucite. Este marele veac al risipei veneţiene şi al desfrâului veneţian, veacul acesta al XVI-lea. Trecuse vremea când se luau hotărâri ca acelea din veacul al XV-lea, contra femeilor care poartă prea multă stofă, lanţuri prea scumpe, pedepsindu-se şi persoana şi croitorul, sau vremea in care se hotăra cu privire la petrecerile de nuntă, ca să nu vie prea multă lume şi să nu mănânce prea mult, mărgenindu-se alaiul la douăzeci de fete după mireasă, şi fixându-se numărul felurilor de mâncare, dintre care prăjiturile erau să se consume numai cu uşile închise, ca să nu ispitească pe cei de afară[1]. Legi de acestea nu se mai întâlnesc, ele nu se aplică, şi de atunci va fi venind proverbul veneţian: „lege veneţiană, care durează de astăzi pe mâne".

Dar, în schimb, aceasta este vremea când se fac clădirile cele frumoase ale lui Sansovino şi când cei trei mari pictori, la cari s'ar putea adăugi şi Giorgione, împodobesc toate bisericile din Veneţia, Palatul Ducal, casele particulare, cu picturi, în cea mai mare parte păstrate la locurile pentru care au fost făcute şi unde produc mai mare impresie, iar unele strămutate la „Academia de bele arte".

Aici e locul să caracterisăm, *supt raportul veneţian,*

[1] V. la Apendice.

www.dacoromanica.ro

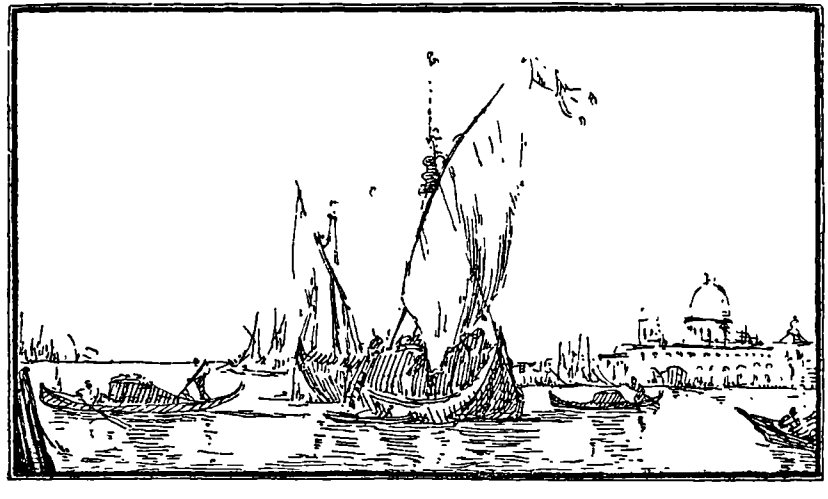

Din vechea Veneție

Desemn (după o gravură) de d-ra Elena Brătescu-

www.dacoromanica.ro

pe acei trei mari pictori, cari sânt Veronese, Tiziano şi Tintoretto.

Din cei trei, numai unul e Veneţian de naştere, Tintoretto, ceilalţi fiind veniţi de aiurea şi aşezaţi în oraş, unde îşi aveau prăvălia. Ne-am mira de cuvântul „prăvălie": artistul e doar represintantul lui Dumnezeu pe pământ supt aspectul special al frumuseţei; el nu se preocupă de meschinăriile existenţei, el trăieşte în lumea lui specială, de unde privirile abia se coboară către relativitatea noastră de jos. Ei nu, aceştia erau „meşteri", aveau deci prăvăliile lor şi, precum în timpul nostru un copil e dat ucenic la un cizmar, croitor, tipograf, aşa se dădea pe atunci un băiat ucenic la un Tiziano, la un Tintoretto sau Veronese, cari erau numai nişte „jupâni", cunoscuţi prin numele lor de botez sau prin porecla lor. Veronese înseamnă: din Verona, dar nu acesta era numele lui de familie, ci Caliari, de şi toată lumea, se înţelege, îl cunoştea după porecla locului de origine; Tintoretto nu înseamnă altceva decât micul văpsitor de stofe, boiangiu, iar numele întreg era „messer Iacopo Robusti" (jupân Iacob). Şi se ducea copilul la jupânul cutare, care-l punea în prăvălia lui să facă la început ceia ce face orice ucenic: să aţâţe focul, să care apă, să curăţe pe jos, etc., şi maestrul, dacă vedea că băiatul arată însuşiri, îl trecea în odaia cea mare, în „salone", ceia ce înseamnă sala în care erau aşezate pânzele mari, în care putea îndrăzni cineva să înfăţişeze ceia ce se cuprindea în mintea *lui,* în sufletul *lui,* cu *maestria,* cu magisteriul independenţei câştigate printr'o lungă şi umilă muncă.

Cariera lui Tiziano arată mai bine decât orice caracterisări cum era atunci această artă care, fără să

www.dacoromanica.ro

se coboare, se confunda cu meşteşugul. Vine de pe Piave, de la Cadore, în munte. Dat în gazdă la un unchiu din Veneţia, intră ca învăţăcel la Bellini cel mare. La 1507 îl iea de acolo Giorgione şi-l învaţă a zugrăvi, peste contururi, colori şi lumină. Ajută pe maiestru la frescele exterioare din Fondaco dei Tedeschi, „Hanul Nemţilor",— şi, după socotinţa multora, îl întrece, faţada de spre Mercheria fiind mai frumoasă decât aceia de spre Canal. Incepe a lucra pentru biserici, pentru „cumetri" negustori; la peisagii îl ajută câte-un German. De la 1514 îl întrebuinţează principii: seria nesfirşită a tablourilor în care trăieşte o epocă întreagă, a început.

La Roma cunoaşte şcoala dulcelui Rafael, şi o rază se coboară în severitatea lui gravă. Trăia dintr'o funcţie la „Senseria", la „samsarii" oficiali, care-i dă 300 de scuzi pe an, cu îndatorirea de a zugrăvi pentru 8 scuzi pe fiecare doge. Roma i-a procurat un venit şi pentru fiul, Pomponiu. Carol Quintul plăteşte acuma o mie de scuzi de aur fiecare portret al „cavalerului" Tiziano, cu 200, apoi 400 de scuzi asupra Camerei din Neapole[1]. Intrecuse şi în portret pe Bellini, despre care un contemporan scrisese:

Aşa de bine ai făcut, Bellini, copila,
Că ai putea să fii Apele bătrînul crezut.
Nu se putea să faci mai bine figura,
Nici să 'mpleteşti mai meşter părul ei blond,
Aşa-i este faţa şi ochii şi-i mişcă aşa,
Şi astfel întinde şi mîna ei rosă, de fapt
Aşa i-i obrazul ca 'n marmură pură,
Aşa se deschide roşia gură 'n omăt.

[1] După Vasari, *Vite degli artefici.*

www.dacoromanica.ro

Intre aceşti trei pictori, fără îndoială ca cel mai veneţian e Veronese. Lui i se atribuie pe drept meritul de a fi adus pe lângă iubirea pentru architectura în pictură, care deosebeşte pe toţi oamenii Renaşterii, *clădind* bine pânzele sale, cu colloane, coridoare, perspective, i se atribuie, zic, un merit legat de mărirea Veneţiei, de cerul Veneţiei, de aierul Veneţiei, meritul, dublu, de a deschide perspective care sânt speciale acestui oraş şi de a da lumină particulară lagunelor, acel amestec de albastru şi aur care deosebeşte pânzele lui şi care nu e adus din Verona, ci s'a format din necontenita vedere minunată a transparenţei aurite a Veneţiei, a cerului de o puritate luminoasă, a mării de zăbranice şi raze a Veneţiei.

In ceia ce priveşte pe Tiziano, e şi el Veneţian, însă supt alt raport. Tiziano e înainte de toate pictor de figuri, portretist. Fără îndoială, oricine îşi aduce aminte de tabloul imens represintând suirea la cer a Maicei Domnului, ori de al Mariei copile urcând scăriile pentru a ajunge unde o aşteaptă, sus, preotul ebraic, pe Isus coborînd de pe cruce în umbra neagră de crimă. Cu toate acestea, în tablourile mari religioase nu se observă totdeauna o armonie aşa de desăvârşită ca în tablourile lui Veronese: sunt disproporţii în construcţie, în desvoltare şi gradare. In schimb, tablourile lui Ti iano care înfăţişează magistraţi şi nobili veneţieni sânt cele mai preţioase contribuţii pentru înţelegerea istoriei Republicei, a sufletului rasei pe această vreme. *Aşa* erau, cum ni-i înfăţişează el, cu acea demnitate care nu e trufie, cu acea simplicitate care nu e umilinţă, cu acea carnaţiune înflorită care nu e vulgaritate burghesă, cu acel

www.dacoromanica.ro

lux care nu e pretenţie şi cu acea seriosi ate care nu nu e posă sau melancolie.

Ce de-al treilea pictor, Tintoretto, cel mai trist, mai întunecat, este şi el Veneţian, nu prin ceia ce se vede, luminos, clar, transparent, dincolo de casa veneţiană, ci în însuşi cuprinsul casei veneţiene, în acea umbră adâncă a mai tuturor ceasurilor de zi. O fi învăţat lucrurile acestea şi de la maieştrii pe cari i-a avut ca tânăr, căci la fiecare dintre dânşii este şi o parte învăţată, dar partea personală a lui Tintoretto vine din aierul scăzut, confinat, din acel umed amurg, acel clar-obscur al locuinţilor şi străditelor veneţiene.

Dar e şi vremea marilor opere de „ingegno", de inginerie şi arhitectură în Veneţia.

Frà Iocondo învăţase pe Veneţieni a face să li se păstreze laguna, îndreptând apele Brentei la Chioggia, şi el făcu planul podului de la Rialto, care fu înlocuit cu al lui Zanfragnino.

Ce a făcut Sansovino, Florentinul fugar, în Veneţia nu se poate spune în de ajuns. Era tot aşa de mare inginer ca şi sculptor minunat. Nu-l rebuta întărirea de ziduri, refacerea de temelii, cele mai umile lucrări de edilitate [1].

I se datoresc, după Vasari, palatul lui Giovanni Delfino, lângă „Riva del Ferro", pe Canal Grande, lucrat pentru 30.000 de galbeni, al lui Lionardo Moro la San-Girolamo, „un adevărat castel", al lui Luigi de' Garzoni, mai mare decât Fondaco dei Tedeschi („l'ac-

[1] „Trovandosi, l'anno 1529, frà le due colonne di piazza alcuni banchi di beccari e frà l'una colonna e l'altra molti casotti di legno per commodo delle persone per i loro agi naturali, cosa bruttissima e vergognosa, si per la dignità del palazzo e della piazza pubblica" (Vasari, *l. c., Sansovino).*

www.dacoromanica.ro

qua corre per tutto il palazzo"), la Ponte Casale, afară, al lui Giorgio Cornaro, „cel mai frumos din Italia", Scuola della Mise.icordia, „cel mai superb edificiu din Italia", San Francesco della Vigna (faţada, de altul), biserica San-Spirito „în lagune", faţada de la San-Gimignano, cea de la San-Giuliano, mormântul dogelui Venier la San-Salvador, bolţile de la Rialto.

La San-Marco, de-asupra porţii, de el e Maica Domnului de marmură (ca şi cea de la Arsenal), şi tot de el poarta de bronz a Sacristiei. „El a făcut", scrie biograful său, „cu a lui ştiinţă şi judecată aşa că oraşul s'a înoit aproape cu totul" [1].

Şi ne închipuim deci cu ce sentimente îl priviau cetăţenii când la bătrâneţă trecea, în oraşul de care nicio chemare nu-l putuse despărţi, printre operele lui care pretutindeni îi rîdeau în lumina soarelui vesel, nouă întrupare a seninei antichităţi, „zdrăvăn şi sănătos la nouăzeci şi trei de ani, mergând ca un tânăr, privind fără ochelari şi lucrul cel mai mic, oricât de depărtat, îmbrăcat frumos şi totdeauna foarte îngrijit, plăcându-i femeile şi până la ultimii ani de bătrâneţă, şi vorbind de dânsele foarte bucuros". Şi, când muri, la 1570, de şi ca bătrân îşi făcuse datoria firii, totuşi Veneţiei întregi i-a părut rău, când l-a dus la locul de îngropare din San Gimignano.

VI.

In felul acesta am ajuns în veacul al XVII-lea. Veacul al XVII-lea este începutul decăderii pentru Veneţia. Se înalţă clădiri mari ca „Santa Maria della Sa-

[1] „Egli hà fatto col suo sapere e giudicio che si è quasi del tutto rinovata quella città."

www.dacoromanica.ro

lute", cu podoabe multe în toate părţile, cu scări largi, desfăşurându-se la fiecare întrare, cu imense rotocoale, convolute la toate unghiurile. E fastul ce urmează luxului, care el însuşi urmase simplicităţii armonioase a veacului al XV-lea,— şi pe urmă va veni veacul al XVIII-lea, în care fastul acesta va însemna moda sărăcăcioasă a unei epoce de complectă ruină.

In veacul al XVIII-lea, nici nu este un mare pictor veneţian: sunt numai arhitecţii sumptuoşi ai oraşului de petrecere, dar pictorii mari lipsesc. Iar, în materie de istorie, de poesie este golul absolut. Sunt autori de scrisori pretenţioase, ca Apostolo Zeno; se întemeiază Academii în toate colţurile, cu nume care mai de care mai căutate: Academia celor Desculţi, Academia Iubitorilor de adevăr, a Aprobaţilor, a Treziţilor, a Indemnaţilor *(Approbati, Svegliati, Allettati),* a Argonauţilor, şi aşa mai departe. Intre femeile veneţiene, care au avut totdeauna foarte mult gust pentru lucrurile spiritului, apare acel exemplar pe care vremea mai nouă îl numeşte *bas-bleu,* femei care ţin cerc, care perorează, care corespund definiţiei lui Alphonse Karr pentru femeia scriitoare, care displace din două puncte de vedere: fiindcă nu e scriitor şi fiindcă nu e femeie; acele doamne veneţiene cu *jour fixe* de literatură, care aduc şi ele un fel de efeminare a vieţii cetăţeneşti.

In veacul al XIV-lea tipul Veneţianului cum trebuie să fie era un om evlavios care se duce în fiecare serbătoare la biserică, magistrat integru, ostaş gata să plece totdeauna, dar tot cu acelaşi aier sumbru, auster, pe corăbiile Republicei, pentru războaiele Sfântului Marcu. In veacul al XVI-lea, omul cum trebuie să fie este acela care, plătind larg la dreapta şi la stânga, pictori, arhitecţi, sculptori, musicanţi, nu lasă să treacă

www.dacoromanica.ro

săptămână fără să deschidă uşile palatului său ca să se îngrămădească acolo o lume doritoare de plăceri. In veacul al XVII-lea Veneţianul cum trebuie să fie este un om de Stat, puţin cam jenat în ceia ce priveşte afacerile financiare, foarte diplomat, foarte cult, fără niciun fel de spontaneitate în suflet, fără niciun fel de energie nouă. Iar în veacul al XVIII-lea e un perfect „cavaler", „il cavaliere di buon gusto", obişnuit a merge totdeauna la Cafeneaua Florian, „prăvălia de cafeà", „la bottega di Caffé di Florian", care există şi acum în Piaţă, la librari, *cartai,* în saloane—la doamna Gozzi de pildă,—la teatrele multe, la „conservatoriile de musică", pentru a fi văzut. Sau îşi întrebuinţează cea mai mare parte din timp ca advocat,— o mulţime de advocaţi pledând procese sărace, unii făcându-şi singuri pledoariile, alţii spunând pe ale altora, cu un tarif anume pentru fiecare gen. Pe Brenta erau frumoasele „vilegiaturi". Câte unul caută din răsputeri să fie numit guvernator, şi nu în vre-o provincie depărtată, în Dalmaţia de pildă, unde nu sunt oameni cum se cade, ci în alte oraşe italiene şi, dacă se poate, în Franţa, la Paris. Goldoni însuşi, marele Goldoni, când a fost chemat pentru represintaţiile Teatrului Italian la Paris, a făcut ce a făcut şi nu s'a mai întors niciodată acasă, având pensie de la familia regală, iar la urmă cerând de la Guvernul revoluţionar: acolo i-a rămas şi văduva.

Gazete apar încă din 1710, când avem „Giornale dei letterati", şi ele se desvoltă până la „Osservatore" al lui Gozzi, până la „Giornale Enciclopedico", pe care-l scoate una din acele doamne, Elisabeta Tura, —pe vremea când chipurile fine ale Veneţiei dominante erau schiţate în pastel de mâna uşoară a Rosalbei Carriera şi a elevei sale Luigia Bergalli.

www.dacoromanica.ro

Distracţia cea mare în veacul al XVIII-lea este însă *teatrul.* Atunci se întemeiază „Teatro della Fenice" şi atâtea altele, cu actori vagabonzi, cari veniau bucuroşi la Veneţia, ştiind că vor găsi o lume gata să-i aplaude, să-i adore. Goldoni, marele scriitor de comedii veneţian, n'ar fi fost cu putinţă fără această organisaţie a teatrelor. El era advocat, fiu de medic; ei bine, i se cereau necontenit piese, fiindcă doria cutare actriţă, ori cutare actor favorit, şi fiindcă i le pretindea publicul. Şi erau lupte înverşunate între deosebiţii autori de comedii, de trebuia să intervină Guvernul Republicei, care hotăra să nu se mai atace personal pentru că aceasta ar putea să provoace scandal în chiar sala de teatru. Şi, prin această modă a teatrelor, în acest aier confinat, dar iute, din veacul al XVIII-lea, iată că pentru întâia oară Veneţia capătă pe scriitorii săi adevăraţi: satira lui Carlo Gozzi şi comediile lui Goldoni.

Goldoni e un scriitor încântător chiar pentru desilusionaţi, pentru dificili în materie de gust, pentru modernişti înainte de orice. Toată viaţa Veneţiei trăieşte în comediile lui, şi cea actuală, şi chiar viaţa trecută, căci a făcut şi două piese cu subiect istoric: *Marco Polo* şi *Isaacio,* Impăratul luării Constantinopolei de dogele Dandolo. Dar mai ales e Veneţia *lui* cu hanurile de atunci, ca în „Locandiera", cu lumea care se sfădeşte de la o fereastă la alta, cu schimbul de vorbe care flutură prin văzduh, cu atmosfera din *campi,* cu piaţa San-Marco, cu prăvăliile de acolo, unde o lume specială se învârte, schimbă idei, veşti. Un singur lucru lipseşte: Guvernul veneţian, dar de acela nu îndrăznia să se apropie nimeni, cu toate că în ultimul timp asprimea în materie literară scăzuse: Goldoni îşi făcuse o nouă ediţie a operelor lui la librari de pe continent, şi unii editori veneţieni opri-

www.dacoromanica.ro

Din vechea Veneţie

Desemn (după o gravură) de d-ra Elena Brătescu

www.dacoromanica.ro

seră această ediţie; ei bine, mergeau nobili, în necazul Guvernului, la anume puncte de pe continent, şi aduceau de acolo ediţia interzisă în Veneţia, iar magistraţii ştiau foarte bine aceasta, dar închideau ochii. In piesele acestea se făceau şi oarecare alusii politice, pe care n'ar fi îndrăznit a le pune scriitorii într'altă lucrare. Aşa încât Veneţia decăzu.ă din veacul al XVIII-lea nu se poate zice că nu isprăveşte fără să dea în marea operă a lui Goldoni icoana ei întreagă.

Adaug la sfârşitul acestei caracterisări că Goldoni nu era un necunoscut pentru înaintaşii noştri: pe la 1830 un profesor de drept, Costache Moroiu, a tradus „Văduva" lui, la 1858 s'au tradus alte piese ale lui Goldoni, iar după 1860 nişte domnişoare au tipărit la Sibiiu traducerea unei a treia piese. Şi eu am tradus pe vremuri „Hangiţa" care se joacă însă, la Teatrul Naţional din Bucureşti, după altă versiune, neapărat bună.

In sfârşit, pentru a încheia, secolul acesta al XVIII-lea mai înfăţişează—căci Veneţia pare că ţinea să dispară într'o ultimă înfăţişare maiestoasă a spiritului ei, — pe cel d'întâiu pictor de *pleinair* în Italia, pe Giambattista Tiepolo, ale cărui mari pânze cuprind atâtea din elementele picturii moderne,— un pictor având concepţia lui Veronese şi mijloace tehnice superioare celor pe care le întrebuinţase acesta.

Cu comedia lui Goldoni, cu satira socială a lui Gozzi, cu pictura decorativă a lui Tiepolo se încheie viaţa sufletească a Veneţiei.

www.dacoromanica.ro

CONFERINŢA a V-a.

Veneţia şi Românii.

I.

In afară de legăturile de sânge dintre Români şi Veneţieni, pe care le-am arătat mai înainte,— ei fiind dintr'o ramură ilirică, atât de apropiată, în ceia ce priveşte obârşia, de Traci, strămoşii noştri—, Veneţienii au trebuit să aibă încă din timpuri foarte îndepărtate legături cu ai noştri, pe care astăzi nu suntem în măsură să le stabilim deplin. Şi iată cum. Cea dintâiu cucerire a Veneţienilor s'a întins pe malul opus al Mării Adriatice, prin urmare pe coasta apuseană a Peninsulei Balcanice, asupra Istriei, Dalmaţiei şi mai târziu asupra punctelor vecine din Albania. Incă de la anul 1000 Veneţienii au fost stăpâni pe ţermul celalt al Mării aceleia pe care Italienii de astăzi o numesc *mare nostro* şi pe care Veneţienii, în vremuri depărtate, au putut-o privi cu drept cuvânt ca o Mare a lor, cum era şi natural şi logic să li aparţină. Pe urmă, după trecere de trei secole, prin urmare în momentul când Turcii apar în Peninsula Balcanică, Veneţienii s'au întins şi asupra unor anume teritorii albanese şi greceşti, au ajuns prin urmare să stăpânească insula

www.dacoromanica.ro

Corfù şi, pe rând, Durazzo, Antivari, Budua, Dulcigno, locurile acelea care astăzi sau fac parte din regatul Muntenegrului sau se găsesc în cercul de influenţă sau în cercul de pofte al lui. Ei bine, în regiunile acestea — şi în anume părţi dalmatine, dar mai ales în aceste părţi ale Albaniei,— elementul românesc e foarte vechiu, amestecat fiind şi cu elemente albanese. Căci coasta Albaniei înfăţişează întâiu un număr de oraşe aşezate lângă ţerm, care au cuprins o populaţie la început de origine latină sau de origine ilirică, dar romanisată, trecută apoi la Slavi: în oraşele acestea trăia până în veacul al XVIII-lea o lume care vorbia altă limbă, ce nu e nici italiană, nici a noastră, ci o limbă intermediară între limba românească şi cea italiană, limbă care s'a stins abia în veacul trecut, când un cercetător, care a fost în legături şi cu filologii noştri, Bartoli, a studiat în graiul unui bătrân, care, după câţiva ani, s'a stins, această limbă ce nu mai avea alt vorbitor.

Pe lângă aceasta, în munte s'au găsit totdeauna Albanesi şi Români. Lângă Ragusa, minunatul oraş de pe Marea Adriatică, un admirabil colţ african, cu cerul şi Marea de cobalt, oraş care formă o mică Republică, une ori supt influenţa veneţiană, o bucată de vreme chiar supt stăpânire veneţiană, în împrejurimile de munte erau ciobani de-ai noştri, poate Aromâni, vorbind graiul aromânesc, poate legaţi, în ceia ce priveşte dialectul, cu Românii de sus, de către Dunăre; şi cumpărau Ragusanii „caş românesc", *caseus valachicus*, de la ei, şi s'a păstrat nume de acestea româneşti prin munţii Ragusei de azi, ca şi în documentele vechii Raguse. Acum toţi sunt slavisaţi, dar

www.dacoromanica.ro

ei fac parte din populaţia aceia viguroasă care a dat pe vremuri pe Uscoci, pe Morlaci. Şi, elemente absolut româneşti, „Valahii de la munte" lângă Ragusa conduceau caravanele: cei mai cunoscuţi, cei mai căutaţi, cei mai bine plătiţi dintre chervanagii erau Românii; la Vlahi trebuia să te duci dacă voiai să-ţi asiguri marfa ca să treacă dincolo de munte, să ajungă în alte ţeri, sau să vie prin Ragusa la Mare.

Neapărat că Veneţienii au avut legături necontenite cu aceşti Români cărăuşi. Câţi din aceştia n'or fi dus şi mărfuri veneţiene, n'or fi descărcat corăbiile sosite din strălucita Metropolă a Mării Adriatice, precum câţi dintre dânşii n'or fi fost întrebuinţaţi pe ele ca marinari, câţi dintre dânşii n'or fi luptat şi în războaiele Veneţiei! Veneţienii ziceau *Schiavoni* tuturor Dalmatinilor; *Schiavone* înseamnă Slavon, Slav. Natural că nu erau să facă studii etnografice ca să deosebească, între aceştia, pe acei cari vorbiau limba slavă de cei cari vorbiau dialectul românesc; cei puţini se treceau, ca de obiceiu, supt numele celor mulţi.

Pe urmă, când au trecut Veneţienii în Albania, unde nu s'au oprit la coastă, ci au pătruns în interior, ei au fost duşmanii lui Scanderbeg, eroul Albaniei, care mai târziu a devenit căpitan al Republicei, pe vremea când Ştefan-cel-Mare se luptă cu Turcii lui Soliman-Paşa la Podul-Innalt de lângă Vasluiu. Şi acolo, în Albania, Veneţienii au întâlnit Români, atunci când Albanesii, pornind din Sudul ţerii lor, s'au întins până dincolo de Termopile, asupra Aticei, când au colonisat Atena şi au trecut în Pelopones, străbătând „Vlahia Mare", Tesalia, teritoriile principale locuite de Aromâni, căci Tesalia toată era un pământ

www.dacoromanica.ro

românesc, şi când „Vlahii" îi întovărăşiau în aceste migraţiuni. Veneţienii prin urmare au pătruns în aceste regiuni ca stăpânitori tocmai în momentul când Românii aveau mai multe rosturi acolo.

Atunci când Veneţienii au venit în Albania, între Statele pe care au trebuit să le desfiinţeze, ajutându-le întâiu contra Turcilor, ca să le înlocuiască pe încetul, ca să le moştenească la sfârşit — căci erau prea slabe ca să se poată apăra împotriva păgânilor, şi problema era: ori Turcul, ori Veneţianul, şi natural că se duceau la Veneţianul creştin, care aducea cultură, administraţie, cruţare iubitoare, întâmplător, pentru supuşii săi—, între Statele acestea a fost şi al *Zetei* (după râul cu acelaşi nume), din care s'a format mai târziu Muntenegrul de azi. Acest Stat cuprindea la Răsărit teritoriile până la Scutari,— şi Scutari însuşi a făcut parte din Zenta,— iar, la Apus, până la *Primorie,* la ţermul Mării. Antivari, Budua, Dulcigno, până la Ragusa şi Cattaro, acesta era pământul Zetei. Statul a fost înfiinţat pe la 1360, şi dinastia care l-a întemeiat se chema a Balşizilor. Această dinastie e însă aromânească, românească din Balcani, după însăşi părerea d-lui Jirecek, istoric slav, care totdeauna a arătat, dacă nu o pornire subiectivă pentru Slavi, dar cel puţin o deosebită tragere de inimă pentru rasa din care însuşi face parte. Balşa, Balşea e un nume a cărui rădăcină e evident românească: Balc, Balica, Băliţă, Băluţă, Balomir,— atâtea nume româneşti venite din aceiaşi rădăcină. Aceşti Balşizi, cari au durat până la Balşa al III-lea, pe la 1420, şi cari au avut legături cu Serbia, cu Albania, cu dinastiile grecisate din părţile acestea de lângă Marea Adriatică, se arată deci şi astfel a fi de origine românească. Deci Veneţie-

www.dacoromanica.ro

nii au avut a face cu elemente românești și în această formă creatoare de State în Peninsula Balcanică, de State, din nenorocire, trecătoare, efemere, venite prea târziu ca să poată dură.

Dar dacă ar fi numai atât... In Dalmația însă, când au venit Turcii, ei trimeteau,— cu toată pacea, care era personală, cu Sultanul care trăiește, și, dacă venia altul, o lua de la capăt, iar Pașii de la hotar poate că că nu-și aduceau aminte de tratate—, pentru necontenite atacuri de graniță, pe așa-numiții *martologi*. Impotriva acestora trebuia să se întrebuințeze elemente asămănătoare creștine. Austriecii aveau pe haiduci și haidamaci— de la cari a rămas cuvântul în sensul de: om fără căpătâiu, desmățat, scandalagiu, iar haiduc s'a păstrat în sensul special al secolului al XVIII-lua, de: hoț bun, care iea de la cine are și nu trebuie să aibă și dă aceluia care n'are și ar trebui să aibă—, iar Veneția, din partea ei, utilisa contra atacurilor de Turci la graniță pe Uscoci sau Morlaci, cari aveau centrul lor la Segna, Senj, Zengg, în apropiere de coasta Istriei, în colțul nord-estic al Mării Adriatice. Acum, Morlac înseamnă Morovlah, Valah de la Mare,—și ei sunt Români. La început toți Morlacii au fost Români, în legătură cu elemente românești care s'a întins până la confiniile militare austriace, cuprinzând unele părți bosniece și părțile colonisate cu Bosnieci din Croația (Gaşpar Gratiani, Domnul Moldovei, care e socotit de Croat, făcea parte din coloniile acestea de Uscoci, de Morlaci așezate pe pământul Impăratului, dar era, probabil, Român de origine). Uscocii au fost întrebuințați un secol și mai bine de Venețieni, ei au format armata lor obișnuită împotriva prădăciunilor din partea Tur-

www.dacoromanica.ro

cilor. Iată prin urmare încă o atingere a Veneţiei cu elemente româneşti.

Din părţile acestea de Morlaci s'au desfăcut cândva, şi anume din Dalmaţia ori din Banatul croat— precum se arată într'o carte recentă, tipărită la Halle de profesorul român de la Universitatea din Pesta, Iosif Popovici[1],— Românii din Istria. Dar Istria a fost posesiune veneţiană în ceia ce priveşte coasta. Castelnuovo, Albona, unnde era odată temeiul Românilor istrieni, sunt pe teritoriul istrian pe care l-au stăpânit şi l-au administrat, timp de secole, Veneţienii. Şi aceştia au fost tocmai colonisatorii de căpetenie ai Istriei, pustii de pe urma nenorocirilor, cu astfel de elemente româneşti.

Mergem mai departe : Veneţienii au venit în fruntea cruciatei a patra la Constantinopole şi au întemeiat Imperiul latin de Orient, care a ţinut de la 1204 până la 1261. N'au dat un Impărat la Constantinopol dar au dat un Patriarh, şi au luat un „şfert şi jumătate" din această Impărăţie : unde voiau. Prin urmare Veneţienii au jucat un rol mare în Imperiu, trupe de-ale dogelui s'au găsit până târziu în oştirile Impăraţilor de Constantinopol, cari, Balduin şi, mai târziu, Henric, s'au luptat pentru stăpânirea Traciei, —împotriva cui? S'au luptat împotriva lui Ioniţă, fratele lui Petru şi Asan, întemeietorii Ţaratului bulgar celui de-al treilea, ai aşa-numitului „Imperiu româno-bulgar", care nu era, bine înţeles, Imperiu românesc, ci o contrafacere, a treia, bulgară a Imperiului de Orient, data aceasta cu o dinastie vlahă, dar cu o clasă dominantă şi locuitori din oraşe de origine bulgărească. Chiar dinastia s'a bulgarisat foarte răpede; dar pe

[1] *Dialectele române din Istria*, I, 1914.

www.dacoromanica.ro

vremea lui Ioniță nu era așa. Bulgarii stăteau la oraș, iar acei cari ieșiau la luptă și câștigau prada, erau Vlahii noștri, Românii cu cojocul întors pe dos, din Pind, și marele cronicar frances contemporan al cruciatei a patra, la care a și luat parte, Geoffroy de Villehardouin, știa foarte bine că „Bougre" e una și „Blaque" alta și știa că sunt și două limbi deosebite, cum știau și Grecii contimporani. Prin urmare și ai noștri stau în fața Venețienilor.

Și nu numai ai noștri de acolo, dar și alții: cavalerii lui Ioniță erau alcătuiți din Cumani, pe cari-i descriu izvoarele contimporane, cu sulițile lor împodobite cu steguleț. Acești Cumani nu erau de origine turanică. Am trecut secole întregi noi, aceștia de la Dunăre, supt numele națiunii care ne stăpânià: Românul din Bucovina era Austriac când păzia Bosnia, Românul din Basarabia era Rus când se lupta cu Iaponesul. Ce, adecă, spuneau izvoarele privitoare la războiul ruso-japones că au luptat acolo Moldoveni, iar nu regimentul cutare și cutare de infanterie rusească? Același lucru s'a întâmplat și înainte. Cumanii, de erau numai ei, nu pieriau fără urmă, iar noi, dacă am fi fost puțini, nu puteam răsări de-odată ca nație de milioane de oameni în veacul al XIV-lea, în stare să jucăm un destul de mare rol pe lume. Prin urmare cavaleria cumană, în cea mai mare parte, era formată dintr'ai noștri. Și, în veacul al XIV-lea, când Tatarii luaseră locul Cumanilor, se spune că sunt două feluri de Tatari: Tatari păgâni și Tatari creștini, Tatari noi adecă și Tatari vechi. Înțelegem bine cine erau Tatarii creștini, noi: erau strămoșii noștri. Și Venețienii la sfârșitul veacului al XIII-lea, după ce căzuse Imperiul latin de Constantinopole, au putut vedea în Asia Mică, pe vremea celor d'intâiu Paleologi, res-

www.dacoromanica.ro

tauratori ai Imperiului grecesc de Constantinopole, pe Vlahi, pe cetele de „Alani", cele mai viteze şi mai ieftene trupe auxiliare din apropiere, aduse de la Dunăre în Asia Mică pentru a apăra teritoriul bizantin împotriva Turcilor.

Dar Veneţienii au întrat pe atunci mai adânc în Marea Neagră, şi au dat, neapărat, şi aici de-ai noştri. Şi iată cum: pe la 1340, când era încă foarte recent principatul Ţerii-Româneşti, când Românii stăteau acolo, în munţii Argeşului, care din ce în ce mai mult cred că nu era *Curtea* de Argeş, ci cetatea de sus, din munte,—la Carvonà, care nu e decât Cavarna, în teritoriul anexat la 1913, era un puternic stăpânitor de oaste, capabil să trimeată 10.000 de ostaşi călări într'ales şi care se chema, româneşte, Ba'ica.

Şi Balica e acel care a trimes în ajutor Bizantinilor pe Dobrotici, „fiul lui Dobrotă", care poate fi Român, şi care a ajuns să fie stăpânul oraşelor Mării Negre şi întemeietorul Dobrogii de mai târziu, numită de Turci, după numele lui, *Dobrugi-ili*, „ţara lui Dobrotici". Dar Veneţienii, nu numai că au avut legături cu Balica şi Dobrotici, dar au pus un mare pond pe aceste legături, au simţit totdeauna nevoie de aceşti stăpânitori. Şi explicăm imediat de ce: Veneţia avea o mulţime de colonii în Răsărit, iar pământ italian prea puţin; coloniile acestea nici ele n'aveau ţarine în apropiere, câmpii de hrană; toate insulele, toate cetăţile erau aşezate pe stâncă, în locuri primejduite. Chiardacă erau aşezate într'un Ţinut fertil, se putea întâmpla, din causa Turcilor şi altor duşmani, ca legătura cu interiorul să fie periclitată; dar oamenii trebuiau să se hrănească, şi soldaţii, şi ceilalţi. Veneţia avea nevoie, ca şi Anglia astăzi, de cantităţi enorme

www.dacoromanica.ro

de grâu,— cu atât mai mult, cu cât Veneţienii mâncau bine şi li trebuia pâne albă: popor bogat, cu gusturi alese. De unde grâul acesta? Apusul n'a fost niciodată vestit pentru bielşugul grâului de export. In Italia era om lângă om: când vine cineva de pe coasta dalmatină spre coasta italiană, aceasta se vede albă de oraşe, pe când coasta dalmatină rămâne în urmă într'o zare de munţi goi. Acolo prin urmare nu era grâu de trimes în Levant. Trebuia adus de undeva — şi aceasta este foarte interesant şi pentru a răspinge părerea că strămoşii noştri au fost numai ciobani mergând cu fluierul în urma oilor ori cu cirezile de boi. Nu: şi în stepa rusească şi la noi se făcea grâu; până în fundul muntelui se găsesc platouri înalte cu urme de culturi de grâne; altfel n'ar fi rămas cuvintele: pâne şi grâu în limba românească, lucru de care nu prea se ţine samă[1]. Deci veniau Veneţienii pentru grâu la *gurile Dunării,* şi aveau de luptat aici cu Genovesii, cari păstrau şi ei coloniile lor în Răsărit şi cursele lor obişnuite de corăbii, clădind în fundul Mării Negre o colonie mai importantă decât a Veneţiei. Colonia veneţiană era Tana, ceva mai sus de gurile Donului,— şi Tana nu înseamnă altceva decât: oraşul de la Don,— iar Genovesii aveau Caffa, vestita lor colonie, căzută la 1475, cu nouă ani înainte de căderea Chiliei şi Cetăţii-Albe, în mâna Turcilor. Prin urmare era o rivalitate între Genovesi şi Veneţieni în apele acestea, în rândul întâiu pentru grâul de care aveau nevoie şi unii şi alţii. Am găsit o plângere formală, la 1360, a Veneţienilor că nu-i lasă Genovesii, la

[1] Acum câţiva ani, la seminariul d-lui Weigand din Leipzig, care primia subvenţie din partea Statului român, s'a căutat să se dovedească „ştiinţific" că eram sălbateci, incapabili de a face agricultură până nu ne-au învăţat Ungurii şi Bulgarii.

www.dacoromanica.ro

Licostomo,— Chilia-Veche, din insula pe care o avem încă de la 1878 şi unde nu s'a făcut până acum nici cea mai mică săpătură ca să se găsească urmele ce abia aşteaptă în pământ puţină atenţie din partea stăpânitorilor de astăzi în acele locuri,— să încarce grâne.

Prin urmare, până aici, la gurile Dunării, într'un loc unde este astăzi stăpânire românească, veniau corăbiile celor două mari naţiuni maritime italiene. Acolo erau porturi speciale pentru încărcătura grâului, „caricatoria frumenti".

Şi nu numai de acolo luau grâu, dar şi de pe coastele Mării Negre. Când s'a întâmplat între Veneţia şi Genova vestitul război de la Chioggia, numit aşa după insula de lângă Veneţia în care Genovesii, prea încrezători în forţele lor, au fost învinşi de o ultimă sforţare desperată a Veneţienilor,— război care ţine până la 1380, vre-o zece ani,— vedem că Veneţia se îngrijeşte în particular să nu i se taie comunicaţia cu Dobrotici, cu „ţara lui Dobrotici". După ce s'a încheiat pacea de la Turin prin mijlocirea contelui de Savoia, Veneţia a fost împiedecată câţiva ani de a merge la obişnuitele ei porturi din Marea Neagră şi pentru aceasta a căutat alte porturi; dar nu i se interzicea să meargă în posesiunile lui Dobrotici, care pe vremea aceia cuprindeau şi Chilia, întinzându-se de la Caliacra în sus.

Prin urmare, într'o vreme când Dobrotici avea tot teritoriul de la Caliacra până la Chilia, pentru Veneţieni era o absolută necesitate ca, după pacea din Turin, să nu se strice şi legătura cu acest teritoriu producător de grâne. Genova a încercat să o împiedece. Am regăsit în arhivele din Veneţia trei piese doveditoare de stăruinţa înverşunată pe care Veneţia o

www.dacoromanica.ro

făcea, prin sol special, pentru ca drumul către ţara lui Dobrotici să, nu-i fie tăiat şi pentru ca, prin urmare, venirea grânelor din regiunile acestea să continue, ca şi mai înainte. Dar, venind în ţara lui Dobrotici, ea nu găsia numai Bulgari şi Greci, ci şi o foarte mare parte de Români.

Căci Dobrotici a lăsat un fiu, pe Ivanco, care n'a purtat niciodată titlul de Despot pe care-l purtase tatăl său,— stăpânire foarte efemeră, sfârşită puţin după tratatul cu Pera, care a fost încheiat tot în vederea legăturilor cu Marea Neagră şi a transportului de grâne. Iar după aceia Ivanco a dispărut pentru totdeauna, înlocuit fiind prin Mircea care şi-a căpătat posesiunile acestea— odată cu Silistra—, nu de la acest neînsemnat Ivanco, pe care nu l-a moştenit şi cu care nici n'a avut nevoie să se lupte, ci, întâiu, de la sabia sa, de la puterea sa, şi, pe urmă, în ceia ce priveşte demnitatea, de la Impăratul Bizanţului, care, el, avea dreptul să acorde titlul de Despot şi să întărească pe stăpânitorii din aceste regiuni.

Acum, între Mircea şi Veneţieni nu se poate spune că n'au existat legături: nu totdeauna când izvoarele nu vorbesc, aceasta înseamnă că n'au vorbit niciodată, şi, chiar dacă izvoarele n'au vorbit niciodată, aceasta nu înseamnă că anume lucruri nu s'au întâmplat. Sunt atâtea care se scriu şi nu se fac, şi atâtea altele care se fac şi nu se scriu; nu se scriu fiindcă nu e nevoie şi nu e bine să se scrie. Dar noi avem dovezi de legăturile lui Mircea cu Veneţienii, şi anume sunt două: cea d'intâiu este cuprinsă într'o bucată de hârtie pe care am regăsit-o în călătoria mea recentă la Veneţia, bucată de hârtie amestecată într'un registru de notar care cuprindea cu totul altceva şi în care se

www.dacoromanica.ro

află şi această bucată de hârtie răzleaţă cu o ştire din Creta, care era atunci o insulă veneţiană, despre un Grec din Enos, Emanuil Kalogeniti, care anunţase o biruinţă, până atunci necunoscută, a lui Mircea asupra Turcilor.

Dacă se ştia că Mircea, Domnul Ţării-Româneşti, a biruit pe Turci, dacă aceasta se ştia în Creta, evident că Guvernul cretan a comunicat ştirea la Veneţia. Se putea ca un lucru aşa de important să nu se comunice Metropolei? Din nenorocire Veneţia n'a păstrat, cum spuneam în conferinţa precedentă, hârtiile care i-au venit, ci numai copia hotărârilor pe care le-a luat ea însăşi, iar hârtia aceasta a fost păstrată întâmplător, arătând că Veneţia nu era indiferentă pentru succesele lui Mircea.

Dar mai este ceva: într'un moment apare, la sfârşitul Domniei lui Mircea, un pretendent la tronul turcesc : Mustafà, care se adăposteşte la noi. Veneţia pe atunci era în războiu cu Turcii. Este vremea când Republica a izbutit să biruiască flota Sultanului, foarte slabă încă, în strâmtoarea de la Galipoli, şi, prin urmare, ea căuta pretutindeni alianţa duşmanilor Turcilor. Pe noi ne-a găsit în două casuri: când a căutat munca noastră de plugari, prin grâul de la gurile Dunării, şi când a căutat vitejia noastră de ostaşi, în momentele ei de mare crisă diplomatică şi războinică cu Otomanii. S'au gândit, mai târziu, ce să facă pentru Mustafà şi s'au întrebat unii: n'ar fi mai bine să-l câştigăm pentru causa lui pe Mircea? Pe Mircea, care a susţinut odată pe Musa, fiul lui Baiezid, pe care îl aşezase în Domnie şi căpătase de la el „oraşele turceşti" de la Dunăre, pe Mircea, care a avut de suferit, în urma morţii lui Musa, de aşezarea pe tron a lui Mohammed I-iu, cu prădarea pământului românesc, cu datoria lui

www.dacoromanica.ro

de a plăti tribut, de a da ostateci, după invasiunea turcească şi prin Ialomiţa şi pe la Severin. Aşa încât era un aliat pregătit pentru Veneţieni, şi cunoaştem instrucţiile trimisului lui Mustafà, care trebuia să caute să vadă ce este pe acolo, unde se putea să fie şi un element folositor pentru interesele Republicei în Peninsula Balcanică şi în Mările răsăritene. Dar Veneţia făcuse îndată pace cu Turcii, şi ea n'a mai avut nevoie de Români.

A trecut câtăva vreme, şi iată noi relaţiuni ale Veneţienilor cu noi. Anume cu Ioan Hunyadi, căruia şi aici la noi am putea să-i ridicăm o statuie, pentru că, dacă a fost al regatului Ungariei, el a fost Român înainte de toate: îl chema Voicu pe tatăl său şi legenda balcanică-l cântă ca Iancu-Vodă, iar, dacă pe urmă i s'a zis Corvin, e pentru că avea corbul Ţerii-Româneşti în armele sale şi era pe atunci moda ca fiecare să-şi găsească strămoşi romani. Linguşitorii l-au „corvinisat" astfel, dar el nu s'a gândit,—când a pornit cu ostaţii să lupte, şi la Milan şi în atâtea locuri, câştigând destui bani încât să poată împrumuta şi pe regele Ungariei şi luând zălog provincii pe banii câştigaţi în străinătate în calitate de condottiere,— că neamul lui o să devie Corvinus şi că o să conducă în lupta de la Varna armata a două regate: regatul Ungariei şi regatul polon, căci regele de atunci, Vladislav, era suveran şi de o parte şi de alta.

Firește Ioan Hunyadi a avut atâtea legături cu Veneţienii. Şi la 1444 câte solii şi scrisori de-ale lui n'au ajuns în Veneţia ! Voevozii Ardealului erau obişnuiţi să cumpere lucruri de acolo. Incă înainte de 1396, de lupta de la Nicopole, la care Veneţienii n'au luat parte, dar la care a luat parte Mircea (Veneţienii au ajutat mai târziu la răscumpărarea cavalerilor fran-

www.dacoromanica.ro

cesi prinşi de Turci în luptă). Voevozii Ardealului— nu Români, fireşte, ci Unguri—, trimet soli în Veneţia pentru cumpărături ori cer corăbii pentru a merge la Locurile Sfinte. Legăturile între Ardeal şi Veneţia prin porturile de la Marea Adriatică nici nu erau imposibile. De sigur deci că şi Ioan a trimes atâtea solii de acestea.

La 1444, Hunyadi, împreună cu regele Ungariei şi cu cardinalul-legat, merse la Varna, cu siguranţa de a birui pe Turci, dar s'a întâmplat ca şi aici creştinii să facă aceiaşi greşeală ca la Nicopol: s'au răpezit cu furie asupra Turcilor, păţind ceia ce păţiseră Francesii şi Germanii la 1396. S'a văzut într'un moment spectacolul, oribil pentru armata creştină, al capetelor regelui şi cardinalului ridicate în suliţi. Ioan ştia să se întoarcă prudent acasă dacă norocul îi era potrivnic; nu era dintre aceia cari se aruncă fără folos să-şi sfarme capul de piatră. Mulţi credeau însă că regele Ungariei a scăpat, şi s'a organisat o expediţie, în toamnă, ca să-l caute şi, dacă nu-l va găsi pe dânsul, să între în legături cu Ioan Hunyadi, care să înceapă apoi, cu ajutorul flotei, din nou războiul. Corăbiile care au întrat pe Dunăre erau parte corăbii pontificale, ale Papei, parte ale Veneţiei. Şi corăbiile papale erau tot de fabricaţie veneţiană, purtând tot marinari veneţieni pe dânsele; şi cardinalul însuşi era Veneţian, Francesco Condolmer, ruda Papei. Flota a cutreierat toată linia Dunării, şi cronica lui Wavrin cuprinde istoria acestei expediţii. S'au atins Turtucaia, Rusciucul, Turnul, Nicopol, căci corăbiile au mers până la vărsarea Jiiului. Hunyadi nu s'a putut pregăti însă pentru o nouă expediţie, şi cruciaţii s'au întors îndărăt.

Astfel atunci Veneţienii au stat în mijlocul nostru o vară întreagă.

www.dacoromanica.ro

III.

A mai trecut câtăva vreme. Nu e de admis ca, în războaiele pe care le-au purtat Veneţienii în a doua jumătate a veacului al XV-lea, să nu se fi întrebuinţat Români. Românii pe vremea lui Vlad Ţepeş şi Ştefan-cel-Mare nu numai că se luptau acasă, dar se tocmiau şi aiurea; erau aşa de mulţi şi aşa de neastâmpăraţi, aveau atâta furie războinică într'înşii, atâta dorinţă de a rătăci supt ceruri nouă, încât, unde vedeau un steag, se luau după el, cum, de alminterea, în cursul veacurilor nu e oaste însemnată în care vitejia românească să nu fi avut represintanţi, până la a lui Carol al XII-lea, la a lui Petru-cel-Mare, la cele trimese contra lui Napoleon.

Prin urmare, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, Caffa era apărată, acolo, în fund, la Marea de Azov, în parte, până la 1475, de Români, In socotelile oraşului se pomeneşte de cutare soldat valah-ungurean, ceia ce înseamnă Român din Ungaria, valah-polon, adecă Român de către Polonia, deci din Moldova. Şi, când a căzut cetatea Mangupului din Crimeia, unde se aşezaseră Comneni, dintre cari pleacă a doua nevastă a lui Ştefan-cel-Mare, Maria, între apărători erau şi soldaţi trimeşi de Ştefan; şi ştim când i-a trimes, şi cum i-a trimes.

Nu e de mirare că, într'un anume moment, Veneţia întră în legături strânse cu acesta. Şi iată cum: Ştefan-cel-Mare, în sine, ca valoare morală, ca valoare creştină şi naţională, ca om şi căpetenie a unui popor, nu interesa pe Veneţieni. Se va zice: Veneţianul e negustor: trebuia să fie astfel. De sigur că Veneţienii făceau politică de negustori şi că ei, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, îşi întrebuinţează toate silinţile ca să trăiască bine cu Turcii. Totuşi

www.dacoromanica.ro

aceştia au atacat pe Veneţieni în Moreia, i-au atacat mai tărziu în Albania, şi Republica a trebuit să primească neapărat războiul. Războiul îl purta cu greutate mare. La început, credea că poate să întrebuinţeze pe cruciaţi, şi Papa Piu al II-lea, romantic exaltat, voia să organiseze o mare expediţie contra Turcilor, dar a murit prea de vreme. Şi Veneţia n'a putut să-şi apere posiţiile din Albania împotriva Turcilor, cari luară pe rând tot ce stăpâniau Veneţienii în regiunile acestea, iar, după alte câteva războaie cu Sultanii, aceştia erau să despoaie complect pe duşmani de întreaga lor dominaţie în Peninsula Balcanică. Atunci auzi Republica de războaiele lui Ştefan, care nu au fost provocate, fireşte, de dorinţa de a apăra pe Veneţieni. Ci el avea nevoie de Dunărea asigurată, şi, atâta vreme cât în Ţara-Românească erau Domni cari atârnau de Turci, n'avea graniţa sudică sigură, căci, prin Giurgiu şi Bucureşti, Turcii luau drumul Moldovei, ajungeau, pe la Bacău, pe drumul Sucevei, iar, peste Siretiu, în regiunea Bârladului, pe drumul Iaşului, care se întorcea şi el către Suceava. Prin urmare lui Ştefan îi trebuia Ţara-Românească creştină, liberă, unită cu dânsul, dar Domnul Ţerii-Româneşti nu se putea răzima decât pe Turci. Aşa încât pe încetul a ajuns să lupte pe moarte şi pe viaţă cu Turcii.

Atunci Veneţienii au format un plan mare: ce ar fi dacă s'ar ridica împotriva Turcilor toate elementele care sunt în conflict cu dânşii ca să pornească o mare luptă cruciată? Pe atunci era în regiunile Persiei marele Han turcoman Uzun-Hasan, „Hasan cel Lung". El trebuia să fie câştigat, ca să atace din părţile Persiei Mesopotamia, Anatolia, iar Hanul Tatarilor, dacă se poate, de şi Musulman, să lovească pe la Caffa, care tocmai atunci căzuse în stăpânirea Sultanului, Hanul însuşi fiind prefăcut fără voie într'un vasal totdeauna

www.dacoromanica.ro

amenințat de o destituție rușinoasă ori de o moarte plină de ignominie din partea stăpânului. Din parte-i, Ștefan era să treacă Dunărea pe drumul lui Ioan Hunyadi, într'o expediție menită să ajungă poate până la Adrianopol.

Atunci un secretar venețian, de origine albanes, Paul Ogniben, a fost trimes în regiunile răsăritene. Și, de alminteri, Ștefan însuși deschise poarta de comunicație prin celebra lui scrisoare de biruință trimeasă, prin acest sol, Veneției. In acest fel s'au stabilit legăturile între dânsul și Republică: din partea lui, nevoia de bani pentru a continuă lupta, așteptându-se să fie atacat din nou de Sultan, de mândrul Mohammed al II-lea, care nu putea să sufere Moldova, nici ca o ofensă, nici ca o primejdie, iar, din partea Veneției, idei încă naive, concepții medievale de a arunca popoare atât de deosebite într'o ofensivă care trebuia să fie la urma urmei spre folosul numai al celor ce le stârniseră.

Ștefan-cel-Mare natural că nu s'a putut învoi cu așa ceva. Veneția cu toate acestea a persistat în ideia ei și i-a trimis un represintant care a stat o bucată de vreme în Moldova, Emmanuele Girardo. Păcat că s'au pierdut rapoartele lui! Signoria-i răspunde, dar scrisorile lui au dispărut pentru totdeauna. Secretariul a stat la noi o vară, o toamnă și o iarnă, aflându-se aici și în zilele teribile de la Valea-Albă, și el vestește cu bucurie creștină că după năvălirea turcească Domnul s'a întors de la munte și călărește slobod de la un capăt la altul al țerii.

Girardo n'a mai stat însă multă vreme la noi, ci s'a întors în Veneția. Alt sol n'a venit la Ștefan ca să-i poată arăta nevoile lui. Cu toate acestea el a fost silit să facă mai târziu o ultimă rugăminte, și, singura dată când auzim de-a dreptul, nu prin câteva

www.dacoromanica.ro

cuvinte, dar pentru o întreagă expunere politică, pe marele Domn, este în cererea pe care a făcut-o la Veneţia solul său, unchiul său, Ioan Ţamblac. Solul începe ca în numele lui pentru ca pe încetul să vorbească personal în numele stăpânului, trecând cuvântul de pe buzele solului pe buzele Domnului; se arată în ce împrejurări grele a ajuns, cum vecinii nu l-au ajutat aşa precum ar fi putut să o facă; se semnalează primejdia mare din partea Turcului de a pierde Chilia şi Cetatea-Albă, se lămureşte cum s'ar putea cuceri din nou Caffa şi restabili dominaţia creştină în locurile acelea. Dar, dacă, precum s'a făcut la 1476, banii vor merge întâiu la regele Ungariei, atunci se va sfârşi cu Moldova lui. Iar, când va pierde el Chilia şi Cetatea-Albă, tot viitorul creştinilor se va sfârşi pentru totdeauna în ţerile acelea.

Acesta e sfârşitul relaţiilor politice ale lui Ştefancel-Mare cu Veneţienii. Au urmat însă alte relaţii între ţara noastră şi Republică. In acele „Diarii" ale lui Marino Sanudo, în însemnările zilnice ale lui, avem un şir de fapte privitoare la soliile pentru cumpărături pe care le trimetea Domnul, la bătrâneţă, acolo. Aceasta este a doua fasă a legăturilor lui cu Republica: întâia fusese cea războinică, aceasta de-a doua e a Domnului liniştit, paşnic, care îşi împodobeşte casa, care-şi îmbogăţeşte veşmintele din ceia ce cumpără de la bogata Republică. Avem chiar şi numele şi rangul solilor.

Erau primiţi cu multă bucurie, presintaţi dogelui; vedeau Bucentarul, corabia aurită, împodobită cu stucaturi, cu care se ducea dogele în călătoriile lui solemne, primblarea lui magnifică, pe lagună, ceremonia simbolică, a aruncării inelului de logodnic în valurile Mării, ceremonii aşa de stranii pentru dânşii.

www.dacoromanica.ro

pline de *altă* poesie decât cea de-acasă, şi se întorceau fără îndoială cu alte idei, cu alte concepţii şi alte îndrumări în mintea lor simplă. Cine ştie ce anume din faptele culturale ale Moldovei de mai târziu, din faptele de artă nu va fi fost inspirat din vederea marelui şi frumosului oraş italian în care pentru o clipă îi adusese soarta! S'au semnalat doar în cutare biserică bucovineană mâni supţiri şi plete aurite care amintesc făptura meşterilor veneţieni din acest timp.

Şi au mai venit şi alţi soli de la noi, când Ştefan. bătrân, umbla după medici, luând pe al Hanului tătăresc, căutând altul la Nürnberg: el a trimes să i se aducă unul din Veneţia. Şi a venit Mateiu din Murano, de la care avem o descripţie a Moldovei—, două pagini admirabile, care se cetesc de doi-trei eruditi, de şi ar trebui să se cetească de toată lumea.

El arată ce ţară bună e Moldova, ce bogată, câte sămănături se culeg în fiecare an, cu câtă hărnicie şi cât de devreme se începe lucrul, ce oameni de ispravă sunt locuitorii şi cum stau totdeauna gata pentru războiu, ce om bun e bătrânul Ştefan, câte biruinţe a avut, cât de puţine au fost înfrângerile lui, cum îl iubeşte ţara întreagă, cum se înfăţişează moştenitorul tronului, Bogdan, mai târziu Bogdan cel Orb, ce cuminte e, ca o fată mare. Şi—medicul ni-o spune,—a fost de faţă la scena grozavă când Ştefan a chemat pe boierii lui şi a făcut alegere cu sabia care dintre urmaşii lui trebue să stăpânească, pe care-l vrea el ca urmaş şi a hotărât ca acei cari, împotriva voinţei lui, ar sprijini pe altul, să cadă supt lovitura călăului. El a văzut dreptatea aceasta expeditivă făcută cu sânge de oameni puternici pentru ca ţara să rămâie în linişte.

www.dacoromanica.ro

IV.

După aceasta a început altă eră în legăturile noastre cu Veneţia. La Dealu, unde se păstrează rămăşiţele lui Mihai Viteazul, în cele două frumoase inscripţii, de o parte şi de alta a uşii de întrare, literele nu sunt gotice, ca în bisericile lui Ştefan-cel-Mare, ci amintesc arta Renaşterii. Privind la acea pisanie, cât de frumoasă este, nu simţim acolo o influenţă gotică alta decât cea care se putea transporta din Ardeal sau Galiţia? Nu simţim în liniile frumoase ale ferestrelor şi stâlpilor liniile palatelor veneţiene? Şi spun în treacăt că multe din aceste splendide săpături de de-asupra mormintelor din epoca lui Ştefan-cel-Mare, care imitează brocardul în podoabele de pe piatră, sunt reproduse într'o carte, scoasă cu bani austriaci, de un profesor rutean de la Universitatea din Cernăuţi, Kozak, care scrie şi numele noastre cu ortografie slavonă. Atât de zăbavnici suntem, se pare, încât singura carte în care se înfăţişează aspectul mormintelor strămoşilor noştri e făcută de un Rutean cu bani austrieci şi serveşte de la un capăt la altul interese duşmane intereselor noastre: bogatul Stat românesc şi ştiinţa românească mândră n'au fost în stare să dea o astfel de carte.

Dar dincoace e mult mai mult stilul veneţian, al Renaşterii. Linii rotunde, proporţii armonioase: e vădit că Veneţia a trecut pe acolo, ca şi în sculpturile vestitelor uşi de la Snagov, acum la Museul din Bucureşti, ca şi în lucrul de metal din unele odoare ale secolului al XVI-lea.

Cele d'intâiu tipărituri româneşti de la începutul secolului al XVI-lea, din epoca lui Neagoe Basarab şi, mai vechi decât atâta, din epoca lui Mihnea-cel-Rău

www.dacoromanica.ro

şi a lui Radu-cel-Mare, oferă splendide litere, frontispicii admirabile, care se împletesc în liniile cele mai fine, cu un fel delicat de a introduce stema ţerii în mijlocul acestor linii. Cel care le lucra se chema Macarie şi a ajuns Mitropolit al Ţerii-Româneşti; el fusese pe la Cetinie, şi învăţase arta tipografică la Veneţia. Era şi el deci în tradiţia marilor maeştri ai tipografiei pe cari i-am pomenit mai sus. Tiparul ni-a venit astfel din Veneţia, precum noua artă a sculpturii de inscripţii tot din Veneţia ni-a venit.

Să nu uităm nici gândul lui Alexandru Lăpuşneanul, care nu era numai cumplitul tiran al boierilor săi, de a-şi aduce un meşter de pictură din Veneţia pentru marea lui ctitorie, mănăstirea Slatina.

Pe urmă, după trecere de câtăva vreme, ni-a trimes Veneţia personalităţi foarte interesante.

La noi nu era hotărît cine din fiii unui Domn o să aibă tronul. Oricare din fii de Domn, în orice împrejurare s'ar fi născut, avea aceleaşi drepturi. Trebuia să fie întâiu frumos, chipos, înalt, sprinten, viteaz, cuminte. Aceasta hotăra. Şi atuncii unii adevăraţi, alţii mai puţin, înfăţişând un semn pe mâni în lipsă de zapise, cereau moştenirea. Une ori o căpătau de la Constantinopol, alte ori prin partide de boieri în ţară. De la o bucată de vreme, câte unul a deprins drumul în Europa: mergeau să ceară sprijin diplomatic în vremea când Puterile europene începuseră să aibă represintanţii lor la Constantinopol. Intâinim pretendenţi de aceştia prin Germania, prin Franţa, prin toate oraşele italiene, prin Anglia, prin Danemarca, pretutindeni; mulţi simpli cerşetori sau mari şarlatani, alţii persoane cu drepturi, şi atâţia dintre dânşii cari suferiau, de şi erau în stare a face ceva pe lume. Ve-

www.dacoromanica.ro

neţia a cunoscut tipuri de acestea în număr mare: treceau pe acolo, mai ales la întoarcere; cereau corăbii care să-i ducă la Ragusa şi câţiva galbeni ca să mai aibă de drum. Senatul era foarte larg în privinţa aceasta, nu ca magistraţii oraşelor germane, mai sărace, cari ţineau foarte bine socoteală de cei ce treceau pe la ei şi, dacă veniau a doua oară, li aduceau aminte. Se înfăţişau la Veneţia scrisori de la regi apuseni: de la regele Franciei, de la regele Angliei, scrisori care făceau ca pretendentul să nu poată fi refusat. A fost pe aici un Ioan Bogdan şi fiul acestuia, a fost pe aici un Ştefan Bogdan Surdul din Ţara-Românească, înaintaşul lui Mihai Viteazul, a fost Bogdan, fiul lui Iancu Sasul,— cel care se plimba la Iaşi vara cu sanie de os şi căruia, pentru turburări de graniţă, Polonii au pus să i se taie gâtul la Liov.

A apărut însă într'un timp în Veneţia un om de o strălucire rară: cu nişte ochi de o frumuseţă deosebită, bun orator, poet ittalian, declamând imnu-i către Dumnezeu. Povestia cum a fost tatăl său Domn în Ţara-Românească, şi era un Domn bun, căci i s'a zis de toţi Petraşcu *cel Bun*, cum a murit părintele şi cum fiul a rătăcit printre străini, cum a fost în Caramania, în Damasc, după ce stătuse în Rodos, în atâtea locuri cunoscute de Veneţieni şi, pe urmă, ajungând la conştiinţa drepturilor sale, că e adevăratul moştenitor al ţerii, a lăsat totul şi a venit în Apus, cum a mers la regele Franciei şi a stat ani de zile la Curtea lui, fiind unul dintre cei mai iubiţi tovarăşi de zburdăciuni ai lui Henric al III-lea. Şi acuma, Domn creştin, cerea representanţilor Creştinătăţii în Răsărit mijlocirea pentru a ajunge din nou în Scaunul de Domnie.

Petru-Vodă purta cercelul de aur la ureche şi era îmbrăcat după ultima modă francesă de pe la 1580.

www.dacoromanica.ro

Când trecea prin Canal Grande, ieşind din palatul Cà Pozzo, care poate există şi acum, cu gondolierii casei sale, mândri că duc pe pletosul prinţ frumos din Răsărit, de sigur că multe ferești se vor fi deschis între cadrele de marmură şi multe trecătoare se vor fi îndreptat pe margenea piaţetei ca să-l vadă mai de aproape. Şi din Veneţia s'a dus la Ferrara şi în alte localităţi, şi Republica a început să se îngrijească, aflând că vin în oraş pentru el fel de fel de Evrei, tiptil, pe întrările de din dos, de şi ei nu erau însă, de fapt, decât cămătari. Insă Signoria se temea de altceva: de spioni turci. Şi — între cele două visite ale lui aice — a ajuns Domn Petru Cercel, şi-a făcut case domneşti în Târgovişte, şi-a turnat tunuri, din care se mai vede un fragment astăzi la Arsenalul nostru, şi-a întemeiat o oaste, şi-a desfăşurat steagurile, a chemat la dânsul Francesi şi Italieni,—şi au fost un timp de strălucire, măcar în ce priveşte luxul, acel doi ani de Domnie ai lui. Pe urmă, scos din Scaun, a trecut în Ardeal, a fost oprit de Unguri, a scăpat din închisoare, coborând cu o scară de funie pe fereastă, a trecut din Ungaria în Imperiu, din Imperiu era să treacă în Franţa, dar, cum am spus, s'a întors în Veneţia. Iar de aici a mers la Constantinopol, unde, de şi plătise în vederea unei Domnii nouă, prin intrigile duşmanilor lui a fost osândit la moarte, chemat pe o corabie supt un pretext oarecare şi, corabia, după un tainic obiceiu, s'a scufundat în mijlocul Bosforului, şi în felul acesta şi-a găsit mormântul şi Petru Cercel,— un mormânt simbolic pentru cariera lui: cum valuri de fericire şi de nenorocire-i fuseseră toată viaţa, valuri de furtună au trecut asupra rămăşiţilor sale neodihnite, pentru ca apoi, din nou, seninul cerului să se desfăşure de-asupra locului din adâncuri care cuprindea

www.dacoromanica.ro

trupul prinţului zbuciumat care a fost fratele lui Mihai Viteazul, doritor şi acesta de a-şi cumpăra marfă de lux din Veneţia.

După aceasta Veneţia n'a mai văzut astfel de călători. In schimb însă, unii dintre aceşti pretendenţi au legat relaţii de familie cu nobilii veneţieni. Sora lui Bogdan Sasul a luat pe un Zane, dintr'o familie veneţiană foarte bine cunoscută pe vremea aceia; el însuşi era să ieie în căsătorie pe fata unui renegat veneţian din familia Cievatelli. Fata se afla într'un pension de călugăriţe, şi din pricina lor căsătoria nu s'a făcut, cu toate că Iusûf Cievatelli o doria şi Republica era gata să facă o zestre fetei, după obiceiul îndatinat la Veneţia.

Mai interesantă a fost căsătoria Mariei, fata lui Petru Şchiopul, cu Polo Minio.

Lângă Veneţia este insula Murano, în care, odată, se ridicau câteva mănăstiri, dispărute astăzi. Printre mănăstirile de acolo era una de femei, numită San-Maffio, şi acolo locuia o femeie al cării nume de familie era un frumos nume genoves, Adorno Vallarga, pe când numele ei de acasă era Mărioara. A întrat de tânără în mănăstire şi n'a mai ieşit niciodată de acolo. A fost înmormântată, şi nici de mormântul ei nu s'a ales nimic, supt clădirile şi fabricile ridicate de atunci. Sora Mărioarei, Ecaterina, rămasă ortodoxă, era măritată după Alexandru-Vodă, care a făcut biserica zisă apoi, după nepotul lui de fiu, Radu-Vodă, unde două mici morminte frumoase, în partea din dreapta, amintesc pe copiii lui Alexandru-Vodă şi ai Ecaterinei. Şi Ecaterina corespundea cu sora ei Mărioara, care ar fi dorit să vie pe la noi,

www.dacoromanica.ro

unde trimetea ca daruri oglinzi şi o mulţime de lucruri, primind alte daruri, în schimb, blăni, postavuri scumpe, bani. Ar fi vrut să vie pe aici, dar sora ei îi scria să nu cumva să încerce, căci sunt foarte la bănuială catolicii, Francii, şi nu se cade ca ea să meargă la o biserică şi sora la alta. După ce a crescut Mihnea, el era dăruitorul. Când a fost restabilit în Domnie, după izgonirea lui Petru Cercel, acesta a trimes şi bani ca să se sape o inscripţie de mulţămire la San-Maffio, inscripţie în care pomeneşte de strămoşul lui, Corvinul. Piatra a dispărut, dar inscripţia s'a păstrat, şi am tipărit-o şi eu de mai multe ori. In mănăstirea aceasta din Veneţia călugăriţa Mărioara se rugă pentru sora ei, pentru nepotul ei, pentru o altă soră, Lucreţia, pentru fetele Lucreţiei, pentru ginerii ei şi poate şi pentru binele ţerii de unde-i venia atâta milă şi atâta bine.

Peste puţin însă Veneţia se umple de o lume românească de care nu se mai văzuse: târându-se înaintea tribunalelor, ameninţându-se cu otrăvirea, plătind asasini unii împotriva altora. Urât spectacol! Ce era? La 1591, după turcirea lui Mihnea, nepotul său, fuge Domnul Moldovei, Petru Şchiopul, care avea un băiat de toată frumuseţa, Ştefan— i-am tipărit portretul în mai multe locuri şi ar merita să fie tipărit şi în colori. Il iubia tatăl lui ca lumina ochilor şi nu voiă să pată ceia ce păţise Mihnea. Şi atunci tatăl şi-a părăsit tronul şi liniştea bătrâneţelor lui, a lăsat cerul supt care era deprins să trăiască, numai copilul să-i rămâie creştin. Ce frumoasă dramă de familie! A stat la Tulln, la Innsbruck, la Bozen, admirabil colţ din Tirol, unde e înmormântat, în biserica Franciscanilor. Avea cu dânsul în pribegie pe ginerele său, Zotu Ţi-

www.dacoromanica.ro

gară, care a clădit mănăstirea Hlincea de lângă Iaşi, şi pe fata lui, Maria.

Erau acolo şi alţii din suita lui Petru-Vodă— ţiitoarea lui, Maria Cerchesa, Gheorghe Hatmanul, nepotul Domnului, Maria Cămărăşoaia, cu fiii Ioan şi Aslan, popa Adam din Cipru, Stanciu Orbul, soţ al Anei de Tarent, Grecul Sguromali Hrisoscol, Mitropolitul Gheorghe Movilă, cari veniau pe apa Adigelui, Tudose Barbovschi, călugăr, învăţătorul copilului Ştefan-Vodă, viitor Mitropolit şi el. In August 1594 Zotu Spătarul chema în judecată la *Signori di Notte,* pentru crimă, pe Maria, care furase din moştenire „galbeni veneţieni şi turceşti, pietre scumpe, blăni de sobol, veşminte şi altele". Antonio Bruni, care fusese agentul la Veneţia al lui Petru, îi sili să facă depozit din suma de 9.000 de galbeni şi din obiectele, în valoare de alţi 40.000, ce adunaseră. Arhiepiscopul de Filadelfia, şeful comunităţii greceşti din Veneţia, interveni şi el.

Dar ginerele domnesc, care făcuse greşeala de a se duce iarăşi în Innsbruck, unde fu oprit, trimese, de nevoie, la Veneţia pe fratele său Apostol, cu misiunea de a face să se restituie averea oamenilor din Curtea lui Petru. Von Kühbach, temnicerul ipocrit al răposatului, veni şi el pentru această însemnată afacere de bani, şi agentul imperial însuşi avea ordin să-l ajute. Dar „haosul procedurii veneţiene"-l împiedecă în silinţile lui lacome. Gheorghe Hatmanul căpăta câştig de causă la 16 Novembre.

Peste şese ani, în 1600, se relua procesul, în numele orfanului Ştefan, contra Doamnei Maria, care, în bisericuţa de la San-Maffio, a Mărioarei Adorno Vallarga, se cununase (la 28 Novembre 1600),— după

www.dacoromanica.ro

moartea, în April 1599, a lui Zotu, înmormântat la San-Giorgio dei Greci,— cu nobilul veneţian Polo Minio. Dintre curtenii lui Petru-Vodă mai era la Veneţia Aslan, fiul Cămăraşului, viitor boier muntean şi concurent la Domnie al lui Matei Basarab. O învoială de împărţire a lucrurilor se încheiè la 14 Iunie, „în casa Doamnei Maria, în *contrà di Sant'Antonino*". La moartea lui Ştefan în sfârşit, urmă la Veneţia judecata cu Domniţa pentru averea copilului, şi vestea noii moşteniri adusese venirea prin Italia a bătrânului Cămăraş şi a fiului său mai mic, Ioan. Maria numì Teodor Ştefan pe fiul ei cu noul soţ.

Minio merse şi în Răsărit pentru a urmări în aceste părţi depositele rămase de la socrul pe care nu-l cunoscuse niciodată: în 1605 el se întorcea din Constantinopol,— unde suferise şi întemniţare din partea creditorilor lui Petru,— cu ambasadorul extraordinar al Republicei la Poartă. Mulţi ani după ce se încheiè o învoială definitivă cu ceilalţi cari pretindeau la averea celor doi Domni moldoveni trecuţi din viaţă[1], el era să vie, tot pentru scopuri băneşti, şi în Moldova.

Aici stăpânià atunci Gaşpar Gratiani, care, trăit şi între Italieni, avea ajutători din acest neam. De alminterea, supt forma veneţiană, chiar, cultura Italiei şi datinile italiene erau cunoscute prin negustorii de vin de Malvasia şi de coloniale veniţi din Creta, supusă Republicei, prin câte un Albanes cu totul schimbat de influenţa dominatorilor de atunci ai acestei coaste a Mării Adriatice, ca Bartolomeo Bruti, Cămăraş, Căpitan de Lăpuşna, Postelnic al lui Petru Şchiopul—, pe când fraţii săi, cu dragomanul Cristofor

[1] Hurmuzaki, XI, p. 498 şi urm.

www.dacoromanica.ro

în frunte, şi nepoţii erau în serviciul Signoriei—, ori ca Bernardo Borisi, care, la începutul veacului al XVII-lea, stătea şi el în Sfatul Moldovei. Fără a mai vorbi de Ragusani represintând aceiaşi civilisaţie, ca fraţii Giovanni şi Pasquale de' Marini Poli, dintre cari cel d'intăiu luă pe o nepoată a Doamnei muntene Ecaterina, ori ca familia Lucari, bancheri în Silistra, şi pentru Ţara-Românească,— ceia ce explică pentru ce unul din ei a putut introduce într'o cronică a patriei sale preţioase ştiri, luate de-a dreptul, despre cele d'intăiu timpuri ale Ţerii-Româneşti [1].

In 1609, primăvara, Minio fu numit consilier al Guvernului Cefaloniei, şi Maria trebui să-l întovărăşească. La această dată ea era o femeie în vrâstă, având o fată — de toate erau patru: Păuna, Zamfira, Isabela şi Ruxanda,—măritată cu Constantin de'Medici, Grec, din acelaşi cartier al Sfântului Antonin. Deci îşi face testamentul, hotărând să fie înmormântată „în biserica San-Maffio din Murano, în sicriul răposatei Marieta Perota, mătuşă-sa" († 1601), fără mare cheltuială — o fată de Domn, o urmaşă a lui Mircea-cel-Bătrân!—, să se împartă celor patru fete lucruri din casă, cingători, haine, cămăşi, plapome şi cearşafuri, covoare; averea în bani vor împărţi-o cei doi fii cu Minio, dintre cari unul se chema Ştefan. Câte o cupă de argint vor avea executorii testamentari, ginerele pomenit mai sus şi socrul, ser Scipione, Intre darurile „pioase" nu uita pe „călugăriţele greceşti" [2].

Dintre cele trei fete nemăritate, Păuna ajunse soţia lui Toma Filangini, Grec, cu tot numele său italian. Fiind asupra naşterii, ea-şi face, la rândul ei, în casa

[1] V. *Analele Academiei Române*, XVIII, p. 1 şi urm. Cf. tabla de la Hurmuzaki, XI.

[2] Iorga, *Studii şi documente*, V, pp. 644-5.

www.dacoromanica.ro

din „confin di San-Moisè", testamentul, în ziua de 11 Maiu 1612, pomenind şi pe maică-sa, şi nu numai pe tată, Zotu Ţigară [1]. De şi lasă fii, averea ei şi a lui Filangini servi pentru întemeierea şi susţinerea Colegiului grecesc adaus pe lângă solida şi frumoasa biserică a Sfântului Gheorghe, care adăpostia rămăşiţele tatălui ei şi căreia-i făcu daruri şi Matei Basarab [2]. Astăzi Colegiul, cu splendida-i sală de adunare a comunităţii ortodoxe, e pustiu, de mult timp, şi mă întreb dacă o înţelegere între Statul român şi Eforia bisericii n'ar putea aduce transformarea lui într'un asil pentru tinerii din amândouă naţiile cari vin la Veneţia spre a face în acest admirabil mediu studii de artă.

La 1617, apoi în 1619 — Maria fiind poate moartă—, Minio venia, cum s'a spus, în Moldova, şi, la întoarcere, el propunea Republicei să aducă de la noi ostaşi şi cai [3]. In ultima călătorie, Guvernul veneţian îi dăduse ca tovarăş pe un *jeune de langues,* un ucenic în studiul limbilor orientale, Giovanni-Battista Navon [4]. Numai în Maiu 1620 el părăsia Iaşii, şi Gaşpar-Vodă regreta „dulcea lui societate şi sfaturile înţelepte [5]". In raportul său final, el lăuda vitejia celor 10.000 de „călăreţi arcaşi" ai Moldovei, plătiţi numai cu scutirea de bir, dar deplângea faptul că „Turcii rod această ţară nenorocită" [6].

Ceva mai târziu, Vasile Lupu făgădui pe fiica lui

---

[1] Hurmuzaki, XI, pp. 778-9.

[2] Insemnare în registrele bisericii, de unde tipăresc în „Memoriile Academiei" şi foaia de zestre, din 23 Decembre 1587, a Doamnei Maria.

[3] Hurmuzaki, IV [2], pp. 368-9; p. 376, no. CCCCVIII.

[4] *Ibid.*, p. 379 şi urm., no. CCCCXIII.

[5] *Ibid.*, p. 386, n-o. CCCCXXIII.

[6] *Ibid.*, p. 391.

www.dacoromanica.ro

mai mică, Ruxanda, dragomanului Grillo; se merse până la logodnă, şi păstrăm scrisori de-ale lui Vasile-Vodă către „cuscrul" său, — dar gândul serios de a face şi nunta pare să nu-l fi avut niciodată acest meşter în utilisarea oamenilor [1].

Apoi nu mai cunoaştem nimic — decât cumpărături din Veneţia care n'au lăsat urme — până la data sosirii aici a tânărului Constantin Cantacuzino, fiul bogatului şi influentului Postelnic, pe care tocmai îl înlăturase ştreangul călăilor trimeşi de Grigore-Vodă Ghica, care, în Septembre 1665, din adăpostul său la Budowitz, în Boemia, se oferise Republicei ca ajutător politic în Orient [2]. Ghica trecu la Constantinopol pe altă cale, dar Doamna lui, Maria Sturza, fu ridicată din Veneţia de fratele ei, cu care visită Arsenalul şi în tovărăşia căruia fu dusă apoi, pe un brigantin, la Spalato, posesiune veneţiană, fiind găzduiţi în Palatul Guvernului [3].

Viitorul Stolnic Cantacuzino era în Veneţia la 19 Februar 1667, pe o „zi frumoasă şi liniştită",— corabia sa, *Madonna del Rosario* sau *Corona Aurea,* oprindu-se „în liman". După câteva zile de şedere, el pleacă spre Padova, condus şi de advocatul Raul Santonin, cu fratele, Gian-Antonio. Găzduit la canonicul de la S. Antonio, Alvise Florio, apoi la „jupăneasa Virghinia Romana", el luă lecţii de la Antonio dall' Acqua, „Academicul", învăţând, zice însuşi, „cu toată a mea mică putere omenească,— a cărui Dumnezeu milostiv milă fie cu toţi ai noştri, şi cu mine", iar apoi de la „Albanie Albanez", profesor de logică, de

---

[1] *Ibid.*, IV[1], *passim.*

[2] *Ibid.*, VIII, p. 230, no. CCCXIII. Cf. şi p. 244, no. CCCXXXVI.; pp. 247-9, 261.

[3] *Cronica lui Constantin Căpitanul,* ed. Iorga, p. 175, nota 2.

www.dacoromanica.ro

filosofie şi fisică, până ce, în sfârşit, matematica-i fu predată de „luminatul Bonvici". In Iulie 1669, el lua prin Veneţia calea spre Viena. Insemnările lui de student cuprind şi ştiri despre „palatul Veneţii, casa ce şade prinţipul cu alalţi mari", şi despre „provlimele" scrise „în podina casei"[1].

Nepotul, botezat de dânsul, al Stolnicului, fiul surorii lui, Stanca, Brâncoveanul, de şi ocrotitor al tiparului în toate limbile Răsăritului, patron de şcoli şi mare iubitor de artă, n'avu cu Veneţia, de unde-i veni secretarul Del Chiaro, autorul acelor „Revoluţii ale Valahiei", aşa de bogate în ştiri nouă şi sigure şi unde trimetea el însuşi tineri ca să înveţe pictura şi sculptura — ceia ce se şi vede bine din monumentele strălucite ale Domniei sale—, n'avu, deci, cu Veneţia decât legături de afaceri. Am vorbit şi mai sus de agentul său aici, Nicolae Caragiani, la care venia une ori şi Mano Apostolu, trimesul pentru cumpărături al lui Vodă[2]. Prin agenţii lui veneţieni legă Constantin-Vodă acele legături cu Ascanio Giustiniani, un viitor bail, pe care le face ştiute o scrisoare a acestuia din 1703[3]. Mai târziu, Marica, văduva Domnului martir, încercă, prin trimesul ei, Gheorghe din Trapezunt, îndelungate stăruinţi ca să poată scoate de la Zecca Veneţiei, cu toată interdicţia Sultanului, sumele foarte însemnate— peste 200.000 de galbeni— pe care

[1] Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, p. I şi urm. El a scris şi o listă de dogi până la 1669.

[2] Cumpărături făcea aici, cum am spus, şi Mihai Viteazul (v. Hurmuzaki, VIII, p. 203, no. CCXCVII): colori pentru biserici, zahăr, masline, cofeturi *(confetti)*, pahare, postavuri de toate colorile, catifea şi aclaz, „o piele de leopard", şese săbii turceşti şi „patru piei pentru tecile săbiilor".

[3] *Ibid.*, IX, p. 402, no. DXLIV.

www.dacoromanica.ro

soţul ei, în curs de mulţi ani, le depusese acolo [1]. Ele fură păstrate pentru nepotul de fiu, minor, al răposatului Constantin.

* * *

Şi relaţiile se opresc aici. Veneţia decade, iar ţerile noastre sânt tot mai mult prinse în lumea turcească, de care atârnau. Nici călători, nici pretendenţi şi mazili. Chiar şi fiul lui Alexandru Mavrocordat, care luase în Padova diploma lui de medic, Nicolae-Vodă, cel d'intâiu Fanariot, n'avu niciun fel de legături cu politica, arta sau negoţul Veneţiei.

Dar încă supt Fanarioţi, în vremea Mavrocordaţilor, Ţara-Românească îşi avea, şi în număr destul de mare, „bursierii", probabil pentru artă, cum spune del Chiaro, secretarul brâncovenesc, că se aflau acolo încă supt bogatul Domn muntean [2].

Numai peste un veac şi jumătate, după studiile Ardelenilor de la 1848, Iosif Hodoş, Papiu Ilarian, la Padova, erau să ne apropie, de la C. Esarcu, patrioticul diletant istoric, până azi, silinţile de a şti mai mult despre trecutul nostru mulţămită tesaurului de informaţie universală pe care Veneţia modernă îl păstrează ca pe una din cele mai scumpe moşteniri ale ei.

---

[1] *Ibid.*, p. 544 şi urm.—Tot aşa făcuse şi Comisul Gheorghe Castriotul.

[2] *Genealogia Cantacuzinilor.*

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

IMPRESIILE UNUI ADOLESCENT

— acum treizeci şi şase de ani (1890) —

M'am trezit tocmai când trenul intra la Veneţia. Era frig, una din acele răceli ale ţerilor calde, care fac să-ţi tremure carnea pe tine, cufundându-te de sus până jos într'o baie de aier umed şi îngheţat. Jos, la gară, gondolele aşteptau: unele porniseră acum şi pe luciul mării, abia zbârcit de adierea vântului de sară, ele păreau nişte stele fugare într'un cer întunecat. Un miros deosebit, mirosul sălciu al valurilor, venia până la mine, şi pe lângă dânsul, un alt miros, de muced, de învechit, de putred, mirosul Veneţiei, al palatelor mâncate de lepra neagră a veacurilor.

— *Una gondola, una gondola!*

Nu e în patois, în acea limbă specială a Veneţienilor, cu vocalele muiete, vorbele trunchiate, accentul cântător,— e italiana, aproape cea clasică. Acelaşi strigăt, pe deosebite înălţimi, din gâtlejuri deosebite, din luntri deosebite.

— *Una gondola, una gondola!*

Ne coborâm într'una, cea mai puţin mânjită de glod, cea mai lucitoare. Luntraşul trece pe dinaintea noas-

www.dacoromanica.ro

tră, pe perinele de piele ale gondolei, pentru a se aşeza în picioare către coadă, pe partea cârligată ca un pinten, cu care se mântuie luntrea, şi pornim. E o lunecare lină, nesimţită aproape, fără spumă de valuri, fără hurducături; abia o mică legănare în dreapta şi în stânga, care te face să visezi molatec şi dulce. In tăcerea nopţii, lămurit şi ritmat răsună fleoşcăitul valului mânat de lopată. Mă întorc înapoi la vuiet: la lumina lunii pline, gondolierul, un om de vre-o treizeci de ani, cu barba rasă, mânecile cămeşii suflecate pe braţe de statuie grecească, cu pălăria moale caracteristică, poartă maşinal şi pierdut lopata prinsă de luntre. Şi neobişnuit şi adormitor răsună la ureche zgomotul valurilor bătute de lopată.

La dreapta şi la stânga urieşi mari negri, cu zidurile pârlite de timp, cu fereşti oblonite, se înalţă ca nişte stafii în penumbra nopţii luminate de lună. Apa canalelor e verzie-sură, cu paie şi surcele plutind, cu miros neplăcut de *vechiu*; sunt palatele—, *i palazzi*. Toată lumea şede aici în palate, până şi calicii, o pătrime aproape. Şi, noaptea, văzute din gondolă în întunerec, cu faţadele lor cenuşii, cu obloanele trase, ţi se pare că mergi într'un târg îngropat, pe un sicriu de luntre în doliu, cu o umbră de gondolier la cârmă. Fără de voie în această linişte de groapă, în această întunecime de mormânt, tăiată numai de lumina fânarelor rari de pe faţade, ţi se trezeşte în minte vechea Veneţie, aristocratica regină a Adriaticei, cu mândrii ei stăpâni, cu palatele strălucitoare de bogăţiile Răsăritului, cu apa aprinsă de lucirea felinarelor de la gondole.

Gondola se opreşte înaintea unui palat, iar un pa-

www.dacoromanica.ro

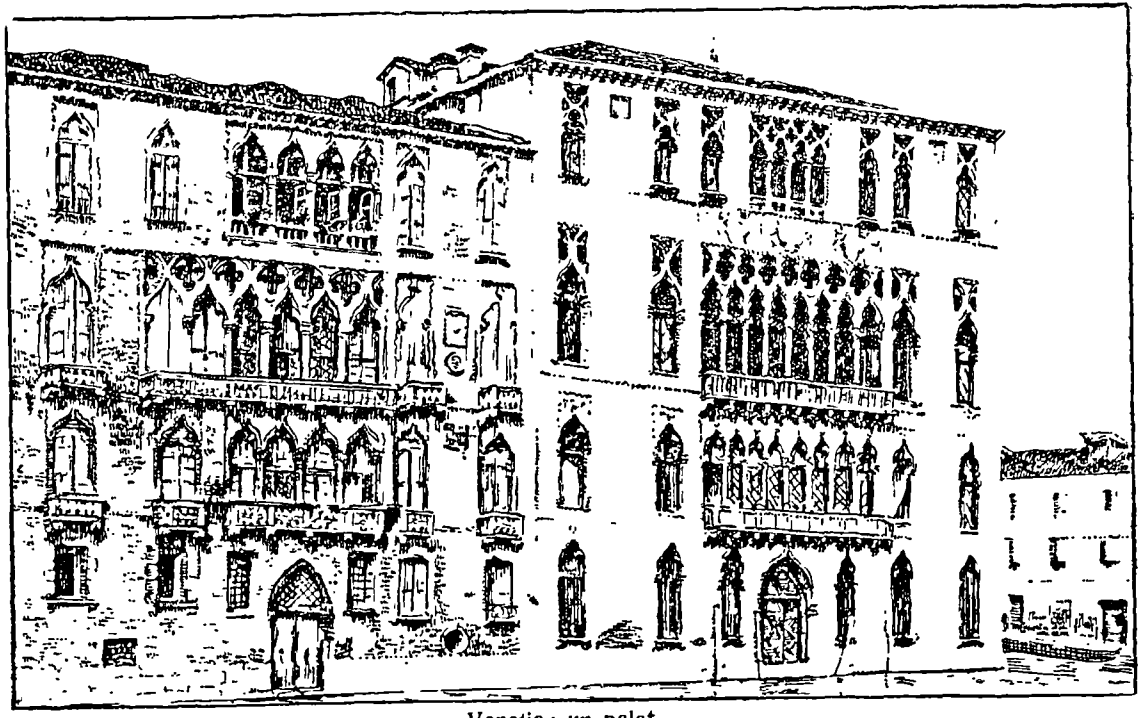

Veneţia: un palat.

Des mn după o fotografie de d-ra Elena Brătescu.

www.dacoromanica.ro

lat. Aceiaşi păreţi negri, acelaşi front oblonit, aceiaşi pace. E otelul: gondolierul ne dă în primirea portarului galonat ca un general, şi, peste câteva clipe, apa începe să sune iar supt loviturile vâslei, şi luntrea se pierde în întunerec, supt arcele de piatră neagră ale podului.

Aici coloarea locală încetează. Odată trecută poarta veche a palatului, cu leii veneţieni săpaţi pe fronton, întâlneşti acelaşi lux, aceleaşi mobile, aceleaşi chipuri de chelneri cu cărarea la mijloc, musteţe rase şi frac. De aceia, am răsuflat de mulţămire, când, a doua zi, am lăsat engleso-nemţimea din otel, cu chelneri cu tot, pentru a lua la colindat îngustele strade ale oraşului.

Fiindcă Veneţienii nu umblă numai pe cârligatele lor gondole pentru a-şi căta de afaceri: cei ce au puţină dragoste pentru valurile Adriaticei şi mai multă pentru punga lor, pot porni pe cele 150 de „*calli*“, care străbat, parte insula de căpetenie, „la città”, parte nenumăratele ostroave, care, de la Lido la Murano, presară cu verdeaţă şi cu cenuşiul întunecat al monumentelor întinderea verzie a mării. Sunt nişte strade foarte curioase acestea, pentru cel deprins cu uliţile noastre cât se poate de largi şi despărţite în trei, trotuarele şi mijlocul stradei. La Veneţia această împărţire ar fi de prisos: nime nu umblă cu trăsura, fiindcă nu există niciuna singură. Din toate târgurile din lume, oraşul dogilor numai n'are birjari, ceia ce nu-i tocmai supărător.

Intre palatele cu câte cinci şi şase rânduri, mâncate de apă şi de vreme, cu fereşti mici, rare şi neregulate, strada şerpuieşte une ori cu formele cele mai felurite, furişându-se pare-că, printre ziduri. Lu-

www.dacoromanica.ro

mina pătrunde abia prin cele mai mici dintre ele: casele sunt umede şi mârşave, un miros groaznic, indescriptibil şi fără nume, de cârnaţi fripţi, fructe stricate şi brânzeturi vechi te strânge de gât, te înăbuşă. Din loc în loc strada încetează pentru a face loc punţii. Şi puntea nu porneşte pe acelaşi plan, totdeauna e rotundă şi cere nişte muşchi puternici la picioare pentru a-i putea urca treptele de granit. Madone şi statui: la un colţ de uliţă, lângă o dughiană de *„paruchiere"* ori în umbra unui portic vechiu cu leul înaripat la mijloc, Maica Domnului italienească e grămădită la strâmtoare, într'un colţişor, cu faţa-i de lemn boit, cu pânza horbotată, în care e osândită să doarmă. Un fânăraş ori făclie luminează mica scorbură de piatră, acoperită cu sticlă: din când în când un Italian bătrân, unul din acei oribili moşnegi ai Veneţiei, cu bărbia în chip de galoş, spetele gârbove, faţa rasă şi ochii sângeraţi, trece în hainele-i sordide, făcându-şi cruce. Statuile se întrec şi ele la număr cu chipurile Maicei lui Hristos. De-odată, pe neaşteptate la o răspântie, dai cu ochii de un domn corect, de marmoră ori de bronz, îmbrăcat în surtuc cu pulpană, ori cu perucă şi haină din al XVIII-veac, care, piedestalul o spune, se chiamă Goldoni, Tommaseo, Garibaldi, Manin ori alt apostol al renaşterii italiene. Şi de-asupra tuturor, palate prefăcute în dughene, strade în care oamenii de toată mâna se cotesc şi se înăbuşe, statui, se ridică, sus de tot, vre-o *„chiesa"* antică de prin veacul al XVI-lea, cu un popor întreg de sfinţi de piatră, încremeniţi în posturile lor consacrate, părând că pomeneşte pe toţi morţii cari şi ei odată se împărtăşiau de soarele Veneţiei şi valurile Adriaticei şi cari dorm acum de

www.dacoromanica.ro

veacuri în umbra altarelor, între stâlpi, supt lespezile de marmură de Istria ori de Carrara, supt pietrele de porfir roşu. Canalele taie acest complex încurcat de strade cu dunga lor verde, pătată de negrul lustruit al gondolelor. Le simţi de departe, nu cu ochii, ci cu auzul : mai e poate o sută de paşi de făcut până să dai de stâlpii de lemn, ce hoţăresc uscatul de apă, când, cu o bunăvoinţă foarte neplăcută pentru tine, un stol de gondolieri tabărăsc asupră-ţi, cu un ton pe care îl cred poate iresistibil:

— *Una gondola, gondola, signore.*

Şi pas de zi ba, să-i auzi în urmă...

Oamenii strică această ţară a minunilor. Nicăiri poate Meridionalul nu se arată mai lacom de bani şi mai fără demnitate decât acolea[1]. *Ghizii* sunt de o nerușinare fără samăn, şi cei mai accesibili pentru dânşii sunt Englesii, uşor de recunoscut prin statura lor, prin pălăriile bărbăteşti ale femeilor, prin nelipsitul călăuz, în pînză roşie îmbrăcat. Nu-i piaţă, nu-i monument, înaintea căruia să nu fii expus a întâlni un domn cu şapcă albastră, une ori, altă dată cu cilindru şi haine negre, care, cu glas insinuant, îţi cântă pe toate limbile:

Una lira per vedere il palazzo ducale, de pildă, sau „la chiesa di San Marco". Refusi, ai văzut poate odată. Individul se crede jignit, poate nu-l crezi sigur, socoţi că are să te înşele. Răpede te apucă de surtuc, şi din buzunar îi iese cu o răpeziciune fe-

[1] Actuala Veneţie nu mai cunoaşte de mult aceste neajunsuri. În general popolanul venețian e unul din tipurile cele mai oneste, mai discrete şi mai simpatice (1926).

www.dacoromanica.ro

nomenală un pachetel de atestate: e ghid patentat, cutare, cutare a fost cu dânsul, e sigur. Şi, dacă-l răspingi şi atuncea cu un „*non bisogna*", îl auzi în urmă mormăind, indignat de puţina ta politeţă pentru el:

— *Eccolo, non bisogna...*

Şi tovarăşii lui în şăpci şi pălării înalte îl întovărăşesc în mormăială, privindu-te cu dispreţ printre rotocoalele de fum ale lulelelor de teracotă. Şi aceasta se traduce:

— Ce idiot !

La biserici altă comedie. Nicăiri aproape nu găseşti deschisă poarta de lemn săpată a bisericii. Portarul e acasă, doarme, ori se face că n'aude pentru a da prilej „*ragazzilor*" să intervie. Aceştia stau cu droaia la poartă, nespălaţi, mârşavi, cu mânile ude, şi hainele rupte, privindu-te cu ochii lor mari de catifea [1].

Şi de-odată, cum îţi văd ghidul roşu, ori te aud sunând aleargă, cu toţii, bătându-se, stâlcindu-se de la bacşiş:

—*Volete veder la chiesa, signor, molto bella; state...*

Bat în uşă, ţipă, se împing, urlă, îţi mânjesc hainele, până ce portarul, un bătrân pleşuv şi puturos, ori vre-un portar modern, gros şi veşnic plin de suflet, care ştie şi franţuzeşte, îţi deschide. Şi atunci, aşteptând bacşişul —*il soldino*—, toate şăpcuţele se lasă la pământ, umilit şi lacom. O bacşişurile, bisericile, ghizii şi Veneţia!

---

[1] Şi aici neplăcerile au dispărut. Pe alocurea se percepe o modestă taxă (1926).

www.dacoromanica.ro

Şi bacşişurile nu se mântuie aici. Intrat în biserică, trebuie să plăteşti cîte un „*bicchiere*" portarului, care-ţi deschide, sacristanului, care-ţi numeşte picturile, tuturor celor ce te-au ajutat cu un cuvânt, un gest măcar, cari ţi-au ieşit în cale şi s'au dat într'o parte.

E o adevărată boală cronică a unui târg unde sunt şi destui calici: *bacşişomania*. Dese ori nedumerit, neştiind dacă domnul gentil şi bine îmbrăcat care ţi-a arătat drumul cu un zimbet fin pe buze, aşteaptă bacşiş ori ba, te temi ori să-l jicneşti, ori să-l laşi cu aşteptarea. Un singur om mi-a refusat soldinul, şi acesta după ce mă dusese vre-o jumătate de ceas de la San Sebastiano la *Academia delle Arti:* avea o pălărie-moale, unsă, pantaloni şi blusă albastră, peticite la coate şi genunchi, ciubote sparte. Era un lucrător.

Am stat cu gura căscată, neştiind dacă nu cum-va i-am dat prea puţin. Merita să fie canonisat! La Academia Frumoaselor Arte, stă scris anume în patru limbi să nu se deie nimic împiegaţilor, şi portarul, căruia nu-i dădusem „*bicchierele*", conform regulamentului, mi-a aruncat o căutătură[1]... Dese ori la monumente, în palate, ţi se presintă vre-un catalog, vre-o fotografie: nu ştii cât s'o plăteşti şi întrebi. Sergentul, îmbrăcat în verde, cu o livrea splendidă şi o căutătură de doge, îţi răspunde râzând: „*Quanto lo volete*".

Dai 30-40 de bani, şi întors acasă, observi coperta: în slove mari stă scris: „*gratuitamente*".

---

[1] Nicăiri personalul inferior al Museului nu mai primeşte asemenea recompense, şi e deosebit de îndatoritor (1926).

www.dacoromanica.ro

Cu gondolele mai rău: jumătăţile de ceas se plătesc cât ceasurile, acestea ca şi zece minute.

Maxima admisă e : ceasul început se plăteşte întreg: unul, Ferdinando, un om în floarea vârstei, cu un gât ca de taur şi nişte mustăţi cât ale regelui Italiei, îmi cerea tariful unui ceas, pentru că mă trecuse de la Santa Maria della Salute la San Giorgio Maggiore, nici şase minute!

M'am răsbunat ţinându-l un ceas... Sara, tariful spune 1 liră şi 30 pentru ceasul d'intăiu, 60 pentru cele următoare, în oraş, Lido cuprins în acesta. Totuşi n'am găsit nicăiri gondolierul care să se ţie de slova tipărită: jandarmii dau din umeri, şi ei — ştiu obiceiul. Plăteşti 20 de bani mai mult pe ceas, şi, la plată, gondolierul îţi mai iea o liră, spuind că ai trecut cinci minute în alt ceas, şi, apoi, scoţându-şi pălăria moale şi plecând capul:

— *Difficile di andare... Un bicchiere... Sono andato bene.*

Şi te trezeşti, că-i dai bacşiş, pentru că te-a furat ca în codru.

Dacă, plictisit acuma de atâţia sfinţi în haine roşii şi albastre, de atâtea fecioare, bălăi şi întunecate, porneşti supt arcadele Palatelor Procuratorilor, unde se adună dughenile cele mai alese şi mai bogate, sau pe oricare altă cale îngrădită cu vitrine, dai de alte neajunsuri. Sticlăriile şi mosaicurile formează industria de căpetenie a Veneţiei. La trei-patru magazine trebuie să găseşti unul la fereasta căruia străluceşte sticla şi iar sticla, cu sute şi mii de modificări, supt chipuri fără de număr de felurite.

Salbe de perle veneţiene, panere veşnice de „verre filé", bumbi de manşete şi broşe de sticlă, ori gon-

www.dacoromanica.ro

dole de argint şi bronz, cu nişte vâslaşi boiţi în colorile curcubeului, fac un amestec fără nume de conture şi de colori.

Fiecare lucru cu preţul lângă dânsul, pe un pătrat de hârtiuţă albă. Negustorul, totdeauna politicos şi mai totdeauna cu un abdomen din cele mai desvoltate, pândeşte în umbra uşii sculptate pe „*forestierele*" naiv, care se lasă prins în capcana flaconaşelor câte opt la franc, a bumbilor de manşetă coloraţi şi a broşelor de argint. Te opreşti puţin să vezi, fără gând măcar să cumperi din tărcata marfă a „negoziantelui". De-odată negustorul burduhos îţi iese înainte cu un zâmbet ca mierea de dulce, pe faţa-i groasă şi pârlită, şi cu un ton de stentor:

— *Volete veder la fabrrica?*

Şi, dacă refusi, el crede de datoria lui să te întovărăşască vre-o câţiva paşi încă, până dai de un alt magasin de sticlării şi gondole de argint lucrate în *à jour* şi de un alt negustor care-ţi oferă să vezi *la fabrica*.

Vederea exposiţiei de obiecte de la *fabrică* e iarăşi un izvor de câştig pentru painjenii veneţieni. De multe ori străinul e dus în aceste curse *sticloase* de către ghid, care, după ce ai văzut San Marco ori Palazzo ducale, îţi dă ideia de a visita cutare ori cutare fabrică, cea de mosaice, cea de sticlă, cea de dantele — *merletti* — subvenţionată de regină, etc., etc. Odată întrat, trebuie să cumperi, dacă nu din poftă pentru cele văzute, care sunt, ce-i dreptul, splendide, din condescendenţă pentru domnul bine pus, care zâmbind te-a dus din săli în săli, deschizând vitrine, deranjând lucrători, desfăcând condice, pentru ca să-ţi arate că are clienţi şi în sălbateca ta ţară.

www.dacoromanica.ro

Dacă ai *admira* numai, fără să deslegi baierele pungii, negustorul e în stare să te poarte o zi întreagă, suind scări şi trecând praguri, fiindcă —socotia el — *poate vrei să cumperi altceva*. O singură dată am scăpat de cumpărătură, la fabrica de dantele a *cavalerului* Jesurum, dar să fi văzut ce mutră făcea Franţuşca cu dantelele şi uvrierele cu ochii negri şi faţa pârlită — orfane toate, spunea stăpâna,—care râdeau cu ochii, ţesând în umbra aristocraticelor odăi ale palatului... Dese ori crezi c'ai mântuit cu bacşişurile, când îţi iese înainte portarul care ţi-a ţinut băţul ori lucrătorii cari ţi-au scris numele pe o boambă de sticlă, cu sticla topită, şi toţi se uită numai, dar o căutătură...

Şi ca prin vis văd o Veneţie care n'ar avea nici ghizi, nici „*ragazzi*", nici sticlari, nici Englesi. Fiindcă Italia pare că nu-i astăzi decât o mare ospătărie artistică şi antică pentru flegmaticii locuitori aĭ Marii Britanii. Ii întâlneşti pretutindeni, la otel, pe stradele înguste, în negrele gondole, la picioarele statuilor, pe platforma turnurilor: corecţi, cu mustăţile rase, cu „baedecker" în mână, ţinând la braţ, veşnic la braţ, pe iubita lor jumătate, păpuşă cu ochii de sticlă, obrazul de trandafir şi dinţii de cal. Reci şi măsuraţi, mormăind neînţelese exclamaţii în săltătoarea lor limbă, alte ori în franţuzeşte.

Am văzut pe un insular cu o statură de grenadir, întrebând pe *mistress* a lui, care-i venia la urechi, într'o franţuzească oribilă:

— *Nous prendrons une gondole. N'est-ce pas, ma petite?*

„*Petite*" ar fi slujit la noi în jandarmii călări.

La toate bisericile, în toate palatele, trebuie să

www.dacoromanica.ro

cauţi... Englesul. Niciodată singur: totdeauna cu un regiment de misse, mistresse şi babe.

Unii sunt groaznici, bătrâni, schilozi, pe pragul morţii; în loc să-şi caute de suflet, colindă lumea. Fiecare popor are o ramură de activitate omenească pentru care-i făcut anume; Englesul e *traveller*, călător, Jidovul rătăcitor al lumii moderne, şi aceasta de bună voie. Şi să nu credeţi că în ochii aceştia de cristal se răsfrânge estetic această lume de sculpturi şi zugrăveli. Drept dovadă, pictura englesă contemporană şi chiar aşa de cântatul John Ruskin a căruia descriere a Veneţiei înfloreşte la vitrinele tuturor librarilor Veneţiei alături cu acvarelele câte 10 franci una. Francesul visitează pentru ca să ridiculiseze, Neamţul pentru ca să facă erudiţie, Englesul e puritan şi în călătorie: el are rigiditatea şi răbdarea creştinului care-şi îndeplineşte o datorie. Ar crede că cerul se prăbuşeşte asupră-i şi cugetul l-ar mustra veşnic, dacă ar uita să *controleze* unul măcar din monumentele trecute pe foile cu slove mici ale călugărului.

O călătorie englesă e o constatare a spuselor nenorocitului Baedecker englesesc. Une ori cartea îi pune la grele încercări, pe sărmanii insulari:. alăturea cu cutare tablou de maiestru, stă scris: „*very splendid*". Am văzut Englesi oprindu-se la această menţiune, cerând un scaun şi pierzându-se în extas ceasuri întregi înaintea pânzei, fără ca aceasta să li producă cea mai mică plăcere estetică. Din potrivă, ochii somnoroşi, faţa trasă, nasul plecat în joş arătau că bietul om se plictiseşte îngrozitor înaintea acestui amalgam de boiele, dar ceia ce mângâie e că şi el la rândul lui şi-a făcut datoria ca şi multe alte mii de compatrioţi de-ai săi. Cei mai conştiincioşi scot note. Un râs homeric

www.dacoromanica.ro

m'a prins la „*Scuola di San Rocco*", splendidă colecţie de tablouri urieşe ale lui Tintoretto, când înaintea unei pânze în care Hristos stătea pierdut într'o lumină gălbuie,—răstignirea, mi se pare,—trei Englese, pe trei scaune, cu trei ghiduri, mi se arătară fantastic de stupid, privind capodopera pictorului (aşa spunea catalogul), — cea din mijloc o balercuţă de femeie de vre-o patruzeci de ani, roşie şi umflată la faţă, scotea note pe un carnet enorm de piele. Oarecare mişcări fudule la venirea noastră şi o mică mutră de despreţ pentru aceşti profani, cari n'ar fi putut scoate note ca dânsa, arătau în deajuns că vecina era o femeie superioară, o *authoress* poate. La dreapta şi la stânga, tâlhari ai acestui Hristos în fuse şi cu ochelari, două Englesoaice mai bătrâne, gârbove şi zbârcite năstruşnic, îşi treceau vremea admirând, adecă puind şi scoţând alternativ ochelarii fumurii.

Era splendid—sărmana artă şi biata Veneţie! Englesii au găsit mijlocul să strice efectul minunilor estetice şi după moarte: în San-Giovanni e Paolo, alături cu strălucitele morminte ale dogilor, culcaţi în sarcofagii de marmoră de Istria, pe pereţii bisericilor, o cutie de piatră fără podoabe, pierdută între stăpânii Veneţiei: e un baron engles. Windsor, mort la 1754. Trebuie să fi fost cel d'intâiu turist acest intrus în biserica dogilor!

Şi la otel iar Englesi, amestecaţi cu alţi reprezentanţi ai spiritului de călătorie, Germanii. Englesii şi Germani, iată toţi turiştii. Un biet Frances venit cu două doamne şi-a luat o masă la o parte, şi de la masa aceia ascunsă într'un colţ accente mai omeneşti vin să turbure concertul de *aoh!* şi „*sehr schön*" al vecinilor

www.dacoromanica.ro

miei cari-şi împărtăşesc impresiile artistice supt ochii chelnerilor în frac negru şi cravată albă.

De toată mâna, de toate felurile, din toate părţile: un Engles bătrân întâiu, oribil de bătrân, cu părul galben, ochii roşii, spetele coşcovite, un Tithon aproape de prefacerea în greier. Şi te prinde mila, când, la sfârşitul mesei, îl vezi ieşind pe uşa din spre odăi, la braţ purtând un amestec de cărnuri moarte, de-asupra cărora se înalţă un cap tremurător: e femeia lui, paralitică. O miss cu părul alb cu talia de grenadir închide calea. Alături, alte tipuri caricaturale: o miss roşie ca mărul, care visează cu buzele deschise ca pentru veşnic *aoh*, un domn bătrân care-şi suflă nasul într'un flacon, o Englesoaică uscată ca un vreasc, lângă bărbatu-său, care ar putea simbolisa *„le boeuf gras"*. Şi din aceste guri roşii, cu dinţi enormi, „Aoh" caracteristic se ridică din timp în timp şi pare că pluteşte colosal de-asupra farfuriilor cu năramze aurite.

Uf, Englesii!

II.

Şi totuşi, cu toţi Englesii, ghizii şi „ragazzii", e aşa de frumos, în taina-i întunecată de veacuri, târgul palatelor de granit şi al leilor înaripaţi, crăiasa de odinioară a Mării Adriatice, ocrotita lui San Marco!

Nicăiri în lume poate nu se grămădesc atâtea palate, şi rămăşiţele unei societăţi dispărute nu sunt mai îmbielşugate: e o necropolă întinsă Veneţia, mormântul de piatră al republicii apuse, groapa dogilor îmbrăcaţi în catifea, cu bereta de fir, ţuguiată, la ceafă. Gondolele în haina lor neagră, cu odaia cernită în mijloc par nişte sicrie plutitoare pe valurile verzi şi,

www.dacoromanica.ro

ciocli ai frumoasei moarte, jandarmii cu tricoarne negre păzesc corecţi şi nemişcaţi, la colţurile stradelor, aleielor, cimitirului. O treime din locuitorii actuali trăiesc ca parasiţii pe trupul cetăţii stinse: unul îţi vinde fotografii şi vederi ale bisericilor şi palatelor, altul ghiduri pentru oraş, un al treilea îţi deschide zâmbind porţile căptuşite cu fier ale monumentelor. Calicii mai ales păstrează în expresia feţei ceva din dogii muieţi în fir şi mătăsuri, din senatorii cu *pourpointe* de catifea; acelaşi nas evreiesc, îndoit de mijloc, ascuţit şi plecat la vârf, aceiaşi ochi bănuitori şi mândri, cari se observă în vechile cadre de pe pereţii vechii reşedinţi a dogilor, şi adesea pe strade, vânzând buchete, vezi profilul fin şi părul bălan al Veneţiei lui Tintoretto ori Veronese. Săptămâni întregi poţi să-ţi treci vremea, colindând din biserică în biserică: cea mai mică dintre dânsele trebuie să aibă lucruri care, aiurea, ar face reputaţia unui oraş şi care aici, ca pretutindeni în Italia, trec nebăgate în samă. Toate din veacul al XVI-lea, toate au frontonul cenuşiu, lespezile mâncate de vreme şi sfinţii sculptaţi, ascunşi în scorburile de piatră roasă. De veacuri nicio biserică nu s'a zidit în acest oraş-necropolă, şi nu numai o biserică, dar mai că mi-ar veni a crede că nicio casă. Veneţia dogilor a încremenit şi singură vremea a zvârlit de-asupra cadavrului de piatră zăbranicul ei de vechime: oamenii n'au schimbat nimica.

Şi aceasta te scuteşte de priveliştea caraghioasă a vre-unei case moderne, cu arhitectura algebrică, detunând cu ferestile numărate în acest amestec de stâlpi de porfir, colonete de piatră şi cupole rotunde care se chiamă Veneţia.

Porneşte într'o dimineaţă frumoasă, când cerul pare

www.dacoromanica.ro

un ochiu mare albastru, care râde, şi soarele aprinde raze pe vestele de pânză ale lucrătorilor şi fustele roşii ale Veneţienilor, pe piaţa lui San-Marco. E neasămănat: în faţă, Marea presărată de gondole negre, vapoare şi corăbii cu mii de aţe de painjen pe aripile lor de pânză. In mijloc, un pătrat de zidiri vechi şi înegrite, care fac din piaţă un fel de curte interioară: de o parte şi de alta *procuraţiile*, în faţă biserica Sfântului Marc şi parte din „palazzo ducale", reşedinţa dogilor. Lasă stâlpii de granit ai palatelor şi cariatidele cu lungi barbe care-l sprijină şi, dacă se poate fără să alergi la luminile unui ghid, intră în vechea biserică, prin frontonul de-asupra căruia se înalţă cele patru cupole cu cruci mari aurite în vârf.

De-asupra, pe frontonul albastru, presărat cu stele de aur, mai sus decât sfinţii ceilalţi, cari parcă încearcă să se ridice spre dânsul, San-Marco veghiază de-asupra locuinţii sale cu lunga barbă desfăcându-se lămurit pe cerul fără de nour.

Leul Veneţiei, cu laba pe blasonul cetăţii, stă dedesupt şi, de o parte şi de alta, sfinţi în turnuleţe, mosaice cu fond de aur, coloane fără de număr, inscripţii latineşti de pe vremile dogelui Dandolo, cei patru cai de bronz aurit aduşi de dânsul după cuprinderea cetăţii Paleologilor, dau bisericii acesteia bătrâne, ale căreia începuturi se pierd prin veacul al X-lea, o aparenţă fantastică, grotesc de bogată şi de împodobită, a uneia din acele curţi fermecate pe care, în „O mie şi una de nopţi", vrăjitorii amoresaţi le coboară din lumea visului pentru iubitele lor. Nicăiri aiurea ceva asămănător nu se întâlneşte: Veneţienii au avut în mândria lor aristocratică un singur gust, o singură admiraţie: a bogăţiilor. Şi au fost bogaţi, de o

www.dacoromanica.ro

bogăţie ne mai pomenită, care li permitea să-şi prefacă cetatea într'o pădure de statui, într'un palat fără de capăt. San-Marco se resimte de această indigestie de bogăţii a cetăţii: biserica modestă zidită în stil roman prin veacul al X-lea a fost împodobită, aurită, încărcată de toate minunile pe care stăpânii Adriaticei le vedeau prin locurile depărtate unde abordau galerele lor cu pereţii sculptaţi.

Prin veacul al XV-lea, după ce corăbierii veneţieni duseseră departe steagurile republicii, maieştri veniţi din Constantinopol, cu mintea plină de aurituri şi mosaice, schimbară, acoperind-o cu o haină nouă, mai strălucită, vechea fisionomie a bisericii.

Mosaicele de sticlă aurită împodobiră cupolele rotunjite, puse de maieştrii bizantini pe coperemântul luciu al bisericii romane, sfinţi mari cu ochii cuminţi şi expresivi, cu faţa slabă şi trupul pierdut în hainele lor roşii şi albastre începură să privească din înălţime altarele îngreuiate de bronzării şi aurituri, orbitoarea „*Pala d'oro*", coloanele mărunte de marmură orientală, în care roşul porfirului se amestecă cu verdele malahitei. San-Marco deveni o biserică grecească, un fel de Sfânta Sofie, Kremlinul plin de podoabe al Apusului.

De departe atunci trebuie să fi produs un aspect liniştit şi dulce biserica adormită supt cupolele ei rotunde, supt paza sfinţilor de mosaic. Pentru a fi însă ceia ce este astăzi, biserica trebuia să mai sufere o schimbare la faţă: pe la 1400, maieştri apuseni, tovarăşii celor ce ridicau până la cer horbotatele turnuri ale catedralei urieşe din Colonia, veniră să mai îngreuie aparenţa casei Sfântului Marco. In faţa cupolelor, turnurile gotice se ridicară, cu ascuţitele lor

www.dacoromanica.ro

vârfuri şi ferestuicile lor colţurate, şi aici, pe malurile Adriaticei, veniră să se lege cele două arhitecturi, cea extatică şi aprinsă a Apusului cu liniştita şi adormita arhitectură a Răsăritenilor, într'o operă neînchipuită, grotescă, fantastică, splendidă.

Prin porţi mari de bronz, aduse din Răsărit, supt arcadele aurite şi smăltate de mosaicuri, întri în biserica luminată de candele de argint. Mosaice în toate părţile: pe cupolă, pe păreţi, de-a lungul galeriilor, la care te sui de-afară printr'o scară umedă şi întunecată. Cel de sus, mai vechi, sunt sfinţii orientali, operă a Grecilor, ceia ce se şi cunoaşte după aierul curios, stângaciu şi comic al bieţilor oameni, pierduţi pe fonduri arbitrare de aur. In galerii, au lucrat maieştrii mosaici din Apus: Contururile sunt mai statornice, desemnul mai independent, fisionomiile mai deschise. Înţelegi că nu mai eşti în ţara ieratismului, a civilisaţiei mumificate supt influenţa ucigătoare a popilor ignoranţi şi stupizi. Amvonul de marmură orientală sticleşte în fund, la stânga, cu coperemântul rotund de marmură galbenă, trupul de o alta, roşie şi verde, coloane mici la base, tărcate şi multicolore.

In mijloc, scânteietor de lumină, răsunând de glasul preoţilor, cari scandează adânc şi trist silabele latineşti, îmbrăcaţi în lungi rochii roşii şi albe, „*il altare maggiore*", altarul cel mare, ascuns supt baldachinul de marmură neagră: în dosul şirului minunat de sfinţi sculptaţi pe dunga de marmură trandafirie ce se razimă pe o cruce uriaşă, un Hristos care pare că nu mai simte, nu ca Hristosul dureros şi spasmodic pe care l-am văzut la San Giorgio Maggiore, cu răni sângerânde şi faţa-i cadaverică. La dreapta şi la stânga: sfânta veacului de mijloc, Ma-

www.dacoromanica.ro

dona, şi San-Marco, patronul cetăţii dogale. Şi atâţia sfinţi, atât aur, atâta marmură, fum de tămâie, cântat de preoţi, sfârâit de lumânări de ceară...

Se aud paşi pe lespezi: un zgomot sec şi prosaic. Profanăm tăcerea bisericii, rugăciunea credincioşilor. Un glas horăitor lângă noi: un ghid cu pântece uriaş şi musteţi de-un stânjen *explică* biserica unor Englesi atenţi, reci, corecţi, târând silabele, sunând consoanele. Şi, pierdute în stalele de lemn, pe breviarele minuscule, cu feţe palide şi triste, femei se roagă lin, încet, pierdut, supt glas de preoţi, în biserica luminată. La stânga, aurită de raze, o Veneţiană, o fată de vre-o şaptsprezece ani, albă ca marmora de Istria, cu păr de aur ca fondul mosaicelor; un profil de Madonă, gene lungi pe obraji palizi.

Ieşim. De afară se aude încă pierdut şi dulce cântecul latinesc al preoţilor raşi la faţă, şi San-Marco de sus, cu aureola pe frunte, păzeşte biserica fantastică, cu ascuţite turnuri gotice, cupole rotunde şi sfinţi înegriţi de vreme, în scorbure de piatră.

Inainte, piaţa bisericii, la stânga, palatul ducal, la dreapta *„Torre dell'orologio"*, în faţă, celalt turn, *„il campanile"*. Singur San-Marco oferă privelişte a nostimă[1] a unei biserici care-şi are turnurile de-o parte, cel cu clopotele alături ea, la o parte cel cu ceasornicul. Acesta din urmă, restaurat probabil în timpurile din urmă, e boltit şi face loc uneia din căile cele mai frecventate ale oraşului, acea care duce la vechiul *„ponte di Rialto"*. La căpăt o mică platformă pe care se înalţă un clopot uriaş: doi gladiatori de acelaşi metal bat ceasurile cu ciocanele lor înverzite.

[1] Aşa sînt însă şi ale noastre din vechea Moldovă (1926).

www.dacoromanica.ro

Şi, profilându-se pe ceriul albastru, aşa de dulce, al Veneţiei, cei doi coloşi bătând în clopotul peste care veacuri au trecut produc un efect neobişnuit şi fantastic. Leul veneţian cu faţa lui maiestoasă şi liniştită, cu aripe pe spate, pare că pândeşte aurit şi împodobit, de-asupra anticului ceasornic care de la 1496 până acum socoate mersul necontenit al vremii, schimbătoare şi veşnică. Un potop de gânduri mi se răpède în minte la priveliştea turnului anticei basilice a Sfântului Marc: câţi oameni feluriţi, câte privelişti deosebite a văzut splendidul leu de aur de pe înălţimea turnului cenuşiu! In alte vremi vechea Veneţie, Veneţia cea vie, dogele în haine de fir asistând la liturghie, în mijlocul senatorilor şi închisitorilor, ale căror stale şi acuma-i aşteaptă încă supt baldachinul de marmură neagră, oştirile republicei defilând supt umbra porticelor, cu halebardele în mână şi pumnalele lucrate fin la coapsă, ambasadorii străini, Persanii cu căciuli ţuguiete, liniştiţii burghesi din Nürnberg, Genovesii fudui, viind să se plece înaintea maiestăţii dogelui viteaz şi încercat, senatorilor cu barbă albă, crunţilor închisitori. Acum tineri cu trandafiri în piept, cu plastron crocmolit şi barba în colţ se abordează cu *„dis donc"* al Parisienilor, Veneţiene cu turnură şi rochii albe trec supt poarta boltită, şi un individ fără nume colportează în cutii de chibrituri broaşte ţestoase ţipând în *franţuzeşte:*

Du torti vivant, torti, torti, Moussié!

Ce o fi zicând bietul leu de aur de barbele ascuţite, pălăriile cu o grădină în vârf şi negustorii de *„petit torti vivant"!*

Celalt turn e zidit în cărămidă, cu un vârf ascuţit, de-asupra căruia pluteşte un înger uriaş, cu aripile de

www.dacoromanica.ro

aur, blagoslovind Veneţia. De pe înălţimea celor nouăzeci şi opt metri ai lui, oraşul tot se vede, până ce ultimele palate se pierd în aier: un aier fraged, răcoros, fără miros sălciu de apă sărată se răsuflă; şi din când în când un curent de *patchouli* vine să-ţi amintească faptul că există o categorie de oameni cari au specialitatea visitării monumentelor vechi. Te întorci: favorite— iar Englesi. Păcat, era aşa de frumoasă Veneţia văzută din înălţimea turnului vechiu de o mie de ani aproape! La temeliile urieşului de cărămidă, *„loggetta"*, odăiţa unde halebardierii muiaţi în fier păziau palatul dogilor, înşiră sculpturile lui Sansovino, care împreună cu Girolamo Campagna e autorul mai tuturor statuilor veneţiene. De jos când te uiţi, vârful turnului nu se mai vede: pare că sprijină cerul...

III.

Alături, palatul ducal înşiră colonadele-i şi faţada-i de piatră roşietică, clădită după planurile lui Antonio da Ponte. Unul din capetele lui atinge biserica San-Marco, un altul dă în spre Mare. Două coloane mari tului cu uriaşa lui coadă de bronz, cealaltă pe Sfânde piatră se ridică înainte-i: una poartă sus leul Sfântul Toma, călcând pe un crocodil carè se zvârcoleşte.

Întri printr'un portic, înflorit cu statui, sămănat cu inscripţii, şi, în faţă, înaltă şi largă, cu treptele-i de piatră albă, ai *scara Uriaşilor,—scala dei Giganti.* Uriaşii sunt două statui de piatră ale lui Sansovino, de o statură mult mai mare decât cea omenească: Marte cu chivăra pe cap şi trupul mlădiat într'o parte, şi Neptun, cu barba-i lăsată pe piept, cu ochii lui încruntaţi de stăpân al Mării. Sunt de acele opere artistice

www.dacoromanica.ro

ale Renaşterii care par a fi păstrat scânteia idealului cumpătat şi senin al antichităţii, cu mai multă putere, energie în ochii aprinşi, cu luminile depline, cu muşchii încordaţi, pocnind supt piele. Supt soarele cald al Italiei, de-asupra scărilor de marmură, uriaşii senini şi puternici visează veşnicul lor vis de piatră, visul statuilor care toate le văd şi de nimic nu-şi aduc aminte, reci şi veşnice.

Intre aceşti doi zei ai lumii apuse, dogele primia pe pleşuvul lui cap bereta de fir, şi câţi genunchi tremurători se vor fi plecat pe lespedea rece aici, între cele două statui, câtă nobilime strălucită va fi colindat salele spaţioase ale clădirii ce o dată a fost centrul vieţii veneţiene, locuinţa fruntaşului mândrei aristocraţii! Şi, dacă vrei să-i vezi pe dogii ce dorm la San Giovanni e Paolo, în sarcofagiile lor de piatră săpată, supt păduri de statui, mai sus decât ceilalţi şi după moarte, treci scările îngrădite cu baso-reliefuri şi opreşte-te în sala cea mare, strălucita sală *a Marelui Consiliu*, cu stalele-i de lemn pustii şi colbăite. In faţă, luminat de razele soarelui, ce străbat ferestrele de sticlă smălţată de ove în relief, cea mai mare pictură în uleiu, *Paradisul* lui Giacopo Tintoretto întinde chipurile-i de credincioşi cu barbe lungi, ochi cuminţi şi rochii tărcate. Sus, dogii, începând cu unul dintre cei d'intâiu, Obelerius Antenoreus din 809, perindează în umbră chipurile lor bătrâne şi înţelepte, beretele lor de fir de aur. Şi bătălii fără de număr, predări de cetăţi, primiri de ambasadori înşiră pe pereţi trupurile muşchioase, caii spumegând, salele de primire şi ambasadorii solemni, în lungile lor rochii. Iscălite, nume strălucite, Veronese, Tintoretto, Bassano.

Alţi treizeci de dogi în *sala dello scrutinio*, alte ta-

www.dacoromanica.ro

blouri istorice, alte bătălii. Impresia e obositoare pentru ochi, sătui de a se opri veşnic la aceleaşi figuri, idealisate, rotunjite, rumenite de artist.

E întipărirea pe care o produce orice operă care pluteşte de-asupra realităţii, care o schimbă pe aceasta, o schilodeşte pentru a o reduce la un tipic admis, după formula şcolii [1].

Dacă, după acest duş de picturi istorice şi de haine tărcate pe trupuri de casapi, treci apa şi mergi la *Academia delle Arti*, priveşte maiestrii flamanzi: Waes, Ruysdael, Van Dyck, Teniers. Uite Waes: e un pictor de mâna a doua, mult îi lipseşte până să aibă talentul lui Paolo Caliari ori al lui Giacopo Tintoretto şi totuşi pare că zile întregi n'aş face alta decât să mă uit şi iarăşi să mă uit la pânzişoarele pe care maiestrul olandes, dus de propriul său gust şi în afară de orice şcoală, a înfăţişat modest şi fără pretenţii cele ce le vedea în fiecare zi, nimicurile traiului. Iată o horă într'un sat: Cerul întunecat, pe alocurea de un albastru violet, nouri groşi ca nişte câlţi se târâie aproape de pământ, ţeranii roşii, cu feţele umflate de umezeală, ieau la joc fete în fuste tărcate.

E simplu, foarte simplu, cum e viaţa, cum e realitatea, şi pentru o pânză de acestea, un joc de umbră şi lumină de-al lui Rembrandt, nişte fructe pe o farfurie, un danţ într'un sat pe vreme nouroasă al lui Waes, o bătălie de-ale lui Wouvermans, în care, în mijlocul amestecului de trupuri, se vede un cap de cal alb, doară şi un colţ de şea, aş da o colecţie întreagă de aceste tablouri italiene cu cerul veşnic de

[1] Asupra acestor judecăţi, cetitorul e rugat să vadă titlul capitolului.

www.dacoromanica.ro

peruzea, cu nourii veşnic rotunzi, cu madonele totdeauna frumoase, totdeauna cuminţi, totdeauna monotone. Şi sunt aşa de multe madonele acestea, aşa de mulţi Hristoşii, aşa de mulţi evangheliştii, sfinţii şi patriarhii, că mă îngrozesc când aud că în cutare biserică se mai află vre unul. Veşnic aceleaşi aproape: o mai mare putere în coloare, o precisare în contururi, independenţă de zugrăvire, iată ceia ce deosebeşte numai o madonă de-a unui Vivarini de prin al XIV-lea veac de o alta a lui Bellini şi aceasta de una a lui Veronese, Tiţian ori Tintoretto. Bellini mai ales: omul acesta şi-a trecut viaţa făcând madone, în toate posturile, în toate cadrele, de toate mărimile: la Santa Maria, cu un Hristos pântecos şi curmat la mâni, în braţe, la San Zaccaria între doi sfinţi, la Academie, singură, în profil văzută [1]. Şi treacă acum madonele, dar sfinţii: numai eu ştiu câţi sfinţi am văzut, toţi cu rochii albastre, roşii şi violete, toţi cu barbele lungi, afară de Sfântul Sebastian, care e osândit, se vede, să nu poarte haine pe dânsul în veac, pentru a i se vedea poate săgeţile înfipte în coaste.

Capodoperele artistice, religioase şi istorice au ajuns să nu-mi mai facă nicio impresie, să mă coboare la nivelul estetic al unui Engles: fiindcă, oricum, sunt prea mulţi pictori religioşi şi prea monotoni... Pentru oamenii aceştia religia era exclusivă: ea-i *monopolisase* cu desăvârşire, pusese vălul ei mistic între lumea reală, în care trăiau, şi povestea lui Isus, creatorul de religie, născut, după ale lumii, din dulgherul Iosif şi femeia lui, Maria, în sătiorul oriental Betleem. Ajunsese să nu mai poată face nimic alta decât chipuri

[1] E cel mai divin din pictorii veneţieni ai Madonei (1926).

www.dacoromanica.ro

de sfinţi, martiri şi transfiguraţii; dogii sunt reprezentaţi veşnic adorând pe câte un Mântuitor, între doi ori trei cuvioşi... Comenzile ce se făceau pentru biserici, necontenit aproape, întăriau această dispoziţie de spirit a pictorului, şi de la o vreme bieţii oameni se treziau că nu mai pot zugrăvi decât feţele celor trecuţi în calendar. Natura? Trecută la index, un cadru pentru o *înviere*, ori pentru o *înălţare:* Am văzut la *Scuola di San Rocco* un tablou biblic al lui Tintoretto în care frunzele de pe copaci erau făcute în rotocoale, pentru a mântui mai de grabă cu dânsele; un altul, în care Maria merge pe un asin... Dar un asin!

Natura e simplificată, fiecare din elementele ce o alcătuiesc, se înfăţişază după formulă: cerul? albastru deschis, copacii? palmieri, şi aşa mai departe. Până la un punct se înţelege, strămutându-te cu mintea pe timpurile acelea, cum de acest ideal era al tuturor artiştilor, cum de toţi aveau această *sanctomanie*. Pentru dânşii religia era peste tot locul, ei trăiau în atmosfera religioasă, cum noi trăim în cea industrială şi ştiinţifică, atmosferă care ne face realişti, precum aceia-i făcea idealişti pe dânşii. Dar pentru noi, iubitori de viaţă şi de varietate, setoşi de adevăr, tablourile acestea sunt goale de înţeles, şi trebuie să ai o educaţie artistică specială pentru ca să li guşti frumuseţa. Altfel fondul plicticos te face indiferent pentru desăvârşirea formei. Eu, care n'am ajuns încă la acest ideal al amatorului de artă, nu înţeleg, nu gust plăcerea estetică şi casc. Se vede că sunt un barbar pentru pictură ori sculptură şi poate pentru poesie, fiindcă mărturisesc că nu pot ceti corespondentul în poesie al tablourilor lui Tintoretto şi Veronese, divina *Comme-*

www.dacoromanica.ro

dia, care mă plictiseşte şi *Gerusalemme liberata*, care mă adoarme [1].

Mă tem că am să păţesc acelaşi lucru cu aşa de cântata Santa Cecilia a lui Rafael, care, în copie, mi-a părut rece, moartă, fără miez, monotonă, ceva tipical, perfect de tipical. Şi aceasta este un blastăm aproape pentru artă, să tăgăduiesc pe Rafael, pe divinul Sanzio, pentru Waes şi Rembrandt... Il tăgăduiesc, mi-i ruşine, dar e aşa.

Rafael nu-mi place, urăsc pe Tintoretto, casc înaintea lui Veronese, şi mă mir cum nu făcea şi el tot aşa, când îşi zugrăvia sfinţii: iîn schimb sunt admiratorul lui Tiepolo, Gian-Batista Tiepolo [2], pictor veneţian din al XVIII-lea veac. Şi iată de ce: la Academie este o odaie lăturalnică, plină de Diane, de Minerve şi alte asemenea statui antice; ceva te mângâie: în fund ai un tablou, un tablou aşa cum îl înţeleg eu, plin de viaţă, real, simţit. Vedeţi, încă o eresie: cred, cum nu crede Taine, că poate exista o pictură psihologică, superioară celei ce se mulţumeşte cu zugrăvirea numai a formelor pline şi rumene, o pictură care face oamenii cu creier în titvă şi lumină în ochi. Sunt un eretic, dar nu pot gusta forma pură fără scânteia vieţei, şi am stupiditatea de a prefera pe Hristosul lui Vereşciaghin numai pentru că e real, viu, adevărat, în mijlocul umilitei lui familii de muncitori, lângă o Marie fără aureolă divină în jurul capului, fără aur la cusături. Pictorii de profesie ar trebui să-mi arunce în faţă tot

[1] Aşa eram crescuţi atunci! (926).

[2] Gian-Battista Tiepolo (1693-1770) aparţine direcţiei artistice de care se ţin Lazzarini, Angeli, Fumiani. Conturul scărmănat şi puterea de colorit îl apropie de estetica picturii impresioniste. Mai puţin cunoscut e fiul său Gian-Domenico.

www.dacoromanica.ro

despreţul mie, profanului, ca acel pictor italian, care, văzându-mă că dau din umeri înaintea unei madone deale lui Bellini, trânti scaunul de răsunară podelele şi, scandând silabele:

Trois heures viennent de sonner, Monsieur!

Şi la trei ceasuri se închide muzeul pentru visitatori. Iată de ce admir pe Tiepolo.

Pânza lui e veche: din porunca ministrului de Instrucţie Publică au strămutat-o pe o alta nouă, şi părţile stricate n'au fost restaurate încă, aşa că dungi albe o pătează. E de un verde galben, o lumină sarbădă de mormânt ori de candelă, răsfrântă pe o apă verzie şi tulbure, luminează figurile, dându-li un aspect de stafii, nişte feţe galbene, slabe, cadaverice, Nu mai vezi nici soldaţi, nici mulţime; singur Hristos din mijloc şi tâlharii din stânga îţi lovesc ochii. El îşi târâie crucea: nu e Hristosul obişnuit, Dumnezeul pe a căruia faţă durerea nu-şi poate pune pecetea, cel veşnic demn şi milostiv pentru calăii lui: e un om ca şi noi, cu simţirile noastre, cu durerile noastre.

Ochii obosiţi, gura dureroasă, faţa strâmbată, trupul strivit supt greutatea crucii. Şi în urmă tâlharii, cu groaza morţii pe obraz, în zdrenţe, cum i-a făcut frica şi umezeala întunecată a temniţelor. Unul mai ales: tipul evreiesc, ochii închişi de frică, barba mare, trupul zgârcit. Pare că tremură pe pânză. E apoteosa durerii omeneşti şi e o pânză de maiestru, fiindcă cel ce-a făcut-o a simţit, şi de aceia a reprodus. Şi iată de ce admir tabloul lui Tiepolo.

Şi iată de ce iar am lăsat cine ştie unde Palatul Ducal pentru a face o lungă disertaţie asupra picturii, pentru a osândi pe zugrăvitorii de sfinţi italieni şi a blagoslovi pe realiştii olandesi. Să ne întoarcem însă

www.dacoromanica.ro

la palatele noastre. Sala Marelui Consiliu şi a Scrutinului formează numai una din despărţirile vechii locuinţi a dogilor, pe altă scară treci la Sala celor patru porţi, încunjurată de aceia a Colegiului, a Senatului şi a Sfatului de Zece. Toate sunt literalmente tapisate de picturi, pe păreţi, pe tavan, în anticamere: Veronese, Tintoretto, Contarini, Aliense. E o imensă glorificare a Veneţiei: cetatea în chip de femeie, bălaie şi dulce, cu nasul ascuţit caracteristic, stă între sfinţi, primeşte cununi, îşi sfarmă lanţurile. Un Hristos arătat poporului, de Albert Dürer, detună prin asprimea desemnului şi tăria colorii între picturile veneţiene, în care roşul sau galbenul predomneşte. Vechiul maestru german are mâna puternică: tabloul lui pare un început mare, pe care nu l-ar fi putut duce la capăt mâna stângace a pictorului: Hristos mai ales, în mijlocul pânzişoarei, are expresia ironică şi aprigă pe care i-o dau Germanii.

Ceia ce e mai frumos însă nu sunt lucrurile văzute, ci acelea ce se găsesc supt dânsele. Aici, în salele acestea, părăsite astăzi şi cutreierate numai de paznicii galonaţi şi de curioşi, aristocraticul guvern al republicei dădea ascunsele-i hotărâri şi le aducea la îndeplinire. In sala Sfatului celui mare, toţi senatorii de la douăzeci de ani în sus se adunau pe stalele de lemn, în lungile lor haine roşii; de pe tribună, supt tabloul uriaş al lui Tintoretto, dogele cu bereta pe cap grăia fruntaşilor cetăţii de nevoile Statului. In această odaie s'au plănuit cuceririle neîncetate pe coastele Adriaticei, luarea Zarei, a Corfului, a Ciprului, a Cretei, toate umbrite odată de steagul republicei veneţiene. Dincolo, în sala *dello scrutinio*, se votau hotărârile, în sala *dei pregadi*, cercul mai restrâns al senatorilor

www.dacoromanica.ro

cu vază ţinea sfat, şi în odăile întunecate şi reci care se chiamă Sfatul celor Zece şi odaia celor Trei se deschideau plângerile zvârlite în gura leului lui San-Marco, se dădeau hotărârile fără apel, se punea în mişcare mâna călăului. Indată îţi vin înainte, ca un vis rău al oraşului întreg, închisorile, acele umede fântâni şi scorburi de piatră, fără aier şi fără lumină, în care bănuitorii stăpâni ai Mării zvârliau şi pecetluiau pentru veci pe cei ale căror fapte nu li veniau la socoteală. Intre cele trei crime pe care, în tabloul lui Veronese, le fulgeră Joie, una e trădarea: aceasta a făcut jertfele cele mai multe, a căşunat cele mai grozave din dramele ce s'au deslegat colo jos supt apă, în temniţele întunecate, de unde nu ieşiau decât pentru a trece în mânile călăului. M'am coborât acolo : rânduri şi iar rânduri de scări, până dai în întunerec şi umezeală de închisoarea prinşilor politici. E grozav : pare că lumea nu mai există în aceste locuri de chin şi de lacrimi ; toate ţi se par departe, departe tare, ca un vis de lumină şi de viaţă. Temniţa e de cărămidă, cu păreţii umezi, de pe cari şiroieşte apa; în fund o grămadă de pietre, patul. Uşa e de fier, neagră ca şi întreg acest iad de întunerec.

De-asupra, o bortă cât degetul: e pentru ca nenorocitul să nu se înăbuşe. O lumină slabă într'un colţ: funcţionarul ni explică, zâmbind, că această lumină nu exista pe timpurile republicei, că era *„tutto oscuro"* în temniţe.

Qui stette Marino Faliero...

O scorbură umedă, o cuşcă de piatră cu gratiile de fier. Aici şi-a mâncat zilele din urmă bietul bătrân cu dragoste de norod, omul cu inima mai largă decât

www.dacoromanica.ro

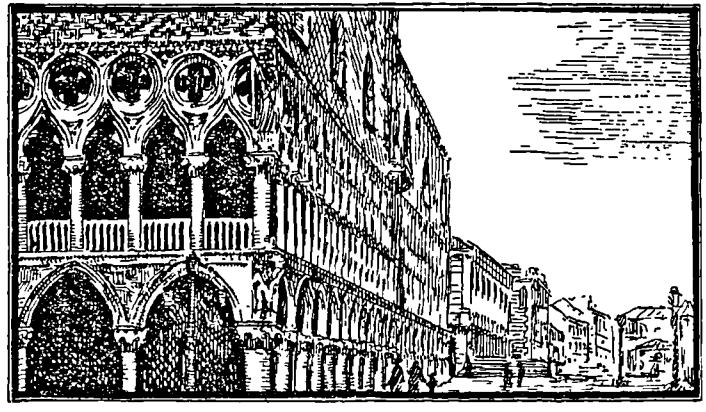

Palatul ducal și Riva Degli Schlavoni

Desemn (după o fotografie) de d-ra Elena Brătescu

www.dacoromanica.ro

restrânsul interes de castă, de aici a ieşit pentru a-şi răsplăti păcatele pe scara giganţilor, de unde s'a rostogolit capul său îmbătrânit în lupte, pe scările de marmură.

In sala dogilor, pe frisa plină de portrete, unul lipseşte, al decapitatului: în loc, o pânză neagră, şi în slove de aur:

Hic locus Marini Falieri, decapitati pro criminibus.

O clipă nu m'am mai gândit cu drag la Veneţia cea veche, cu canalele străbătute de sute de gondole, cu palatele strălucind de lumină: senatorii îmbrăcaţi în rochii de brocart cu lungi bărbi albe erau nişte călăi, călăii lui Faliero, călăii lui Carmagnola.

Dese ori Adriatica primia hoituri fără capete în valurile ei, sângele se scurgea prin podul suspinelor, *ponte dei sospiri*, şi vaiete întunecate se pierdeau în taina bolniţelor de piatră. Nu, mai bine Veneţia parisiană, *cavalerii* cu trandafiri şi jandarmii cu tricorn!

Mergi încă o bucată prin întunecatele coridoare până dai de zidul din spre Mare: într'un colţ, o gaură în piatră, ale căreia margeni par mâncate de o apă, roase, tăiete.

Pe acolo curgea sângele osândiţilor: capetele se tăiau alături, şi pare că atâta sânge vărsat, atâta de mult, încât, curgând, a ros piatra, înroşeşte cu valurile lui zidul umed şi rece, podul suspinelor, pe care-l ştii dincolo de zid, cu statuia lui săpată în mijloc.

Dincoace Carmagnola, acel procurator al republicei care-i câştigase biruinţi strălucite şi care în mijlocul triumfului său, în capul oştilor, slăvit, cântat şi cinstit, era osândit acum de întunecatele căpetenii ale Sfatului celor Zece.

www.dacoromanica.ro

Altă peşteră, alt pat, altă ferestuică la uşă.

I-am văzut mormântul la *Santa Maria dei Frari:* între mormintele dogilor vestiţi, un sicriu de lemn negru suit pe pereţi. De-o parte şi de alta, câte o cruce roşie, semn că mâna călăului l-a pus acolo. Ura acestor oameni nu se opria nici la pragul morţii, era veşnică.

Câte tragedii în istoria Veneţiei, câte sfârşituri grozave care te fac să te încrânceni...

Treci la San-Giovanni e Paolo, strălucitul mausoleu al dogilor, cari dorm toţi în sarcofagii de marmură, cu statuia lor culcată de-asupra, de un realism care te face să te cutremuri: între numele vestite, între familiile fruntaşe ale republicei, opreşte-te la dreapta, mormântul al doilea: e Marc-Antonio Bagradin, jupuit de Turci. O frescă, ştearsă acuma, zugrăveşte osânda apărătorului Famagustei, despoiat de piele din porunca lui Mustafà. Ce timpuri, ce oameni!

Şi, dacă vrei să împrăştii întunecatele gânduri ce-ţi trec prin minte, jupuiturile de piele şi temniţele cernite, suie scările în spre sala Consiliului şi apucă spre dreapta: e Museul arheologic, trei săli pline de liniştitele statui antice.

Lângă uşă chiar, o Athenă enormă, cu mâna pe suliţă şi chivăra pe cap: o expresie de măreţie şi linişte nedescriptibilă, uriaşă.

Uitându-te la ochii ei fără lumini, te miri cum sculptorii divinei Helade au putut realisa nişte efecte atât de puternice prin singura putere a unor linii armonioase şi simple, a unei forme desăvârşite. Statui romane, un Caracalla de o expresie dobitocească splendidă, trei Traiani, trei Gali murind, din acei pe cari Atal din Pergam îi adusese pentru Acropolea din Atena.

www.dacoromanica.ro

Opere ale decadenței sculpturii grecești, ele n'au nici tăria de expresie, nici maiestatea statuilor ieșite din școala contimporanilor lui Perikles: finețea conturilor însă, știința mișcărilor psihologice fac din aceste statuete niște adevărate minuni artistice. Unul mai ales, trântit pe o coastă, cu fața spână și energică întoarsă spre cer, e de o putere nepomenită, de o expresie dureroasă și mândră, care te mișcă adânc și trist pentru această bucată de marmură neînsuflețită. Hărți apoi, turcești, arabe, venețiene de prin veacurile al XV-lea și al XVI-lea, mapamonde, sfârșesc acest lung șir de statui antice. In față, biblioteca, cu vechile ei manuscrise, cu breviarele-i miniaturate de evlavioșii călugări, cu autografele ei prețioase,— o scrisoare a lui Galileu, iscălită *Galileo Galilei*, un manuscris al lui Torquato Tasso.

Și jos, în galeria ce înconjură palatul întreg, în fața curții cu cele două fântâni colosale de bronz, statui moderne înșiră pe toți oamenii mari ai cetății, cari par că privesc vechea curte a dogilor cu tristeță și resemnare, de pe soclurile lor lustruite de marmoră albă. Par niște statui de mormânt în acest mausoleu al unei glorii dispărute care se chiamă Palatul Dogilor.

Bisericile sunt fără număr în toate părțile: *Santa Maria della Salute*, oglindindu-se, dincolo de marele canal, în valurile verzi, cu cele două cupole albastre și frontonul ei grecesc, e cea mai bine așezată. Un rând de ziduri înegrite o leagă de vamă, *la Dogana*, palat vechiu, de-asupra căruia un individ de bronz face echilibristică supt cerul albastru deschis. De-asupra cupolei celei mici, Maica Domnului se profilează, supțire și albă, pe bolta senină. Biserica aceasta, ca și *San Rocco*,

www.dacoromanica.ro

a fost zidită la 1631, pentru a face pe stăpâna cerului îndurătoare pentru nenorocirile cetății: ciuma cea mare din 1630 pustiă palatele. Sfânta Fecioară, măgulită de gentileța credincioșilor, a pus capăt nenorocirii, cum și arată o marmură splendidă de La Court, pe altarul cel mare. Ciuma, spăimântată, acoperindu-și fața fuge dinaintea urgiei Madonei.

Tablouri religioase de Tițian împodobesc pereții, albastre, dulci, monotone: nu pot gusta nici pe Tițian. Singur ultimul lui tablou, Hristos pus în mormânt, îmi place: e la Academie. Pânza, mântuită de Palma Giovine, înfățișează pe Mântuitorul mort: nu e Evreul lui Holbein, răspingător și grozav, cu mutra-i de mort, lividă. E același ca și la Tiepolo: moale, plecat de la încheieturi, cu ochii închiși, figura verzie, cadaverică. Maria și Magdalina plâng; un sfânt lângă dânsele: o lumină gălbuie, tristă, revărsată pe pânză, o face mai adevărată, mai reală, cu tot porticul umbrit, care încadrează scena. In sala tăcută, cu lumina slabă, e splendid, în colțu-i de umbră. Dar pânzele celelalte...

Te pierzi prin strade, înguste, puturoase, oribilele mahalale ale Veneției, pentru ca să ajungi la biserica lui Veronese, *San Sebastiano*. Pictorul e îngropat lângă altar, la stânga, lângă dânsul fratele său, alt Caliari; două lespezi de marmură săpată de-asupra.

Și spiritul pictorului mort e împrăștiat în toată biserica, fixat pe pânzele trandafirii și vii, pe icoanele sfinților cu bărbi lungi, fețe serioase, haine pestrițe.

Treci Marea, un drum scurt și dulce pe valuri line, până dai de *San Giorgio Maggiore*, cu turnu-i roșietic, cu strălucita lui vedere asupra Veneției, cu fațada de Palladio și Scamozzi,— două frontoane grecești corespunzându-se. In față, micul ostrov Giudecca, ames-

www.dacoromanica.ro

tec de palate cenuşii, care par roşietice la soare, cu biserica Mântuitorului, *il Redentore*, la mijloc. Şi pe urmă călătorii lungi pe la bisericile din Nord şi Apus, *San Salvatore*, cu mormântul Caterinei Cornaro, *San Giovanni Crisostomo*, cu tablourile trandafiriului Bellini, *Santa Maria dei Frari*, cu mormântul lui Tiţian şi al lui Canova, *San Giovanni e Paolo*, cu sarcofagiile dogilor. Hotărât că am să capăt o indigestie visuală de biserici. Iată şi biserica ortodoxă, *San Giorgio dei Greci*, pe care ţi-o laudă toată lumea, ca o minune arhitecturală; e ceva de felul Trei Ierarhilor, ca interior: eternele picturi pe fond de aur, sfinţi bărboşi, sfinte înţelepte şi sfioase, tot acelaşi lucru. Mai interesante sunt doară mormintele: nume strălucite, toate de Corcirieni, strămutaţi de împrejurări în oraşul-metropolă: Papadopoli şi câţiva alţii.

Papadopolii sunt cei în a căror stăpânire era măreţul palat Tiepolo pe Canal Grande; nu l-am văzut nici pe acela, nici pe celelalte: Rezzonico, Vendramin, Cà d'oro, Grimani.

Portarul te opreşte la intrare spunându-ţi că „*una famiglia americana*" locuieşte palatul şi că prin urmare e cu neputinţă să-l vezi. Americanii aceştia sunt neîntrecuţi, au găsit mijloc să întreacă până şi pe fraţii lor, Anglo-Saxonii: pe când aceştia se mulţumesc să strice efectul monumentelor prin prezenţa şi exclamaţiile lor, Americanii îşi fac şatră în ele, *le monopolizează*. Şi-mi vine a crede că, dacă peste vre-o zece ani voiu mai avea fericirea să răsuflu aier sălciu de mare, în umbră de palate mucezite, la scara giganţilor, un portar englesesc are să mă oprească, observându-mi că palatul nu se poate visita, fiindcă „*ci è una famiglia americana!*". Inchipuiţi-vă un fost negustor de stearină

www.dacoromanica.ro

ori de icre, un *Yankee* pântecos şi prosaic, tronând în salele locuinţei Morosinilor şi Zianilor, împreună cu rotungioarele lui rude de parte femeiască. Veneţie, Veneţie!

După ce ai văzut acuma bisericile în care se rugau cu evlavie şi râvnă dogii şi senatorii, cari, ciolane putrezite, dorm acum supt uriaşele lor monumente de marmură, după ce ai călcat lespezile pe care se târau sandalele senatorilor, treci apa pentru a vedea la Arsenal uneltele războinice cu care aceşti negustori îndărătnici şi fudui au cucerit toată coasta Adriaticei, au străbătut până pe malurile calde ale Bosforului. Poarta vechii zidiri e splendidă, cu cei patru lei de piatră, măreţi şi liniştiţi, pradă de război adusă de la Pireu.

Faţada e în stilul Renaşterii: veşnicul leu înaripat păzeşte de-asupra. Un lung şir de statui te primesc la intrarea museului războinic şi naval. Arme de toate felurile, din deosebite timpuri, chivere conice, scuturi de fier, odată zugrăvite, altele mai vechi, de păr de cal, ori de pânză, se perindează pe pereţi.

Văzându-le, înţelegi ce erau oamenii de fier cari puteau lovi cu aceste colosale unelte de distrucţie. Tunuri vechi, culevrine, bombarde întind lacom şi nesăţios gurile lor de bronz, deşerte de veacuri. Din loc în loc câte un trofeu: un tuiu turcesc, cu păr de cal atârnând, un sangiac verde, topoare şi seceri, fânare de corăbii, cu semilune în vârf, spoliile de la Lepanto. Intr'un colţ, armătura veselului Bearnest, dată în 1601 Republicei, în mijloc doi dogi călări. Un Napoleon de marmură tronează peste această claie de fier şi de steaguri, cu figura lui rece şi despreţuitoare de Olimpian.

www.dacoromanica.ro

Apoi corăbiile: galere, galeazze, brigantini cu câte trei rânduri de vâsle. In mijloc reproducerea *Bucentaurului*, strălucita corabie cu care dogele mergea să zvârle inelul de logodnă în valurile primitoare ale Adriaticei, priitoarea lui nevastă. Intr'un colţ, un lemn putred, catargul vechii corăbii, jeleşte singur minunatul vas dispărut.

Afară, ragazzii urlă, vântul şuieră, ploaia măruntă cade din nouri cenuşii pe valurile mânjite...

Dacă iei acuma înainte *riva degli Schiavoni*, cu o minunată panoramă a Mării la stânga, trecând pe dinaintea statuii inundaţiilor, în care un soldat ţine în braţe o femeie—trebuie să citeşti inscripţia ca să ştii cu ce intenţii — şi cea ecvestră a lui Vittorio Emanuele, mare cât şeaua şi cu nişte musteţi gigantice, ajungi la grădina publică. Sunt mai multe insule de verdeaţă legate între ele: statui goale, ascunse în stufişuri, produc un efect de o comicitate ne mai pomenită, La poartă, monumentul lui Garibaldi. Pe un tăpşan de pietre, stil rococo, generalul stă cu bereta lui tradiţională, în lunga lui mantie, cu leul la picioare şi un soldat la spate.

Intenţia patriotică de face să scuzezi pretenţia burlescă a monumentului. Fiindcă, într'adevăr, Garibaldi e idolul naţional al Italiei. In omul acesta fantastic şi iubitor de efect se resumă caracterul italian, uşor, capabil de silinţi mari, dar fără şir şi statornicie [1]. De aici adoraţie garibaldiană şi monumentul din grădina publică.

. . . . . .

[1] Am păstrat ca un document aceste linii de necunoştinţă şi nedreptate. Aşa se gîndia atunci la noi în tineretul moldovean (1926).

www.dacoromanica.ro

Inainte de a lăsa în urmă târgul lui San-Marco am vrut să văd una din insulele care împestriţează cu verdeaţa lor luciul mării, şi am pornit la Lido.

Era seara: gondolele grămădite în jurul pieţii păreau nişte peşti uriaşi şi negri, cu spinarea de-asupra valurilor, şi din ele sgomotul vâslaşilor, cântând şi strigându-se de la o luntre la alta, îţi asurzia urechile. In dreapta, un zgomot nedesluşit de minavete şi musică : e serbătoarea — *la Festa*. Intr'acolo vrea să mă ducă gondolierul, un moşneag gârbov şi uscat, care se vede că duce încă dorul petrecerilor italieneşti cu butelii de Chianti destupate, cântec de musici pe gondole şi miros ameţitor de peşte sărat.

— *A! signore, la Festa...*

Glasul i se opreşte în gât, nicio adunătură de cuvinte nu-i pare lui că ar putea să reproducă frumuseţile de la *Sagra*, minunatul loc de unde, ca un răsunet depărtat, se aude vuietul petrecerii şi, lingându-şi buzele, mă priveşte duios şi rugător:

— *Al Lido non è niente... Alla Sagra, oh! alla Sagra...*

Ii răspund că-l cred, dar mie nu-mi place nici Sagra, nici petrecerile şi vreau să mă duc la Lido şi mă întorc să-l văd ce mutră face.

Se uită la mine cu milă, cu despreţ aproape.

Un om, căruia nu-i place Sagra, nici *la Festa!*.

Şi, resemnându-se, iea din nou vâsla în mână şi, despicând valul, îngână:

— *S'ella commanda, che! s'ella commanda!*

Tace. Nu se mai aude decât zgomotul apei tăiate de ascuţişul vâslei şi, departe, pe piaţa San-Marco, *razzii* ţipând şi urlând din neobositele lor gâtleje. Mai

www.dacoromanica.ro

încolo, pe un vapor, matrosii cântă aprins, o arie curioasă, străină de tot pentru urechile mele, ceva lugubru şi îngrozitor de jalnic, cu hohote de plâns şi răcnete de durere în tăcerea nopţii. Gondole trec repede pe lângă noi, mânate de câte doi vâslaşi cu cordele la pălărie, şi fânarele lor merg să se piardă într'un depărtat cerc de foc, într'un soare roşietic, *la Festa*. In faţă se mai zăreşte malul, bucata de pe lângă grădinile publice, şi la stânga mea priveliştea minunată a *pieţei*, ce pare învălită într'o pânză de lumină roşietică, transparentă, ca o apoteosă.

Fânarele scânteie fantastic de-asupra Mării, în care lumina lor pătrunde adânc, uriaş de adânc, stâlpi mari de foc fără de capăt. Un vânt încreţeşte abia faţa upei, care pare albastră, de un albastru deschis şi dulce, ca în tablourile maieştrilor veneţieni. O cărare de lumină tremurătoare pe apă: e luna răsărită din Mare şi de-asupra Mării, călăuza bălaie a corăbiilor cu pânzele umflate. Cerul e albastru, fără de un nour pe dânsul, împrejmuit de jur împrejur de o margine roşietică. Stele clipesc ca nişte ochi de copil somnoros, pe bolta fără samăn de curată, şi singuratec şi trist sună valul tăiat de lopată.

— *Qui è l'ospedale dei pazzi.*

Mă uit înainte: pe o insulă îngustă o clădire veche, un palat şi acela, cu faţada cenuşie, horbotată de ferești. Câteva lumini sticlesc la geamuri: unele, cele mai de jos, vin să se prelingă pe luciul mării. Şi, în această noapte tăcută şi luminoasă, mă înfior înaintea clădirii întunecate, care se înalţă ca o stafie, şi în dosul căreia oameni ca şi mine urmăresc cu mintea visuri grozave şi icoane fără de trup.

www.dacoromanica.ro

— *I pazzi, i perduti, i sventurati.*

E comentariul poetic al gondolierului, răsunând limpede în tăcere. Şi, leneş, fără de scuturătură, mânaţi de o mână nevăzută, mergem înainte, tot mai înainte, fără să ne mai gândim la drumul făcut şi la cel ce trebuie să-l mai facem.

Am ajuns la Lido. Nişte scări de marmoră.

Un calic sordid opreşte gondola; [illegible] coborâm.

Un om stă răzimat de-o coloană, groaznic prin întunerec, cu ochii aprinşi, statura înaltă. Mai departe, un restaurant mârşav, unde un individ gros, cu mânile goale şi surtucul lepădat, ne pofteşte să luăm „*un bicchiere di birra*". Sfios îi cer o îngheţată, şi glasul celui în jiletcă are o sonoritate neobişnuită când îmi răspunde, trântind de masă paharul:

— *Pas de glace. Oh! pas, Moussié.*

E frig şi mi-i frică. Gondolierul nicăiri: i-am dat zece bani şi a pornit să-şi întărească muşchii, cari *nu-s de fier*, cum mi-a spus-o pe drum. La o crîşmă, un băiat pârlit şi trenţăros joacă o faţă în fustă roşie. Gondola, legată de ţărm, sună plângător în noapte.

Insula se desfăşură până departe, cu drumuri albe, pierzându-se între întunecatele tufişe, cu copaci înalţi şi plini de întunerec, ascunzând cu masa lor neagră, pe care vântul de seară o face să se înfioare leneş, căsuţe pierdute. Niciun pas altul decât al *ostelui* în cămaşă, niciun alt zgomot decât al minavetului obosit şi pocnetul ciubotelor de la crâşmă, pe nisip. Şi din toată această întunecime, nelămurită şi adâncă, din această tăcere sălbatecă, din Marea, care se întinde înainte, oglindă cernită, pe care vântul din vreme în vreme o încreţeşte fin ca o draperie de statuie an-

www.dacoromanica.ro

tică, din tot acest necunoscut tainic şi fioros, se desface o sensaţie ciudată şi tristă, ceva ca un lucru uitat de mult şi văzut *altfel*, ca o notă pierdută dintr'un cântec cunoscut:

— *Buona birra..., o buona...*

Paşi grei se apropie; o ţigară aprinsă pune o pată roşie în întunerec şi gondolierul, care nu miroase de fel a bere, se apropie leneş de luntre mormăind laudele berii celei bune.

— *O buona... buona...*

Marea e neliniştită, când gâtul ascuţit al luntrii începe a fărma valul cu pliscu-i de oţel. Une ori vântul vine mai tare, şi gondola se ridică, pentru a cădea iarăşi, când valul slăbeşte, cu o pleoscăială udă şi molatecă. Nouri deşi se grămădesc în jurul lunii aproape de asfinţit, şi legănatul valurilor creşte din ce în ce mai mult.

Gondolierul spune poveşti de înecare, nesiguranţa capricioasei logodnice a dogelui, Adriatica fermecătoare şi mincinoasă. Şi mă gândesc atunci la o lovitură de vânt mai îndrăzneaţă, la şuieratul furtunii bătând apele, la plânsetul mării zbuciumate, la o luptă aprigă cu moartea, care s'ar mântui prin cufundarea înceată în sânul primitor al valurilor, la o nimicire treptată şi dulce, ca în poveştile acelea din Miazănoapte unde *rusaliile* cu plete bălăi şi ude fură în adâncimea apelor pe îndrăgostiţii lor, c'un zâmbet....

Am intrat în canale. *Piazza* Sfântului Marc şi *piazzetta*, aprinse de lumină, sticlesc departe, într'o aureolă roşietică. Singur turnul se înalţă cernit, în noapte, de toate durerile şi umilinţile reginei apuse, şi la

www.dacoromanica.ro

dreapta, pe *cheiul Sclavonilor*, vapoarele se profilează în întunerec.

De la *Festa* un zgomot depărtatt de musică răsună, ca o melodie rară, eterică, în care notele brutale sunt înghiţite de depărtare.

Nişte cântăreţi ambulanţi, sau mai bine plutitori, cântă serenade pe gondole, la porţile palatelor, unde Americanii şi Evreii înlocuiesc pe superbii senatori, pe mândrele patriciene...

Şi, de-mi aduc aminte de Veneţia, ca de o dragoste uitată, o văd aşa, în bătaia razelor lunii, cu horbotă de argint pe acele de piatră ale colonetelor, cu apele încreţite ale Adriaticei presărate cu diamante de lumină, şi aud departe cântecul de la *Festa*, melodia trăgănată şi lină ca o cântare din *lieduri*, ca un răsunet de harpă eoliană în grădinile uitate ale unui palat fermecat de bătrânele ursite....

---

www.dacoromanica.ro

CÂTEVA NOTE VENEȚIENE (1910).

Spre Veneția

Italia teritorială, națională, Italia de ceruri albastre, de flori în Februar, de oameni vioi, veseli, iuți în gând și graiu, nu începe la granița munteană a Friulului, pe unde la 1470 treceau în fuga cailor arabi azapii Sultanului, țintind, cu sete de pradă, la strălucita cetate a lagunelor, pe care nu erau s'o aibă niciodată Ea începe încă din locul unde stânca roșie a muntelui aspru, de care se lipesc numai ici și colo câmpi creați de mâna neobosită a omului și de aceia împărțiți de dânsul în hotare așa de restrânse, cu atâta îngrijire scumpă, unde zidul zimțuit al acestor Alpi răsăriteni lasă privirea să se coboare asupra acelei întinderi nesfârșite, în care e cer și e negură, și mai ales e nesfârșire și poesie, — Marea. Ca și florile pomilor și câmpului, nume colorate, pline de balsam, răsar aice: Fiume, Lovrana (lo Vrana), Mattuglie, Abbazia.

Și această Italie, până ieri dincoace de Italia, e în adevăr *venețiană*. Căci Veneția mai cuprinde, pe lângă elementul italian, și altele: vechiul element iliric, al primitivelor rase de alt sânge, al fiilor muntelui, insulelor lagunei, elementul slav, care încunjură de două

www.dacoromanica.ro

laturi golful Mării, elementul oriental. Sunt aici şi acestea, toate trele, căci închis în această piatră s'a putut păstra mai bine omul începuturilor, transmiţând tipul său vremurilor următoare, în această margine slavă unde rămăşiţe vechi slovene se întind până la hotarul Croaţiei, care porneşte dincolo de Fiume, la râuleţul ce-l desparte de Crkvenica (Ţrcveniţa): înrâurirea culturală latină n'a putut înlătura niciodată *evidenţa* barbarului. Şi, în sfârşit, nu numai în vegetaţia pretimpurie, în primăvara grăbită, ci şi în atâtea alte caractere, omeneşti, se simte vecinătatea *altei* lumi, a Orientului, pe care pleacă vapoarele „Societăţii ungaro-croate", căutând ceruri şi mai limpezi, mări şi mai albastre, sărutate de un soare încă mai cald.

In dimineaţa asta de sfârşit al iernii, care e la dânşii un început de primăvară — lucruri care se învecinează, dar nu se asamănă—, bătea însă peste florile dumbrăvilor şi ale parcului cu vegetaţie absolut răsăriteană un vânt rece, aspru. El se potrivia cu clima politică din Fiume, unde maghiarismul, în creştere de vre-o zece ani încoace, ducea tocmai o hotărâtoare luptă cu italienismul îndatinat şi legal, pe care-l credea, de sigur, prea aproape de sfârşit. Cele două ziare erau calde încă de focul întâlnirii războinice: cu toate vechile manevre ale administraţiei, cu toate falsificările, intrigile, momirile şi smomirile, la „Municipiul" autonom ieşise lista tradiţiei, care e şi a libertăţii; cele două nuanţe italiene se contopiseră pentru a avea mai mulţi sorţi şi prin ele se afirmase aceiaşi conştiinţă, în sfârşit triumfătoare. In privirile uriaşilor paznici maghiari ai „Poliţiei de hotar"— o inovaţie cu un rost special, care nu priveşte poliţia, şi încă mai puţin hotarul—, înarmaţi ca de război, gata, pare-că, să tragă într'un duşman nevăzut ori

www.dacoromanica.ro

să-l despintece cu sabia,— lucia năcaz, ciudă, gânduri de răsbunare. Iar la poliţia contelui Wickenburg, guvernatorul, se plămădia un complot, cu neapărata bombă, aproape contemporană cu a lui Cătărău de la Oradea-Mare, avându-se grija de a se pregăti descoperirea, senzaţională, a făptaşului,— un advocat din Ancona, expulsat, de şi se născuse aici, pentru că avuse mândria de a se păstra cetăţean al Italiei.

*

Cine ar fi fost gata să se strămute cu totul în primăvară, s'ar fi înşelat. Fiume, Abbazia formează o insulă, spre soarele căreia aleargă atâţia bolnavi, de o anume boală, sau numai de osteneala lipsei de ocupaţie. In curând muntele taie vederea Mării, ce pare a se depărta, a zbura în negurele-i albe săgetate de soare, ca un înger în raze. Locurile se fac triste, aspre, de o neiertătoare monotoniie. Tăiem peninsula de piatră a Istriei, peste brazii rari ai căreia trec nemiloase porniri de crivăţ, spulberând, gârbovind, secând toate. Pădurici înfipte în bolovani goi, gări ce răsar cu piatra lor din grămezi de prundiş sfărâmat, tăieturi adânci de cariere care desfac lespezi masive... Undeva, invocarea italiană a unui Sfânt, înalte coşuri de fabrici la malul unui lac adânc, săpat în continent ca o limbă de Mare — şi sufletul pare că se liberează o clipă, la vederea undei uşoare, din tirania pustiului pietros—, apoi iarăşi drumul înalt, aspru, sterp. Şi aici e o Italie, dar aceia care nu râde, care nu poate râde niciodată, supt cerul care şi în seninul rar al zilelor alese răspinge, ameninţă...

Acum s'a lăsat noaptea. O staţie mare, cu lespezi largi supt arcade: Görz, Gorizia, pentru iubitorii altor sunete. Aici a stat, la această înălţime tristă, singu-

www.dacoromanica.ro

ratecă, fără speranţă de bucurie, ca a vrâstei şi a nenorocirii lui, închis pare-că între aceste stânci ca între pietrele sepulcrului care-l aştepta în curând, regele legitim, Bourbonul sfinţit la Reims în acordurile lirei, harpei lui Lamartine, Carol al X-lea, căruia revoluţia din 1830, sfărâmându-i un tron care fusese şi al lui Ludovic al XVI-lea, fratele lui decapitat, îi lăsase măcar viaţa, cu toate durerile bătrâneţei, cu toate arzătoarele doruri ale exilului. Din când în când sosia aici, cu diligenţa împărătească, un credincios al cocardei albe, al florii de crin, şi erau atunci în castelul improvisat reverenţe, complimente, destăinuiri şi, pe ascuns, şi câte o lacrimă. Şi apoi „regele preacreştin" se stânse, într'o zi mai rece poate decât celelalte, căutând cu ochii, în zări pe care le văd numai muribunzii, o rază din soarele cald al Franciei.

Acum însă, la acest ceas de închidere a fabricelor, nu e nimic din pompa tristă a Curţilor de pribegie: din altă vreme, cu alte nevoi şi alte simţuri, vine năvala zburdalnică a lucrătoarelor care-şi caută vagonul către casă, în satele vecine, clempănind tălpile de lemn ale saboţi'or, într'un haos de râsete, de strigăte, de clare vocale italiene ale celei mai libere veselii.

*

Pentru cei mai mulţi—inclusiv conductorii, cari prin aceste părţi se schimbă prea des ca să ştie ceva—orariul trenurilor ce merg spre Veneţia e un mister, pe care nu mi-l desleagă nici ieroglifele de matematică superioară a'e ultimei ediţii din „Kours-buch"-ul austro-ungar. Se pare, după asigurări repetate, că trenul pe care-l vom găsi la hotar, *nu* duce unde ni trebuie. Şi, luându-ni precauţiunile pentru noapte, anticvarul fiuman care mi-a vândut teatrul spaniol al

www.dacoromanica.ro

lui Lope de Vega în ediţie populară — cine l-o fi rătăcit pe aice!—, ni-a recomandat frumuseţa Udinei, capitală de provincie, oraş cu 15.000 de locuitori, având şi el domul său, operele sale de artă.

Ce dimineaţă s'ar putea petrece acolo!

Şi iată-ne la Udine. Otel? *Ştie* unul hamalul de la gară. Un otel ca pentru noi, încăpător, curat, liniştit. Garantează el! Şi iată-l cu toate bagajele pe dânsul, conducându-ne pe larga şosea pustie, destul de întunecoasă. Merge încet şi explică. Vom fi mulţămiţi, în totul mulţămiţi.

De fapt e o cârciumă cu două rânduri. Perdelele de jos sunt date ca pe furiş în lături ca să se vadă musafirul.— N'ar fi un tren către Veneţia?— Ba da, acela din care v'aţi dat jos... Şi ne-am întors în gară mai răpede de cum plecasem. Udine dispăruse din program. Era un singur om nemângâiat: hamalul, care asigurase, şi în ceasul plecării, cu toată căldura vinului din care-şi sorbise convingerile, că era o casă ştiută de dânsul, fără insecte, curată pe jos până într'atâta, încât, ştiind că se spală scândurile în fiecare zi, „le-ar linge cu limba".

Din nou în Veneţia....

Incet, încet, cu o ghiolcăială moale, cotind după colţuri de marmură, ciocnind uşor luntri părăsite, pândind de departe alte lumini rătăcitoare pe care din spate le înştiinţează vâslaşul nevăzut cu un muget care, în atâta tăcere, pare că umple tot locul imens dintre pământ şi cer, gondola ne duce în miezul nopţii către vechiul „albergo" *Cappello Nero.* Acum douăzeci de ani înaintam tot aşa către Piazza San Marco: atunci la pupa coroiată a bărcii negre, lângă dreapta linie albă de metal cu zimţi, stătea un vis, o iusie.

www.dacoromanica.ro

Ce triste şi pângărite par cele mai splendide realităţi pe lângă dânsa! Acum treisprezece ani — căci sunt atâţia de când n'am mai fost pe aice!—, viaţa era lângă mine cu toată cuceritoarea ei beţie, şi ochii căutau numai în jur. Acum sufletul se linişteşte şi cere tot mai multă linişte. Şi aici *liniştea* este; ce sfântă, mare şi bună linişte, prin care se aud şoapte de după obloanele închise, de după porţi'e bătute în cuie, din fundul scărilor negre, din lungul canalelor, din colţul stradelor ce aruncă pe luciu dungi tremurătoare de lumină, şi, dacă sunt între ele şoapte de acum, sunt altele care de veacuri se poartă pe marmură şi pe valuri, cu mărturisiri ce n'au fost auzite şi dureri ce nu-şi pot afla odihna. Nu e oraşul morţii: poate muri un astfel de oraş? E oraşul tăcerii imense, perfecte, misterioase. Şi la pupă este cineva, pe care nu-l văd, dar simt uriaşile-i aripi negre care, din cer până în ape, bătând ritmic, fac tăcerea pe care sufletul o reclamă pentru a trage din ea puteri noi în luptă!

*

Evident că acesta e un otel. Are tarifuri înscrise în Baedecker, are lampioane la scări, şi chelneri în fracuri negre, şi ceasuri de prânz, şi *menu* în două limbi. Sunt covoare, flori şi statui ca aiurea. Dar unele mobile de aici nu le poţi avea oriunde, şi nu orice otelier s'ar gândi, fiindcă e din oraşul lui Volta, să-i ridice o statuie, o adevărată statuie în curtea lui; şi nu în orice curte de otel ar cânta păsăruici'e din cuşca lor enormă ca într'un desiş de pădure, şi nu pretutindeni, pe lângă tot ce plăteşti, s'ar adăugi zâmbetul şi vorba bună, care, de pe buzele celui d'intâiu în lume ca şi ale celui din urmă, rămâne totuşi un lucru nepreţuit şi care nu se poate răsplăti decât prin alt zâmbet şi altă vorbă prietenească.

www.dacoromanica.ro

Şi odăile acestea numai în Veneţia pot fi odăi de otel, cu enormele paturi înalte, grele, de vechiu lemn trainic, cu obloanele care înlătură ziua aproape cu totul şi te fac să crezi că, dacă e noapte, tu ai voit-o şi ai făcut-o, obloane pentru somnuri lungi, într'o lume care nu se coboară, dacă poate, decât după ce soarele s'a scăldat bine în valuri. Calorifer şi lumină electrică, ce sunteţi voi, mari inovaţii meschine ale timpului, pe lângă tot ce spune, dacă ştii să întrebi, o odăiţă ca aceasta, în care n'a fost totdeauna gazdă de Englesi şi Germani şi Unguri sentimentali, ci poate şi altceva în alte vremuri!

Mai bine decât oricine ar şti unul care nu întârzie să te salute. Pare că din temelii se zguduie toate cele trei rânduri de piatră, într'o încordare dureroasă, şi cele douăsprezece bătăi de clopot parcă le-am rostit toţi din toate puterile noastre, aşa de mult ne străbate profunda lor vibrare. San-Marco a vorbit: Turnul Orologiului, cu cadranele-i albastre, cu acele de aur, cu uriaşii negri, cu Craii de la Răsărit cari-şi ascund în el veşmintele largi, coroanele şi sceptrele, e lângă noi, lipit de noi, piatră de piatră, coperiş de coperiş. Şi te simţi, nu ştiu cum, mândru de această confundare materială cu o aşa de mare şi de veche glorie!

Lucruri nouă în locul celor vechi...

Aici n'a murit nimic — decât prietenii pe cari nu-i mai aflu, Predelli, fulgerat la masa lui de lucru, Urbani de Gheltof, nebun. Turnul uriaş, care căzuse, s'a ridicat din nou, „unde era şi cum era", după mândra sentinţă a primarului. Cu o nesfârşită pietate s'au strâns toate farâmile: sculpturile lui Sansovino, întru cât s'au putut realipi, sunt la locul lor, iar fragmen-

www.dacoromanica.ro

tele care au suferit mai mult se odihnesc în Pa'atul Ducal, unde a lucrat aceiaşi mână minunată a marelui maestru. Printr'o mare operă de solidaritate naţională — n'a lipsit nici Regele, ba nici Papa, care a fost Patriarh de Veneţia şi, înainte de aceasta, un biet preot de sat prin părţile de pe peste lagună!— turnul s'a făcut nou, autentic în stil, autentic în preţiosul material! Azi peste ascuţitul coperiş verde îngerul de aur se învârte uşor în bătaia vântului Mării, şi în binecuvântarea lui este o recunoaştere a vredniciei unor oameni pioşi cari simt câtă putere se poate trage din neîntrerupta comunitate iubitoare cu trecutul.

N'a murit nimic decât patriarhalele datine de întâlnire în jurul fântânii cu vechi'e sculpturi seculare,— cu toată bunătatea şi răutatea omenească, toată prietenia şi duşmănia care plecau de aici. Veneţia are azi, pe lângă lumină electrică pretutindeni, apă de pe continent.

Dar sunt lucruri care au înviat. Reparaţii care ajunseseră necesare la o mare pânză a Renaşterii ce acoperia un părete întreg din Palatul Ducal au scos la iveală una din frescele veacului al XIV-lea, care acoperiau zidurile când erau ca în picturile lui Be'lini, fără intervenţia, creatoare de mari minuni pompoase, de splendide serbători ale formei, a lui Sansovino. Şi, în acel vălmăşag de trupuri aspru şi naiv conturate, în acel întunerec al colorilor sumbre, e o sinceritate, o evlavie, nu pentru artă, ci pentru ceia ce e mai presus de artă — simplă „ancilla" şi ea, servă, a aceluiaşi ideal—, care te mişcă mai mult decât toată simfonia triumfătoare a formelor înflorite.

Şi mai ales a înviat Veneţia. *De fapt.* O vezi ori-

www.dacoromanica.ro

unde. Laguna trăiește nu numai prin gondolele „forestierilor", cari, în atitudinea respectuoasă și stângace a candidaților la un examen, defilează pe canaluri. Pare că învie economic și chiar politic. A sosit iahtul alb al Impăratului germanic. Vulturul lui Barbarossa e înfățișat pe platoșă, vulturul de pe scutul vechiului Cesar medieval, care acum opt sute de ani venia aici să se împace cu Papa. Trec luntri militare purtând la visitele oficiale ofițeri în ținută de gală. Și seara armonii străine răsună de pe bordul încunjurat de lumini, pe când, în față, lângă Zattere, se aprind lumini e contra-torpiloarelor negre venite să salute întâlnirea dintre un Impărat al Germaniei și un rege al Italiei, având în puterea sa Roma.

Germanii în Veneția.

E o înaintare germanică aici? De sigur că numărul turiștilor germani crește, întrecând azi cu mult pe al Englesilor. Și e de ajuns să-i vezi și să-i auzi ca să simți că se cred puțin acasă aici, lângă Marea Austriei medievale. Patrioții venețieni se indignează prin ziare când află că se vând în anume prăvălii obiecte în folosul școlilor germane din cetatea Sfântului Marcu.

Am văzut unul din cele mai mari stabilimente litografice din Italia. Nu se poate închipui o mai inteligentă și mai sigură nîtrebuințare a științei în ultimele ei resultate. E o imensă instalație ridicată pe ruinele atâtor mii de case de *popolani.* Sute de lucrători și lucrătoare-și câștigă pânea aici. Dar pentru lucrările de precisiune sunt întrebuințați Germani. German e însuși conducătorul. Poate și capitalul...

www.dacoromanica.ro

In Ghetto.

Am fost în Ghetto, în depositul Evreimii veneţiene. Inainte de a trece podul cu stâlpi din dosul Palatului Lobbia, apar la vânzătoarele de fructe, care debitează prânzul şi cina săracilor, nasuri coroiate, plete negre sau roşii cârlţoase, lungi şaluri decolorate. Când treci pe supt îngusta portiţă care odată se închidea, seara, cu zăbrele, eşti numai între ei. E o îngrămădeală, o crasă, un zgomot lângă canale pline de rămăşiţuri, care duhlesc a moarte... Din ce trăiesc aceşti oameni cari se înghesuiesc cu miile prin aceste antice cetăţi de piatră neagră, plină de lipul veacurilor? Cu ce-şi ţin sinagogele, şcolile „israelite"? Acelaşi mister ca oriunde.

Câţiva vând tablouri— 2 lire, săpături în oţel cu cadru şi sticlă!—, curiosităţi, vechi mobile. Te roagă să le iei. In jur îţi urlă 'n urechi copiii tuturor vecinilor, cari te trag de mânecă, te murdăresc cu cleiul dulciurilor îmbălate: *Musiù, Musiù...* Aşa copii obraznici n'am văzut. Dar, când a fost vorba ca, pentru suma de 20 de centesimi, plătibilă la portar, să-mi ducă la otel două enorme tablouri, s'a presintat cel mai afurisit din aceşti draci murdari şi şi-a îndeplinit datoria ca omul cel mai de încredere.

Iată din ce trăiesc...

La „părinţii Armeni".

Trecem înaintea faţadei „Manicomiului", casei de nebuni: într'un balcon doi fac gesturi de o nedumerire curioasă, care li va ţinea poate cât viaţa, şi care nu e poate mai fără sens decât multe nedumeriri ale noastre; ici şi colo, după ferestile cu zăbrele, luminile electrice se apriind cu un fel de dureroasă tresărire nesigură, ca a cugetărilor ce tremură aici. Puţin mai

www.dacoromanica.ro

departe, pe luciul tot mai larg al lagunei, îndată suntem la debarcaderul Armenilor, care e pustiu. N'au ieşit încă în curte puţinii elevi ai seminariului, pe cari-i culeg acasă caravanele şi cari, prăpădiţi de dor, se întorc cât pot mai răpede prin satele lor de munte, prin târgurile lor ameninţate de Curzi. Un grădinar ne duce în *parloir,* o odăiţă căptuşită de tablouri vechi, unele destul de bune; în colţ un mandarin în ghiveciu îşi risipeşte merişoarele de aur.

Acum a venit călăuzul nostru, un părinte tânăr, simpatic, cu ochii de Oriental şi lunga barbă neagră. Ne poartă pe scări şi prin ganguri la Museul alcătuit din daruri întâmplătoare, de la suverani şi oameni vestiţi, favorabili causei armene. Biblioteca e splendid instalată în mari dulapuri vechi ce se ridică până la tavanul înalt. Au strâns aici toată cultura naţiei lor, ucenicii lui Mechitar! Sunt şi manuscripte pe care ni le arată părintele bibliotecar, venit din biserică, unde acum se face slujba de seară, pe când elevii şcolii de pribegi se hârjonesc pe afară în ultimele lumini ale amurgului. Unele dintre dânsele au splendide miniaturi, în care, ca şi în istoria Armeniei Mici, aşa de târziu răsărită în munţii Taurului şi pe coasta stâncoasă a Mediteranei, se întâlnesc străvechi datine ale Orientului persan cu influenţele nouă pe care cruciatele le-au adus din Occident.

E lucrul cel mai armenesc din insulă. Căci, încolo, nu e aici nici Italie, nici Orient. E numai iesuitismul solemn, rece şi gol al Unirii— al tuturor Unirilor cu Bisericile orientale,— în acel veac al XVIII-lea când Grigore al XVI-lea a făcut aşa ca noii săi supuşi duhovniceşti să-şi aibă adăpostul pe această prelungire italiană a Lagunei.

www.dacoromanica.ro

La Capela lui Giotto, în Padova.

La Padova se poate merge astăzi cu un tramvaiu electric, cu opriri multe şi destul de lungi, care pleacă dintr'un colţ de lagună şi trece printre pajişti verzi, boschete de copaci bătrâni — ca în pânzele lui Claude Lorrain, dar fără grotele şi stâncile lui Salvator Rosa— şi printre fronturi de case, de sat, solide, negre, monotone, pe care le continuă apoi curţile pietruite, faţadele pompoase, statuile mari, de gust dubios, ale unor vile în care locuiau odată negustori cu ambiţii aristocratice, iar acum e o vastă singurătate, o tăcere părăsită.

In Padova sunt lucruri schimbate. Pare că e mai vie viaţa studenţilor cari trec în grupe sau în lunecarea automobilelor de primblare. Ieri încă erau în grevă pentru un motiv de solidaritate tinerească. Pentru întâia oară văd încăperile vestitei şcoli înalte care a adăpostit pe vremuri şi tinereţele dornice de învăţătură ale lui Constantin Cantacuzino Stolnicul: în sala stemelor, în marea sală de primire, unde se ţin şedinţile solemne, sunt steme din Nord, şi din Sud, din Răsărit şi din Apus; cele româneşti lipsesc. Noi nu băteam aceste drumuri, adesea cercetate de Grecii doritori de a-şi căpăta o diplomă de doctor în medicină; Cantacuzinul a rămas fără urmaşi, cum fusese fără tovarăşi.

Clădirea cuprinde mica sală modestă în care s'au făcut cele d'intâiu disecţii şi atâtea altele în care a răsunat cuvântul fruntaşilor ştiinţei italiene, al marilor novatori. In totalitatea ei, Universitatea e un vechiu han medieval, care, neputând fi reparat, întregit, ca pentru nevoile de astăzi, va fi înlocuit cu o zidire modernă,— din care vor lipsi doar amintirile.

www.dacoromanica.ro

Supt conducerea, aşa de competentă, a d-lui Moschetti, diirectorul Museului din Padova, am visitat Museul oraşului, biserica împodobită cu frescele lui Andrea Mantegna şi capela care păstrează aproape în toată strălucirea lor picturile lui Giotto.

Museul cuprinde o sumă de tablouri care sunt cu adevărat de prima ordine, aparţinând vechii şcoli veneţiene mai ales. La ele se adaugă câteva frumoase tapiţerii, dintre care una, de foarte vaste proporţii, adusă de un negustor, represintă scene din viaţa războinică a Poloniei. Câteva sculpturi, ca Primăvara— o fată mlădioasă încunjurată de flori bogate care-i năvălesc trupul—, ori Ce.itoarea,— de o idealitate aproape transparentă—ar face onoare şi celor mai mari colecţii. Undeva, la un ţeran, d. Moschetti a descoperit şi a căpătat un admirabil grup de teracotă, înfăţişând Coborârea de pe cruce, cu figuri de o durere zguduitoare. Fără a mai vorbi de frumoasa colecţie de obiecte romane, de materiale culturale din toate domeniile vieţii medievale şi moderne, de manuscriptele împodobite cu miniaturi, de rămăşiţele luptei de la Solferino, între care scrisorile calde, de la părinţi, de la iubite, găsite pe trupul soldaţilor morţi.

Poate cele mai frumoase lucrări a'e lui Mantegna sunt în capela din dreapta a bisericii, pline de splendide morminte medievale care-i acopăr pereţii. Opere de tinereţă, ele au o ştiinţă a mişcărilor care ar uimi şi la capătul unei întregi cariere.

Dincolo, la Capella degli Scrovegni, clădită, cu hramul Sfintei Marii, în cuprinsul vechii Arene—, capelă a cării păstrare se datoreşte de sigur faptului că a fost în stăpânirea unei familii private—, Giotto a desfăşurat, cu o naivitate stângace, care nu exclude cunoştinţa adâncă a desemnului şi perfecta înfăţişare a senti-

www.dacoromanica.ro

mentelor, povestea întreagă a vieţii Mântuitorului, şi nicăiri ea nu vorbeşte mai mult sufletului prin armonioasa simplicitate a liniilor, prin sinceritatea desăvârşită a inspiraţiei. Bizantinismul se individualisează şi face cel d'intăiu pas pe drumul artei capabile de desvoltare şi progres.

www.dacoromanica.ro

COSE DI VENEZIA (1922)

In aierul absolut limpede, prietenos, de o căldură îndulcită de umezeală care ne pătrunde, cele d'întâiu clopote sună şi aierul plin de aburi li dă o resonanţă extrordinară. Pare că şi cerul e o cupolă materială, închisă, care de la un capăt la altul răsună.

Pe lângă zidul cu *Viva Lenin* în faţă cu acela care protestă: *Viva la Casa di Savoia*, în apropierea bisericii degli Scalzi, a Franciscanilor „desculţi", cu plafonul lui Tiepolo rupt de bomba austriacă,— doar câteva gondole cu străini. In a noastră vorbim de Lenin şi de comunism, şi luntraşul recunoaşte că şi în cercurile analoage de la ei conducătorii cumpără case, iar ceilalţi se uită.

Vuiesc halele pline de o imensă învălmăşeală de lume din toate treptele societăţii. E ca un muget al apetitului de Duminecă, Foarte elegantă o doamnă cu pălăria de paie pleoştită sare în luntre cu pachetele ca să facă *traghettul* la celalt ţărm.

Marea e mai joasă ca oricând. Nu se poate întra nici într'un rio decât cu bărcile cele mai uşoare, fără povară. Peste un ceas însă fluxul porneşte, şi iată călătorind alături buchetul poesiei cu pânea veche aruncată în canal şi cu penele smulse de la păsările defuncte.

www.dacoromanica.ro

Un nesfârşit defileu lent, în care petalele de trandafiri au de tovarăşe imediate lămâile stoarse şi resturi fără nume. Samănă în composiţie cu materia diversă a unui jurnal.

O atmosferă mefitică se produce din fundurile de canal aproape golite, din iarba de mare ce mucezeşte pe treptele de jos, o clipă golite, ale palatelor.

Ferestrele se deschid încet, ici şi colo, rar, şi braţele albe ţin în lături obloanele verzi în cadrul marmurii sculptate: e un tablou viu şi care zâmbeşte. La ce? La ce nu?

In dreptele statùri femeieşti ce se desfac pe piatra sură, în pieptănătura înaltă a părului negru, uscat de pare ars, a unduioaselor valuri de blond roşcat, în franjurile şalurilor căzând ca nişte desfirări de oprege e o vedenie de foarte vechiu Bizanţ prin care se zăreşte un colţ de Romă cu figuri profilându-se pe fondul negru al vaselor ceramicei antice.

Aere civico se scrie pe „fundamentele" din faţa otelului mieu ca şi pe inscripţiile mândre ale vechilor dogi cari au făcut punţile eterne.

* * *

Oraşul se deşteaptă. El respiră cântând. Copiii a căror supţire trâmbiţă de aramă face să vibreze zidurile, bărbaţii, tinerii cu glasul cald ca o rugăciune.

Numai femeile tac ; ele vorbesc numai în neasămănatul ritm al mişcărilor.

* * *

Dar iată şi Veneţia lui Goldoni. Bătrânii cu nasuri mari, cu genunchii îndoiţi, cu hainele de Dumineca

www.dacoromanica.ro

ciudat potrivite. Parcă la spatele lor e o perdea cu decoruri din secolul al XVIII-lea.

* * *

„Sunt partide şi partide", spune gondolierul când e vorba de politică. Sunt, şi aprinse. Supt acest cer minunat ca şi supt acela al vechii Hellade pasiunile sunt straşnice. Cei cari strigă supt caricaturi: „moarte" cuiva care ar putea fi Regele şi cei cari supt „Viva il nazionalismo" adaugă numele aceluiaşi suveran şi al principelui moştenitor îşi stau duşmăneşte, plini de ură, faţă în faţă.

Aşa a fost totdeauna în mijlocul acestei fericite naturi. Evul mediu e plin de crimele unei politici înverşunate. Numai unde un mediu aspru strânge pe oameni la o colaboraţie silnică, asemenea cu a celor cari voiesc să scape corabia de naufragiu sau ogoarele de năvala mării, numai acolo solidaritatea umană, impusă, se menţine. In locuri ca acestea, în voia deplină a desvoltării sale, omul, stăpân pe puteri prisoselnice, e gata să atace pe alt om.

* * *

Ultimul războiu, care a dat Italiei Istria, Trentinul şi Triestul, fără a-i putea da şi Dalmaţia, n'a lăsat urme monumentale la un popor deprins a însemna prin ele orice act al vieţii naţionale. Doar, într'o parohie, o foarte frumoasă icoană în bronz a Veneţiei în basorelief împodobeşte placa de amintire a celor căzuţi din această parohie. *Niciun general*, dar *niciunul*, de care să se lege amintirea unei isbânzi, care a fost *sacrificiul tuturora*, şi nu *victoria unei idei*.

* * *

www.dacoromanica.ro

Ja, spune lucrătorul căruia-i vorbesc în *Giardini publici*. Nicio jenă. De ce ar zice: *si*, când oamenii, uitaţi pentru tot ce au făcut, îşi făuresc planurile de viitor, către Veneţia ca şi, întâiu, ca succesori ai Austriei, către Trieste?

* * *

Inaintea basilicei San Marco, flutură cele trei steaguri mari ale serbătorii. Înăuntru însă nicio ceremonie impunătoare. Pe câte o bancă fiecare îşi face rugăciunea lui. Slujbe înjghebate prin altare laterale. Lumea se plimbă, vorbeşte, se iea de braţ.

Unitatea de ceremonie, atât de impunătoare, a bisericii ortodoxe lipseşte, şi aici, supt mosaicele bizantine, peste marmura, porfirul, călcate, scufundate, sfărâmate de piciorul dogilor şi proveditorilor, lipsa unei singure rugăciuni, din toate sufletele, pare mai curioasă. Sunt Veneţieni, *câţi* sunt Veneţieni; lipseşte Veneţia.

* * *

Un colţ de Orient, prins de coasta italiană şi anume creat *atunci când Italia nu-şi mai aparţinea, aceasta* e Veneţia. Sfântul Marcu însuşi vine din Alexandria. Casele acestea jerpelite, cu obloanele mâncate de vreme, crăpate de umezeală şi de arşiţă, amestecând colorile atâtor pături succesive de văpseală, ascund încântătoare locuinţe unde tablouri de maeştri veneţieni se aşează lângă mobile de artă, lângă faianţe vechi de Torcello, lângă rămăşiţele interesante ale unei mari culturi milenare.

La amabilul nostru consul avocatul Bombardella, alături de un frumos tablou al lui Longhi, un portret înfăţişează pe o Gritti, dintre ascendenţii materni.

www.dacoromanica.ro

Şi Aloisio Gritti, fiu bastard de doge, prieten al lui Soliman-cel-Măreţ, a fost candidat de rege unguresc şi l-au ucis nemeşii în Ardeal, la Mediaş, supt ochii altui „om împărătesc", Petru Rareş al Moldovei, care făcu să-i dispară fiii, meniţi, credea el, Domniilor noastre. O altă linie-l duce la familia dogală Contarini. Prin mamă e legat de oamenii de la '48, cu chipurile de bronz pe ziduri.

Cu toate modernisările aduse de războiu şi emanciparea fetelor, familia se menţine. In aceiaşi casă stau doi fraţi, soţi a două surori, şi fiica măritată a unuia din ei. Şi au momente de viaţă comună.

* * *

Lido e total transformat. Vechiul *litus S. Nicolai*, unde veniau dogii să primească oaspeţii veniţi pe corăbii din locuri depărtate, şi-a schimbat complect caracterul E acum o Ostende italiană. Casele, într'un s il oarecare, falş veneţian— şi la Veneţia chiar, lângă grădina publică, o casă în acest stil e flancată de un *c io ti* văpsit în verde tare-secesionist, general-italian, ca Hotel Ausonia, cu ciudate faianţe colorate tare, cu zeiţe simbolice tronând, ori pur şi simplu comercial, se succedă. Terenul a fost împărţit pentru ca particularii să-şi facă vile şi grădini.

Malul mării, unde odată culegeam scoici şi schelete de vietăţi ciudate ale apei, e mărgenit de o infinitate de cabine, una lângă alta, toate absolut asemeni şi de-asupra lor se ridică restaurante şi baruri după ultimul sistem american. O lume enormă se îngrămădeşte la băi, lume care vorbeşte toate limbile globului,— şi ungureşte. Aici Veneţianul nu mai are nimic din demnitatea lui estetică; pălăria lui de paie,

www.dacoromanica.ro

sacoul lui, rochia scurtă de gază ori de organtin a soţiei, a fetei lui se pierd uşor între celelalte. Un public oarecare şi atât. Tramvaie electrice îi cară, şi la o parte, necerută de nimeni, unica birjă cu un cal care, cu vizitiu cu tot, piroteşte miserabil. Şi vremea lor a trecut. Cai s'au văzut destui în războiu. Unii cred chiar că prea mulţi...

*

La Giardini Publici exposiţia de artă: în marele pavilion italian, unde se primesc şi artişti de alte naţii, în al Franciei, al Germaniei— în faţă,— al Olandei, al Belgiei, al Ungariei—foarte împodobit şi aurit, cu două rânduri şi pânze într'ales, din toate epocele;— al Rusiei rămâne închis.

Ei bine, afară de câteva onorabile excepţii pe care voiu încerca să le notez, exposiţia aceasta nouă e cea mai fantastică exhibiţie a unui modernism care atinge nebunia.

In marele pavilion am relevat, pe lângă tablouri vechi, ca potretele, atât de onest executate, ale bătrânului Hayez, pe lângă documentele de viaţă italiană ale lui Mosè Bianchi, născut, trăit şi mort, în 1904, la Monza—mai ales expresiva scenă a cântăreţilor cari se gătesc de hram *(Vigilia della Sagra)*, foarte remarcabilele scene de viaţă rurală ale lui P. Chiesa. Iată femeia cu copilul, atât de înduioşător de simplă, tragica privelişte a celei înzăbrănite în negru peste faţă care, între tatăl şi mama ucişi şi în faţa satului distrus, alăptează în copil speranţa refacerii, sau cele două bătrâne din margenea căsuţelor săteşti, dintre care una, cu mânile ridicate, pare a chema binecuvântarea asupra umililor locuitori. Chipurile lui Lino Sel-

www.dacoromanica.ro

vatico sunt puternic trase, şi măestria lui se arată şi în scene riscate după gustul publicului, ca în femeia care-şi schimbă cămaşa. Museul de artă modernă din Tochio a cumpărat, de altfel, o scenă de interior, la masă, cu chipurile blonde ale membrilor, de vrâste deosebite, ai familiei. Triestinul Veruda, de o exactitate şi de o „oficialitate", am zice, încă austriacă, dă bune scene din Veneţia în proporţii mari, îndrăzneţe, alături de altele din viaţa de societate modernă, şi el merge până la melodramă, în *Sii onesta*, cu tatăl agonisant ale cărui mâni cu degetele crispate binecuvintează fiica îngenunchiată. O femeie cu copilul a lui Achille Fumi e interesantă şi merită toate laudele; femeia lui Sartori, în gamă violetă, cu faţa de o extraordinară putere de expresie.

Portretul de femeie cu un fel de „şeşia" algeriană în cap, a lui Carlo Siviero, merită să fie reprodus în puţinele cărţi poştale amintitoare. Experienţa curagioasă a lui V. Rossi de a face din colori tari o adevărată epopeie cromatică, în cele două femei, mama şi fata, care cetesc o scrisoare, în cele care cu resfrângeri verzi lucrează la ţesătura verde, în bătrânul viorist cerşetor în umbra miseriei lui, e foarte interesantă; alte pânze vădesc mai puţin marea lui virtuositate.

E. Tito, Veneţian, are o întreagă serie de picturi de un caracter sigur şi armonios, şi el merge până la încercarea de a da o nouă şi foarte mişcată Coborâre de pe cruce. Aş admite până şi defilarea de crunte figuri strâmbe care la Normellini ar însemna supremul omagiu adus „soldatului necunoscut".

Dar, în adevăr, sunt altele care nici într'un chip nu s'ar putea menţinea, fie şi în cea mai liberă formulă de viitor. Ce sens pot să aibă, de pildă, în acest

www.dacoromanica.ro

pavilion central care, primind şi pe străini—un Slav, Westry, dă un Isus răzimat de Maria, cuprinşi amandoi de fiorii iubirii pământeşti, şi un Francez, Sézanne, înfăţişează femei uriaşe care samănă cu flori mistice, luntrile mărunte ale Veneţiei ori, pe uń vas, femeia sfântă cu cearcăn de aur în jurul capului, ducând cine ştie unde sfântul copil—, cuprinde mai ales pe Italieni, tablouri ca acela al căror subiect îl schţez.

Iată Sf. Francisc total idiot şi pierdut într'un mediu cenuşiu, care se întinde amical către nişte păsări din dumbravă, ori două tablouri în care totul e un zbor de raţe pieziş prin văzduh, ori această interesantă figuraţie : o femeie stupidă cu trei perne şi de asupra trei portocale, ori Santa Maria della Salute în contorsiuni violente de un anume Marussig?

Cel mai ciudat spectacol îl oferă exhibiţia d-lui „profesor" aşa se intitulează— din Bolzano Bozen Lienz. Sunt figuri de ţerani germani, osoşi, lemnoşi, cari une ori par să aparţie unei speţe umane de mult dispărute. Intr'un loc un călugăr cu glugă mână după el un şir de astfel de fiinţi, ţinând în mână niţte drugi informi. E aceasta cruciata întăiu? Se poate! Cel puţin asta are mişcare. Altele sunt odioase caricaturi. Şi află recunoaştere, şi la un Ugo Ojetti.

Pe când Ungurii au strâns ce aveau mai bun în vremea nouă ori veche, Olanda dă ciudate strâmbături în care cu o persistenţă condamnabilă se amestecă motivul, demn de oarecare discreţie, al lui Hristos. La Belgieni acela i lucru. Un grup de ţerance stilisat absurd lasă în faţă patru enormi saboţi, obiectul afecţiei deosebite a pictorului. Statuile fac să se creadă că exisă pe lângă corpul nostru un alt corp uman mon-

www.dacoromanica.ro

struos de „subtil", triunghiular, de la care se inspiră maieştrii moderni.

Pavilionul osebit al Franciei pare a făgădui măsură. Indată însă psihosa contemporană îşi cucereşte terenul cu orori fără nume. Nu voiu uita niciodată două Italience, din care fetiţa în albastru de cobalt şi cărămiziu semănă cu opera de artă pe care un eminent pictor botoşănean o zugravise acum patruzeci de ani pe tablaua de dulceţi a casei noastre. La Germani încaltea trebuie chiemată poliţia, şi m'am informat la soldatul de pază dacă n'are visuri rele. O spaimă de muiere cu gâtul tăiat urlă în fund între două familii ai căror membri au fost culeşi de unde Dracul şi-a înţărcat copiii. Mă trece cu rece numai când mă gândesc. Cred că erau rudele pictorului, care merita să fie însuşi marele Kokoschka, gloria patriei sale în domeniul artei. Unul mai modest, de lângă uşă, douăzeci de triunghiuri care se încalecă: el e duşmanul celor a cărora nebunie consistă în a clădi cuburi de deosebită colori. La Englesi, unde, din fericire, chipurile indiene permit variaţia, boala a pătruns totuşi.

Priviau esteţi, critici de artă oneşti, domni bătrâni, cărora li venia să spargă cu băţul aceste insulte personale— recomand ca faţă de asemenea exemple de artă să nu se îea, neapărat, bastonul, care poate întra de la sine în acţiune, provocând pierderi ireparabile, căci avem a face cu genuri de nebunii foarte rare. Dar priviau şi muncitori, femei din popor, copii. Şi mă întrebam: *ce duc ei a casă?*

Ce pot duce alta decât sentimentul că *arta e totdeauna inutilă şi une ori periculoasă?*

Mă gândesc la evul mediu, în care catedrala era o lecţie imensă de istorie sacră şi o colecţie de înalte

www.dacoromanica.ro

simboluri, la Renaştere, când pictura şi sculptura înălţau pe om, la secolul al XVIII-lea, când îi argumentau viaţa socială, la epoca romantică în care atingea coardele ascunse ale sufletului său.

Dar *asta, sfidarea* aceasta, *la ce* şi *pentru cine?* Căci ce este arta, afară de visiuni personale, care trebuie ţinute acasă, —*căci mie să-mi vorbeşti numai în limba pe care ţi-o înţeleg!*— decât *expresiunea unică a realităţilor admise*, pe de o parte, iar, pe de alta *interpretarea sinceră a tendinţelor care frământă în adevăr o societate?*

Şi, oricum, dacă simte cineva nevoia de a-şi afişa boala mentală de care sufere, putea s'o facă aiurea decât la Veneţia, unde asemenea expoziţii ar fi admisibile numai după ce s'ar fi ars Palatul Ducal, loggia lui Sansovino, zidirea Marcianei şi toate pânzele păstrate în o sută de colecţii care cântă gloria nemuritoare a familiei Bellini, a lui Giorgione, a lui Tiziano, Tintoretto, Veronese şi Giambattista Tiepolo.

* * *

Dimineaţă de Duminecă. Lumea se trezeşte mai târziu. In acea comunitate umană care se întinde de la o latură a străditei sau canalului la alta, apare întâiu la o fereastă, instalându-se pentru mai multe oare, o pisică albă, indiferentă pentru nimicurile veacului. Apoi un student cu ochelari contra soarelui — sunt negri şi galbeni, odioşi!— îşi prinde pacheţtile în balconaş.

Anume capete de păr des negru, creţ, nu-şi fac încă apariţia. Jos un domn cu pălăria de paie mătură. Băbuşca, mică aproape cât un ghem, se coboară de la rândul al treilea unde cultivă stăruitor în balconaşe trei muşcate, şi-şi presintă prinosul de rămăşiţe ale gos-

www.dacoromanica.ro

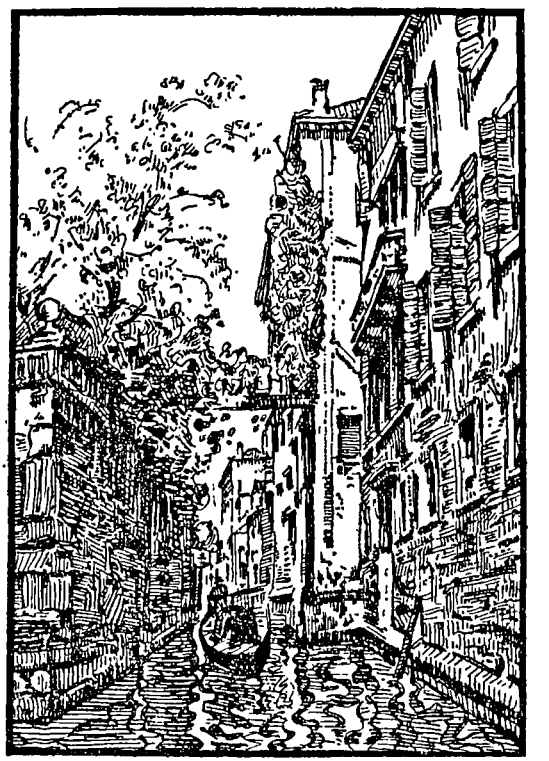

Veneția : o stradă.

Desemn (după o schiță) de d-ra Elena Brătescu

www.dacoromanica.ro

podăriei. Funcţionarul chibzuieşte că aşa ceva nu se aruncă în canal şi, deschizând cu atenţie capacul cutiei de fier din colţul „Fundamentelor Morosini della Regina", adună acest deposit lângă altele pentru o descărcare aiurea. Avis edililor bucureşteni.

La dreapta o mână aproape nevăzută curăţă balconul, şi cine face acest oficiu trece într'o mişcare graţioasă.

Aici orice act al vieţii, şi cel mai umil, face tablou. Jos o sprintenă faptură, ale cării mâneci de stofă supţire, roză, par nişte aripi, atinge abia greoaia uşă de cetate, şi iată alt fluture apare, în albastru, cu aceiaşi pălăriuţă pe căpuşor, şi într'un tremurat de colori părechea aproape aeriană sboară peste pod ca să meargă la un atelier de croitorie.

Cu un fiaschetto înfăşurat în paie o siluetă înaltă trece cu atâtea mişcări delicate ale corpului fragil pe care se mişcă în cochetării de pasăre capul frumos cu conciu roman, încât ar putea lua lecţii o dănţuitoare.

Merge să-şi facă provisie de vin.

Pe când jos luntri grele duc prosa de toate zilele, pisica albă se primblă filosofic pe balconul care-i aparţine, iar, în altul, o siluetă întru toate asemenea cu cealaltă, pare o damă de la 1300 care între crenele îşi aşteaptă cavalerul.

O răsfirare de obloane vechi. Mâni cu lungi degete supţiri care aşează o floare. Un cap pletos care se înfundă în mirosul plantei. Un stor roşu care se lasă pănă aproape de dânsa. Tabloul e fixat pe azi.

Din mii de acestea se face Veneţia neimitabilă.

---

www.dacoromanica.ro

Documente.

I.

1503.

Le excessive spese de pasti che se fano in questa nostra cità.. al sposar dele noviçe. [Să fie 60 — 70 de femei la biserică şi la masa de 100 de persoane, cel mult 20,] quelle cum capa, come sença capa. [Supt pedeapsă de 100 de galbeni.]

Quantumque sia difficil cossa ali ornamenti de e done et a le excesive spese de pasti poter dar modo et regula, [se decide să fie numai 4 torţe de câte 4 lire] Ale collation dar non se possí altro che storti et odricti, che sono cossa minima. [In cameră şi] confeti minuti, non intendando de quelli se chiamano sença corpo, [şi 6 torţe de câte 6 lire]. Dopo pasto, marçapani;... al collo un fil de tondini d'oro schieti solamente [de 25 de galbeni], overamente una cadenella d'oro schieta [pecetluită. Poate fi şi de argint] Manege et pectorali tessudi de arçento over oro tirado, le qual manege non habino alcum altro lavorier de rechamo [în preţ de 30 de galbeni]. Una bruta foça de manege, che se chiama manege a cornedo, nela qual entra de braça 3 de pano d'oro over de seda... El se fà certe spaliere, antiporte et altri fornimenti de chasa, de pani de seda et de pani de lana strataiadi [1].

(Sen. Terra, XIV, fol. 196 v-o—7.)

---

[1] Era (fol. 190 Vo) şi un „offitio di tre sopra le pompe dele done".

www.dacoromanica.ro

II.

Die XXVIIj martij [1470].

† Cum alias per Maius Consilium et postea per Consilium X semper fuit ordinatum ne alicubi Venetias fiat hominum addunatio, et semper jstud Consilium proviserit et obviaverit communicationibus (?) populi, jta quod nulla ars civitatis nullaque congregatio mundanorum hominum, etiam ad religionem spectans, potuit unquam fieri aut congregari nisi prius a Consilio X sibi concessa licentia, et, quando sectatores grece heresis per civitatem faciebant officia sua, jstud Consilium X statuit quod predicti Greci et errantes a lege catolica jn sola remota ecclesia Sanctj Blasij haberent reductum unum solum, et, tunc cum facta sit conscientia quod contra mandata jstius Consilii et ordines sacrosancte fidei catolice aliqui Greci scismatici faciunt jn Venetijs adunationem hominum jn magna quantitate et in multis locis, quod sufferendo, cedet ad dedecus sacrosancte fidei catolice et posset facere tantum augumentum hominum et scandallum pro non posse faciliter extingui...,

Vadit pars quod ordinetur et jubeatur quod in civitate Venetiarum non possit cellebrari more greco alicubi quam in S. Blasio tantum, sicut alias captum fuit, sub pena librarum C cuilibet papati et libr. L-ta cuilibet homini ad jlla offitia se reducentj, et hoc fiat jllis Grecis notum, ne per jgnorantias quisque se possit excusare; quas penas exigant offitiales de nocte et capita sexteriorum, dando tercium accusatori.

De parte 12.
De non 0.
Non sinceri 5.

(Misti Consiglio X, 17.)

III.

29 Iunie 1474.

Pentru „nobiliis domina Chaterina Premarino, relicta ser Luce Venerio, que evasit ab excidio Nigro-

www.dacoromanica.ro

pontis, ex inadvertentia non fuit admissa ad habendum domicilium et elimosinam in S. Filippo et Iacobo, simul cum alijs dominabus de Nigroponte.

(Notatorio del Collegio, XX, fol. 23 V-o.)

Tot aşa (18 Iunie 1477) pentru „Isabela Mauroçeno, coniunx olim nobilis viri ser Antonij Permareno, Francischina Brigalio, Andriana Zane et Margarita de Cresença", acum scăpate de robia turcească de la Negroponte (fol. 56 V-o). Cf. şi fol. 64 V-o, 71 V-o.

IV.

10 August 1474.

Profugerant in hanc urbem ex Albania, propter adventum Turcorum in illam provinciam, multe anime, que ne ab ipsis Turcis in captivitatem reducerentur, et versantur sub porticis et in vijs publicis huius urbis, nec habent unde vitam suam sustentare valeant, rem profecto miserandum... Dictis miserabilibus et egenis personis que huc profugerunt ex Albania, et non alijs ullo pacto, mulieres que mendicant pro carceratis dare quotidie ad magazena debeant, ubi deputatum est earum allogiamentum aut alibi, duos panes ab uno soldo pro qualibet, qui panis fiat ex farinis nostri dominij... Preterea dari debeat quotidie ex pecunijs nostri dominij dictis mulieribus ducatus unus, qui expendatur per eas in facienda menestra quotidie dictis miserabilibus personis.

157 de sic,
o, de non
l non sincerus.

(Sen. Terra, VII, fol. 48.)

V.

Mart 1475.

Femeile diin Negroponte se plâng pentru pagube „dala oribel servitù de Turchi... Li habiti nostri multo miserabili, j volti nostri smaridi e pallidi, j quali za

www.dacoromanica.ro

vìdeno le sanguinose spade turquesche tagliar et smembrar j fioli et mariti chon li altri nostri parenti... Fo grande miracolo che de paura o dolore non cadessero morte... Semo redute a mendicare el pane per le aliene porte... [Ce"] uno qualche tecto et recepto [şi] tanto pane che possiamo sostenere le anime triste neli afflicti corpi nostri fino ala morte... Solamente dexideremo in qualche loco remoto e solo prestamente complire questa nostra gravosa vita, la qual compita, el loco tornera in mano dela Vostra Serenità....

(Sen. Terra, VII, fol. 69 V-o.)

VI.

MM CCCC LXXVIIIj, die XXVIIIj Iulij.

Ser Iacobus Marcello.
Ser Laurentius Mocenigo.
Ser Iacobus Leono,
capita.

Quod, sicut alias statutum fu't per hoc Consilium lo us ecclesie S. Blasij Grecis ad celebrandum officia sua, secundum catholicos ritus, jta nunc, auctoritate huius Consilii, concedatur prefatis Grecis locus quem elegerunt post furnos novos nostri dominij, jn quo construi facere possint ecclesiam unam labore et sumptibus suis et jn ea celebrare sacra misteria possint, secundum catholicos ritus, jllis constitutionibus et modis, quoad spi ituale, qui per Reverendissimum dominum Patriarcham nostrum Venetiarum ipsis Grecis constituentur, assistente semper jn celebratione suo um offi io um uno presbitero latino per prefatum R-mum d. Patriarcham deputandum.

De parte 7—7.

Ser Dominicus Mauroceno, consiliarius. El domanda la multi udine di Greci constantinopolitanii et alti cazadi dele sue provincie licentia de construir una chiesia driedo j forni nostri nuovj, et, perchè questi sono per j quatro quinti sismatici e recusano redurse jn chiesia catholicha, et consentir a questa

www.dacoromanica.ro

nation una chiesia separada dale chiesie latine non saria altro che nutrir lo sisma grecho jn questa terra et jn loro etuti j suo descenden i jn perpetuum, et anche seria periculosa cosa consentir jn un reducto separado ogni festa adunation de 4 over 5.000 persone, che jn puocho tempo poria esser mazor, confluendo Greci jn questa terra da ogni parte. Et però.

l'andarà parte che'l sia dicto a questi che domanda che j hanno addito in ogni chiesia latina ogni volta che j voiono, dove cadauno de loro se può redu e come fano tute le altre nation che sono jn questa terra che sono assai, et che el non ne par consen ir reducto niuno seperado ad alguna nation.

De parte 68.
De non 1.
Non sync. 2, 1.

(Notatorio del Collegio, XIX, fol. 145 V-o)

VII.

12 Maiu 1499.

Pentru „liberer maistro Servo de Baptista', care vrea să tălărească „Poetica" a lui Aristotele, „cum el comento de Donato Acciaioli, Fiorentino. Item la Cronomia, cum el comento de Lunardo Aretino opere che mai piu non forno stampate cum dicti comenti". Cere privilegiu pe zece ani.

(Notatorio del Collegio, XXIII, fol. 5; cf. fol. 17, 19.)

Tot așa pentru „Bortholamio" și cartea lui despre „tuti pexi et mesure se atrovano per l'universo et le condiction de le marchadantie a quel pexi over mesure se comprano et vendeno."

(Ibid., fol. 21 V-o.)

VIII.

Pentru primirea regelui Ciprului, v. Mas-Latrie, *Histoire de Chypre,* II-III, și cartea mea *Philippe de Mézières et la croisade au XIV-e siècle,* Paris 1896.

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL

	Pag.
Conferința I-ia. *„În ce stă frumusețea Veneției“* . . .	3
Conferința a II-a. *„Desvoltarea externă a Veneției“* . .	37
Conferința a III-a. *„Desvoltarea internă a Veneției“* . .	65
Conferința a IV-a. *„Arta, literatura și cultura“*. . .	89
Conferința a V-a. *„Veneția și Românii“*.	118

ADAUS

Impresiile unui adolescent	151
Câteva note venețiene (1910)	191
Din nou în Veneția	195
Lucruri nouă în locul celor vechi	197
Germanii în Veneția.	199
În Ghetto	200
La „părinții Armeni“	200
La Capela lui Giotto, în Padova	202
Cose di Venezia (1922)	205
Documente	217

www.dacoromanica.ro